

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

1949

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1949

NORDISKE LANDES BOGFORLAG
FREDERICIA

Redaktionsudvalg:

Lærer *Rasmus Mortensen*, Lindeballe, Gadbjerg (Formand).

Forh. Byrådssekr. *Niels Jacobsen*, Kolding.

Apoteker *Arnold Hansen*, Kolding.

KONRAD JØRGENSENS
BOGTRYKKERI-KOLDING

INDHOLD

1949

	Side
<i>Sigvard Skov</i> : Slagene ved Kolding og Fredericia 1849	5
<i>Gudmund Schütte</i> : Grødjyder og Tørrild Herred	29
<i>Anton Berntsen</i> : Af en dansk Soldats Optegnelser under Krigen 1848—50	33
<i>Johan Hvidtfeldt</i> : Drenderupgaards Bygninger og Haveanlæg i 1690	44
<i>Rasmus Mortensen</i> : Jernudviklingen og Jelling	44
<i>Jakob Jakobsen</i> : Stadsfysikatet i Fredericia	65
<i>P. H. Clausager</i> : Det første Kolding	83
<i>Karl Fausing</i> : Da Tyskerne var i Skjold Sogn 1864 ..	113
<i>Axel Johansen</i> : Vandmøllerne i Kolding	130
<i>Arnold Hansen</i> : Korte Rids af de fredericianske Klub- bers Historie	143
<i>P. I. Nissen Jøker</i> : Vippegarnsfiskeriet paa Kolding- egnen	154
<i>August F. Schmidt</i> : Episoden ved Assendrup i 1864..	161
<i>Chr. Christiansen</i> : Den officielle tyske Beretning om Kampene i Sønderjylland d. 9. April 1940	165
<i>Frode Jensen</i> : Altertavlen i Skærup Kirke	171
<i>Jørg. Pedersen</i> : Ringive — et gammelt Tingsted	174
<i>Johan Hvidtfeldt</i> : De arkivalske Kilder til de otte Sognes Historie	180
<i>F. Elle Jensen</i> : Provst Mathias Bakke i Kolding	187
<i>Sten B. Bøcher</i> : Vandmøller og andre Vandkraftudnyt- telser i Vejle Amt	203
Nekrologer	233
Aarsberetning	241
Regnskab	243

SLAGENE VED KOLDING OG FREDERICIA 1849

Af *Sigvard Skov.*

1848 blev revolutionens og frihedshåbets år. Det åbnede for nationale strømninger af hidtil ukendt styrke over det ganske Europa, og herhjemme sprængtes den forhen så hyggelige dansk-tyske helstat. Det tysksindede og tysktalende hertugdømme Holsten brød ud af statsfællesskabet. Det skete uden synderlig beklagelse fra dansk side. I hertugdømmet Slesvig fandtes både dansk- og tysktalende indvånere, men sindelaget fulgte ingenlunde alle steder sproget. De tysksindede vilde i følge med holstenerne drage hele hertugdømmet ind i forbundet af de tyske lande. Det kunde fra dansk side i historisk, retslig og folkemæssig henseende kun betegnes som en voldførelse.

Slesvigholstenerne rejste åbent oprør. Våbenlykken måtte afgøre, om Slesvig skulde være dansk eller tysk. En deling ønskede man ikke at acceptere fra nogen af siderne. De urolige forhold i Tyskland gjorde det let at få Preussen og de andre tyske stater til at ile til hjælp for de formentlig undertykte stamfrænder i nord. Den 9. april 1848 slog den danske hær slesvigholstenerne afgørende ved Bov, gik frem til Danevirke, men måtte efter påskedagens kamp gå tilbage og rømme Sønderjylland. To iøvrigt

sejrrige fremstød i Sundeved bragte ingen ændring i stillingen, og den 26. august sluttedes en våbenstilstand, hvorefter begge parter skulde rømme Sønderjylland, der midlertidigt skulde styres af en blandet kommission. Da denne faktisk favoriserede slesvigholstenerne, opsagde Danmark våbenstilstanden, og den 3. april 1849 brød krigen ud igen.

Den danske slagplan ved felttogets begyndelse var nu den, at den danske hærs hovedstyrke skulde angribe fra Als. Et andet korps skulde ved udnyttelse af den danske flådes ubestridte herredømme på havet gøre landgang ved Egernførde, mens et tredje korps under nordmanden, general Olaf Rye, der om vinteren havde haft sit hovedkvarter i Kolding, herfra skulde rykke frem mod syd. Det skulde således være muligt samtidig at angribe fjenden fra tre sider og i heldigste tilfælde levere et tilintetgørende omringelsesslag. Men den 5. april forefaldt den ulykkelige kamp i Egernførde fjord, hvor lineskibet »Christian VIII« sprang i luften efter kamp mod tyske strandbatterier. Det bevirkede, at hele slagplanen afblæstes, og Olaf Rye, der allerede nærmede sig Dybbøl, kommanderedes tilbage til Kolding. Den øverstkommanderende, general Krogh, og hans stabschef, oberst Læssøe, hærens mest geniale strateg, fik deres afsked. Initiativet blev overladt til tyskerne, og en modfalden stemning bredte sig i hærens rækker. Læssøe kom efter Ryes ønske til dennes korps som bataillonschef.

Slaget om Kolding.

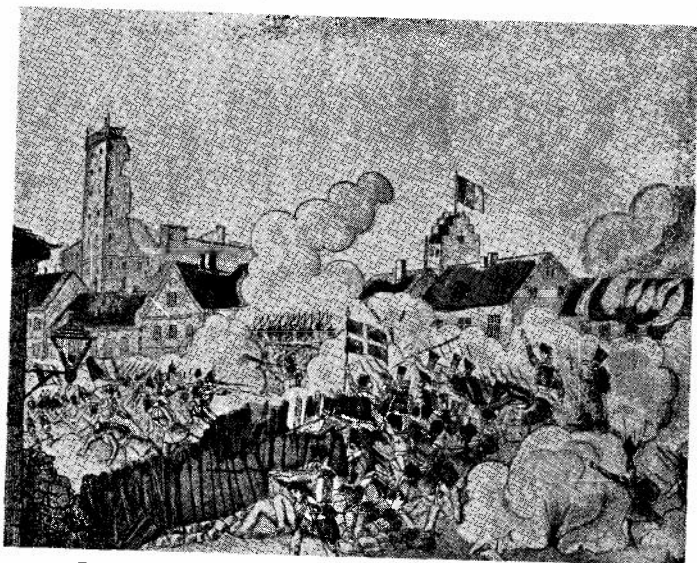
Den 20. april rykkede de tyske tropper frem mod Kolding. Det var ikke den danske hærledelses hensigt at forsvare Kolding i tilfælde af et alvorligt tysk

angreb, og efter en kort fægtning ved Sønderbro gik byens danske besætning i god orden nordpå.

Derpå besatte tyskerne Kolding; men da det siden opklaredes, at det blot var en tysk fortrop og ikke hovedstyrken, der var rykket frem, besluttede general Bülow, der havde fået overkommandoen efter Krogh, at tilbageerobre Kolding. Datoen blev først fastsat til den 22. april; men da general Schleppegrells brigade, der også skulde sættes ind, befandt sig på Fyn, og det tog ret lang tid at få den ført over, blev angrebet udsat til den 23. om morgenen. Tyskerne nåede derfor at tage visse modforholdsregler. Planen gik i korthed ud på, at den danske hærs tre afdelinger under Olaf Rye, Moltke og Schleppegrell skulde angribe fra tre forskellige sider. Olaf Ryes korps skulde ved en stor omgående bevægelse gå over Kolding å vest for byen, rykke frem mod Seest og rulle fjendens venstre fløj, samtidig med at de to andre brigader ved at angribe ad Vejlevej og Fynsvej holdt den fjendtlige hovedstyrke fast i Kolding.

Klokken 6 om morgenen den 23. april, noget senere end beregnet, rykkede Ryes korps frem fra Harte kirke imod Eistrup. Uden større vanskeligheder forceredes åen, en bro etableredes, og 1. jægerkorps rykkede i hurtigt tempo over åen og frem mod Seest; men da tyskerne ganske uventet havde en brigade stående i Gelballe skov, og da et ønske om forstærkning ikke honoreredes, kaldtes jægerne tilbage, og broen over åen blev afbrudt. Ved Harte kirke stod Olaf Ryes rytteri på 14 eskadroner. Det blev overhovedet ikke taget i anvendelse.

Klokken 7 rykkede Moltkes brigade frem fra Bramdrup, forcerede den barrikaderede Nørreport, standse en tid midt i Låsbygade, for derefter hilst med

Barrikadekampe på Låsbybanke i Kolding 23. april 1949.
Samtidigt dansk billede.

jubel af byens borgere at rykke frem til torvet og derefter gennem Øster- og Vestergade at nå frem til Helligkorsgade samtidigt med, at Schleppegrells brigade nåede frem til Klostergade. Tyskerne kom derved i dobbelt ild og flygtede over hals og hoved ud af byen.

Til forsvar for byen mod nord havde tyskerne opkastet skanser ved Fynsvej og mod dyrehaven. Fra dansk side havde man tænkt sig, at 3. jægerkorps skulde storme skanserne, samtidig med at en halv husareskadron red udenom skanserne og tog dem i ryggen. Mens husarerne afventede jægernes fremrykning råbte Schleppegrell, der netop kom forbi: »Er husarerne hange?«. Det var husarerne ikke, og deres anfører, løjtnant Ludvig Castenskiold, mindre end de fleste. Selv i spidsen lod han sin deling i strakt

karriere og med dragen sabel storme lige løs på de tyske skanser. På kort afstand gav tyskerne ild. Castenskiolds hest blev skudt, og mange af hans folk faldt. Selv reddede han sig med gennemskudt chakot tilbage til fods. Dette uheld blev dog ikke af varig betydning for kampens forløb. Med et par kompagnier gik major Schindel gennem dyrehaven og omgik ad denne vej skanserne, hvorefter disses besætning begav sig på vild flugt ind i byen. I Klostergade forenede Schleppegrells brigade sig som før nævnt med Moltkes styrker. Den stillede opgave var løst, Kolding var tilbageerobret.

Den forjagne fjende kørte nu sit artilleri op på bakkerne syd for Kolding og begyndte et voldsomt bombardement af byen, hvad det svagere danske artilleri ikke var i stand til at hindre. Heller ikke et flankenangreb af danske kanonbåde på fjorden fik den ønskede virkning. Da det tilmed var Bülow's skøn, at der stod langt større tyske styrker syd for åen, end tilfældet var, vilde han ikke forfølge den vundne sejr. Han gav tværtimod ordre til tilbagetog. Tilbagetrækningen kunde ikke skjules længe. Tyskerne kunde tydeligt se de marcherende kolonner på landevejene til Vejle og Snoghøj. De stormede igen Sønderbro og gik over åen mellem Seest og Harte. Om eftermiddagen kunde man da se den tyske general Bonin sidde ved et vindue i hotellet i Helligkorsgade, der hvor nu Missionshotellet ligger, og hvor Rye tidligere havde haft kvarter, og fejre slagets udgang ved en flaske vin.

Den danske hær i Koldingslaget udgjorde 15 batailloner fodfolk, 16 eskadroner rytteri og 32 kanoner. Herimod stillede tyskerne 14 batailloner, 10 eskadroner og 48 kanoner. Der var således nogen talmæssig overlegenhed på dansk side, men da den væsentlig

faldt på rytteriet, der næsten ikke kom i kamp, kom det ikke til at betyde noget. Tyskerne derimod havde ikke alene et talmæssigt stærkere artilleri, men også fordelene af de mere langtrækkende kanoner. Tabene var størst på dansk side, nemlig 145 døde, 393 sårede og 118 savnede. Tyskernes samlede tab beløb sig til 400 mand. Trods al tapperhed blev udfaldet af kampen således lidet tilfredsstillende for de danske soldater.

R y e s t i l b a g e t o g.

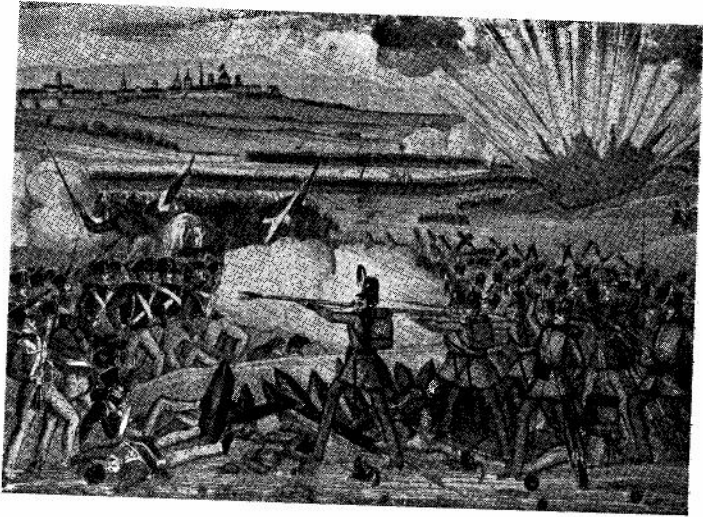
Efter koldingslaget udkæmpedes endnu et par mindre træfninger ved Gudsø og Viuf, inden general Bülow trak hovedparten af sine styrker ind i Fredericia og over på Fyn. Olaf Ryes korps trak sig derimod langsomt op i Jylland. Af større danske styrker fandtes endvidere et flankekorps på Als under kommando af de Meza. Modstanderne måtte følgelig også dele deres styrker. Et tysk korps blev liggende i Sundeved for at vogte på de Meza. Et andet, slesvigholstenerne, belejrede Fredericia, og endelig fulgte de tyske forbundstropper efter Rye op i Nørrejylland. Følgende Napoleons taktik med at marchere spredt og slå samlet, så den danske overkommando sig nu i stand til ved hjælp af flåden med ret kort varsel at samle alle de tre splittede styrker på eet sted, uden at tyskerne havde nogen mulighed for at gøre det samme. Man valgte da at gøre et udfald fra Fredericia og slå de der stående slesvigholstenerne, der iøvrigt også var den svageste af de tre tyske hærafdelinger. I træfningen den 31. maj udenfor Århus på det sted, hvor nu universitetet ligger, viste Ryes rytteri sin kampduelighed, som det ikke havde fået lejlighed til i Koldingslaget, og skaffede korpset den nødvendige ro til udskibningen fra Helgenæs.

Fredericiaslaget.

Den gamle fæstningsby var ikke i kampklar stand, da treårskrigen brød ud. Den var ikke blevet forsvaret i 1848; men den 8. april 1849 var oberst Chr. Lunding blevet fæstningens kommandant. Han fik med stor energi dens værker sat i stand og lod foretage en række fremstød i fæstningens fortærræn for at hindre de fjendtlige angrebsarbejder. Det tilfaldt ham at foretage de nødvendige forberedelser til udfaldet den 6. juli. Han gjorde det kyndigt og godt og har derved sin del af æren for sejren.

Den 16. maj begyndte general Bonin at bombardere Fredericia, hvorefter en del af indbyggerne flygtede til Fyn. Der var dog ingen mulighed for at bringe fæstningen til fald ad denne vej. Han lagde derfor taktiken om til at hindre forbindelsen mellem Fyn og den belejrede by. Den søværts forbindelse formidledes ved to skibsbroer på syd- og østsiden af fæstningens kastel. Ved et fremstød med anlægning af batterier syd for byen opnåede tyskerne mulighed for at beskyde den sydlige bro. Et tilsvarende skanseanlæg nord for byen, der skulde tage den østre bro under ild, blev ødelagt ved et rask dansk udfald den 30. juni.

Via Fåborg og Bogense kom Ryes og de Mezas tropper til Fredericia. General Bülow kunde derefter sætte 19,000 mand ind mod belejringshærens 14,000. Denne var altså underlegen i tal, men havde til gengæld fordel af at modtage angrebet bag de opkastede skansers værn. Den 6. juli kl. 1 om morgenen rykkede de danske tropper ud af fæstningen. Planen var at rykke frem mod nord og derefter rette angrebet i siden på belejringshærens venstre fløj, hvor den stødte ud til kysten, og overvælde den, uden at det vilde være muligt for tyskerne at trække forstærkninger til fra

Fredericiaslaget 6. juli 1849.

I forgrunden til venstre formerer danske soldater med dannebrogspaner og iført de gamle 1842-uniformer et bajonetangreb på en af de tyske skanser, til højre sprænges et krudtmagasin i luften, og i baggrunden ser man fæstningen Fredericia. Samtidigt tysk billede fra Neu-Ruppin.

andre dele af fronten, hvad bl. a. flåden sørgede for ved især med dens kanonbåde at gå til angreb ved Snoghøj, Trelleås og Randsfjord. Olaf Ryes brigade gik frem langs stranden og i nær føling med den de Mezas tropper. Bag dem skulde siden følge to andre korps under Schleppegrell og Moltke for at foretage et andet angreb på skanserne, om det første mislykkedes; men slagets hurtige udvikling medførte, at de for størstepartens vedkommende sattes ind straks i første omgang. Olaf Ryes korps stødte under deres fremrykning på den stærke Trelleskanse. En storm blev forsøgt, men mislykkedes. Under samlingen til et nyt angreb faldt Olaf Rye; men hans folk tog skansen. Samtidig gik de Meza løs på de to næste skanser. Klokken 3½ tav de tyske kanoner. General Bonin havde

nu været fremme i de forreste linier og umiddelbart derefter givet ordre til tilbagetog. De danske tropper standsede forfølgelsen ved Elbodalen. Til slut erobrede 3. jægerkorps overraskende den fjendtlige belejringspark ved Heise kro og henad 6-tiden døde kampen hen.

Sejren var vundet; men den havde kostet dyrt. På dansk side var der faldet 496 og såret 1277. De tyske tab var på ca. 4000 mand, hvoraf halvdelen var fanger. Der blev taget et stort bytte, heriblandt 31 kanoner og 3000 geværer. Fredericiaslaget blev den glansfulde afslutning på dette års felttog. Den 10. juli sluttedes våbenstilstand, og derefter var Preussen villig til fred.

Fredericiaslaget var som et led i årets felttog vel tilrettelagt efter taktikens regler. Efter at det var lykkedes at dele den overlegne fjendtlige styrke i tre dele, var initiativet faktisk overgået til den danske hærledelse, der ved hjælp af flåden nu kunde sætte størsteparten af sin samlede styrke ind mod hvilken af de tre tyske hærgrupper, den vilde, uden at disse på grund af de store afstande havde nogen mulighed for at operere samlet. Det var taktisk rigtigt at slå til overfor den hærgruppe, der stod i centrum, og at denne netop bestod af slesvigholstenere var tillige en politisk fordel. Et nederlag for dem kunde ikke virke beskæmmende på den preussiske krigerære og derved vanskeliggøre en kommende fredsslutning, ligesom det fra dansk side var magtpåliggende at få gjort op med oprørerne. Udfaldets udformning som et flankangreb på de fjendtlige stillingers ene fløj var ligeledes en velovervejede plan, men i selve udførelsen kunde det glippe i enkeltheder. Det er således fremhævet, at det ikke var videre betænksomt at sende Ryes og de Mezas med forholdene helt ukendte tropper i spidsen

for fremrykningen mod de skanser, hvis eksistens de ikke kendte. Om den danske soldats indsats har der derimod kun været een mening. Alle tidens beretninger, dagbøger og breve vidner om mod og tapperhed og en fortrøstningsfuld tro på den retfærdige sags sejr. Da slaget endvidere kom så kort efter, at kongen den 5. juni havde underskrevet grundloven, blev det tillige noget af en besegling på viljen til at værne den nyvundne frihed. Over det ganske land hilstes sejren med jubel. I en proklamation bragte kong Frederik sin og landets tak til hæren. En række forfremmelser og udmærkelser fulgte efter, og sejrherren, general Bülov, tildeltes en dotation på 20,000 rigsdaler. Med håb og tillid så folket nu fremtiden imøde.

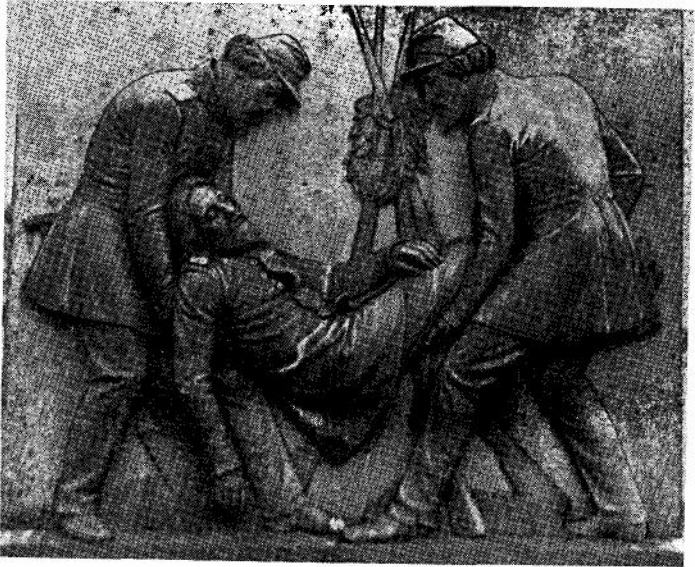
M i n d e s m æ r k e r n e i F r e d e r i c i a .

Der var i treårskrigen en naturlig trang hos folket til at vide besked med krigens forløb, og da især til at få billedfremstillinger af de afgørende begivenheder og store kampe. Denne trang kunde imødekommes i højere grad, end det tidligere havde været tilfældet. Der var ikke alene de gode lithografier efter forlæg af udmærkede kunstnere, men der var også en rig håndværksmæssig produktion uden kunstneriske ambitioner. Disse billeder, ofte i stærke farver og med agitatorisk indhold, fremstilledes både på dansk og tysk side og spredte en noget dramatiseret viden blandt folk om krigens hændelser. Under den tyske besættelse af Kolding var de tyske blade til salg i denne by uden dog at finde synderlig afsætning. Efter d. 6. juli spurgte byens borgere ikke uden malice ofte efter billeder af Fredericiaslaget, men fik stadig det afvisende svar, at de var endnu ikke udkommet, »noch nicht

ausgekommen«. Måske har man ikke været synderlig ivrig for at forhandle dem, for de udkom virkelig. Trykt i Neu Ruppin udsendtes fremstillinger af slaget, hvor den gode stad Fredericia er vokset indtil ukendelighed. Den er ikke omgivet af jordvolde, men af høje mure med skydeskår, over hvilke man ser store paladser og adskillige kirker med høje tårne. De tilsvarende danske billeder dvæler navnlig ved de haarde bajonetkampe, slesvigholstenernes hovedkuls flugt og Olaf Ryes heltedød.

Adskillige digtere stemte lyrens strenge for i vers at skildre den store sejr. Carl Ploug skrev en digtkrans, hvoraf forpostsangen »Nattens dæmrende tåger —«, en yndefuld romance, endnu er kendt og kær. Men det rette udtryk for sejrsubjelen gav Adolph Recke i den friske opsang »I natten klam og kold bag Fredericias vold —«, som til Hornemanns raske marchtoner har givet den fremstilling af slaget, som blev folkeeje. Det er en munter vise med anskuelige træk, der ikke viger tilbage for et ordspil om laurbærbladene, som fjenden ikke fik med, men er dog kun en vise og kan ikke sammenlignes med Plougs påskeklokke-hymne om slaget ved Slesvig eller Grundtvigs storslåede drapa om Istedslaget. Det rette kunstneriske minde om Fredericiaslaget støbtes ikke i ord og toner, men i malm.

Den 8. juli jordedes de faldne på Trinitatis kirkegård, hvor i forvejen flere af soldaterne fra de foregående kampe var stedt til hvile. Kl. 12 stævnedes man til kirken til Thielos sørgemusik. Talen holdtes af feltprovsten, Boisen, der priste de mænd, der havde ofret livet for fædrelandet. Pastor Hertel foretog jordpåkastelsen, hvorefter kanonsalut og geværsalver bragte den sidste militære honnør. Umiddelbart efter

H. V. Bissen: Mindesmærket for de faldne på Trinitatis kirkegård.
Bronzerelief på granitbaggrund udført 1851.

faldt floret fra fanerne, og soldaterne marcherede bort til tonerne af »Den tapre landsoldat«.

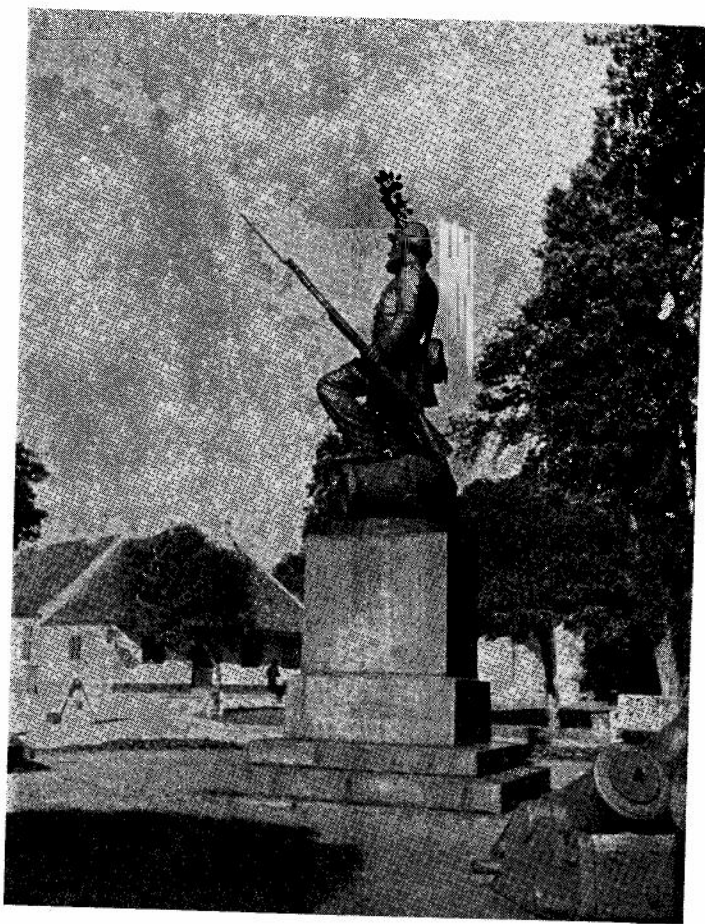
I marts 1850 påbegyndtes en indsamling med det formål at få rejst et værdigt minde på krigergraven. Den følgende sommer udførte H. V. Bissen sit relief af de to soldater, der bærer deres faldne våbenbroder til graven. De står støbt i bronze mod en bastant granitfirkants usmykkede baggrund. Motivet er enkelt og selvfølgelig, virker umiddelbart gribende og er i al sin enkelhed af storslået monumentalitet. I 1853 havde den kgl. bygningsinspektør G. Bindsbøll fået gravhøjen i orden, omgivet af den halvanden meter høje granitmur på hvis øverste stenrække i 1857 indhuggedes navnene på de faldne. På fireårsdagen for slaget indviedes monumentet. Provst Boisen holdt

gudstjeneste i Michaelis kirke, hvorpå man i procession begav sig til krigergraven, hvor pastor Kallenbach holdt den egentlige indvielsestale indrammet af to sange af Carl Ploug »Sjette julis sejrssol —« og »Danmark dine kæmpegrave er en kostbar skat —«.

Allerede da havde de af Fredericiaslagets soldater der døde på de fynske lazaretter sammen med andre faldne fra treårskrigen fået deres monument på Odense kirkegård, en stele med et marmorrelief af sejrens engel ligeledes af Bissen. Det afsløredes den 6. juli 1852. Olaf Rye blev båret til graven sammen med slagets øvrige faldne, »Ryes brigade«. Ubegribeligt nok førtes hans lig siden til København for at jordfæstes på garnisons kirkegård, hvor der den 4. maj 1852 afsløredes et gravmæle med generalens buste på en høj sokkel af norsk granit. Bustens djærve træk skyldes Bissen, indskriften skrev Ingemann.

I dyb ærbødighed havde man sat de faldne værdige minder, men som sorgen måtte også sejrjubelen gives plastisk form. Allerede den 12. juli 1849, altså kun få dage efter slaget, var en komite blevet nedsat for at samle midler til et sejrsminde. For at så mange som muligt kunde være med, måtte bidragene ikke overstige een mark. Fra alle egne af riget og fra danske i udlandet samledes på denne måde 12000 rdl. I 1850 rettedes en henvendelse til billedhuggerne Bissen og Jerichau om at udarbejde skitser. Jerichau havde udarbejdet en Thorskikkelse klar til kamp, men Bissen gik af med sejren, og den 6. juli 1858, en dag »med sol og roser, musik og faner« stod da på det 2½ m høje fodstykke af bornholmsk granit »Landsoldaten« støbt i malm i to gange naturlig størrelse klar til afsløringen på pladsen ved prinsens port.

Først talte præsten Dines Pontoppidan om de fald-

H. V. Bissen: Landsoldaten i Fredericia, udført 1852-58.
I forgrunden ses en af de erobrede morterer og i baggrunden
den gamle hovedvagt ved Prinsens Port.

nes minde, derpå fulgte Carl Plougs sang »Det var i nattens mørke time —« med slutningsstrofen: »Men folket for hvem han stred og blødte, det skænker ham nu hans løn, det rejser som sejrsmonument et bil-

lede af sin søn. Det melder over strand, det sjunger over land hans hæder og ære.« Så tog Orla Lehmann, der havde været den drivende kraft i festarrangementet, ordet og tolkede Fredericiaslagets budskab om sejr og glæde og lod sløret for statuen falde med ordene: »Hvad der vil møde Deres øje, er et jævnt og simpelt billede, taget ud af det virkelige liv — så jævnt, som det danske folk, så simpelt, at enhver som ser det, kan forstå det, og at enhver som var med og gjorde sin pligt, kan tilegne sig det, — men i al sin simpelhed dog fuldt af alvor, adel og begejstring. Det forestiller — — den danske landsoldat.« I samme øjeblik faldt dækket, og samtidig rejste sig fra den forsamlede menneskemængde et hurraråb »som vist hverken før eller senere er hørt magen til, og som ligesom løftedes højere op, fordi det så ud, som om landsoldaten selv stod dér på sin sokkel og råbte med, mens han svang sin bølgegren«. Endnu en sang havde Ploug skrevet til festen »Se — her skal han nu stå, mens tiderne forgå, så længe danske hjerter for Danmarks ære slå —«, hvori han rammende karakteriserer statuen, der »står skabt i skønhed og i kraft, i ungdom, der ei ældes, i liv der ei går tabt«.

Det er på sin vis ret mærkeligt, og der er også fundet en hel del over, hvordan Bissen fandt frem til at give sit sejrsminde landsoldatens skikkelse. Hans kunstneriske uddannelse var foregået i skyggen af Thorvaldsens klassicisme, og helt slap Bissen aldrig forbindelsen med antikken. Trods opfordring vilde han således ikke gengive general Bülow i uniform med epauletter, men valgte ligesom for Ryes buste den draperende feltherrekappe og sværdremmen over skulderen efter klassisk mønster. Dernæst var romantikkens dyrkelse af den nordiske oldtid, der længe

havde behersket litteraturen, ved at vinde indpas i billedkunsten. Jerichau havde som før nævnt udarbejdet en Thor, og en tid havde Bissen også syslet med en Uffe hin Spage. Det var virkelig noget nyt og dristigt at fremstille en menig soldat i uniform med den hele udrustning af læderremme, bandolér og sabel, der synes lidet egnet til plastisk gengivelse. Når kunstneren alligevel vovede det, har det flere årsager. Der er henvist til junigrundloven med dens almindelige stemmeret, samt tidens hele folkelige stemning, og der er henvist til fremmed, især fransk skulpturs naturtro gengivelser af uniformerede soldater. Kun en enkelt inspirationsmulighed er vistnok hidtil overset, nemlig Peter Fabers krigssang »Den tapre landsoldat«, der siden marts 1848 var på alles læber. Der er i statuen noget af »sit løfte har han holdt«. Trods den ydre realisme er landsoldaten ret beset både lyrisk og romantisk, den har, som det træffende er sagt, »et symbols slagkraft«. Heller ikke Jerichau var trods sin romantiske Thor så langt fra soldaterrealismen, idet han havde tænkt sig statuens fodstykke smykket med et relief af danske soldater, der stormer en fjendtlig skanse. Bissens landsoldat behøvede ikke noget forklarende relief, end ikke nogen indskrift, med rette bærer fodstykket blot den gloriøse dato 6. JULI 1849. Da Bissen nu var slået ind på den virkelighedstro gengivelse, var det kun en naturlig følge, at også mindesmærket på kæmpegravens skulde gengive tidens soldater.

Ved landsoldatens afsløringsfest greb den utrættelige Orla Lehmann det lykkelige øjeblik for at få påbegyndt en indsamling til et mindesmærke for sejrherren, general Bülow. Bissen udførte en draperet kolossalbuste som støbt i bronze rejstes på et granit-

Todestykke mellem Michaelis kirke og rådhuset. På slagets 10-årsdag kort efter generalens død afsløredes monumentet, hvis heroiske karakter yderligere fremhæves af en i 1880 opsat triumfbue. Bissen nåede knap at blive færdig med denne buste, som han måtte lade sin elev Andreas Paulsen ciselere færdig på stedet. Denne kunstner tilfaldt det siden at udføre den buste af Olaf Rye, som med bidrag fra hele landet rejstes og afsløredes i 1876.

Det er af en af deltagerne i Fredericiaslaget senere bemærket, at noget af det mærkeligste, han så den morgen, var en lille civil mand med grå hat, som nok så gemytligt spadserede rundt mellem skanserne. Det var maleren Sonne, som gjorde studier til sine slagbilleder. Fredericiaslaget har han gengivet på flere lærreder, af hvilke et i 1864 malet i meget stort format i 1866 blev ophængt på Fredericia rådhus.

M i n d e s m æ r k e r n e i K o l d i n g .

Da meddelelserne om Koldingslaget og den danske hærs tilbagetog nåede Vejle, rejste amtmanden over Vejle amt, Orla Lehmann, straks til Kolding for som stedets højeste embedsmand at formidle forbindelsen mellem de tyske tropper og beboerne i den hårdt ramte by. Så stort bytte vilde tyskerne ikke gå glip af og på trods af tidligere tilsagn til embedsmænd i besatte egne, førtes Orla Lehmann som krigsfange sydpå. Der var således personlig grund nok for ham til i en komité at medvirke til rejsningen af et mindesmærke for kampene om Kolding. En bazar i 1860 gav 950 rdl., som en indsamling forøgede til de 1400 rdl., som det bronzerelief kostede, der nu pryder gavlen på St. Nicolai kirkes nordre tværskib. Motivet er taget fra gadekampene, en kvinde iler en såret soldat

Mindesmærket for kampene i og ved Kolding den 20. og 23. april 1849.
Bronzerelief af Andreas Paulsen på nordmuren
af St. Nicolai kirkes tværskib, afsløret 1866.

til hjælp, mens en lille dreng griber danebrogspanen for at række den til en anden kampdygtig soldat. Relieffets skaber er Andreas Paulsen, der her troligt er fulgt i Bissens, hans mesters fodspor med virkelig-

hedstro gengivelser af de fuldskæggede landsoldater.

De i kampene faldne danske og tyske soldater begravedes den 26. april på Kolding kirkegård. Mindehøjen er omsat med en granitmur og prydet med en sten med indskrift opsat af våbenbrødrene i 1875. Det mest originale minde, der sattes Koldingslaget, skyldes Sigismund Leidersdorff. Han var født i Altona, der dengang lå indenfor det danske monarkis grænser, blev siden bankier i Paris, hvor han i den grad begejstredes over koldingborgernes holdning under kampene, vistnok især deres aktive deltagelse deri, at han i sit i 1852 affattede testamente tillagde Kolding by et legat på 5000 rdl. Af renterne heraf skulde hvert år på den 23. april uddeles et måltid mad til byens fattige. Samme år døde Leidersdorff i Berlin, og siden da er Koldingslaget blevet mindet på den foreskrevne måde som et smukt vidnesbyrd om trofast dansk sindelag syd for Ejderen.

Et særligt festligt præg fik 50-årsdagen den 23. april 1899, hvor veteranerne i stort tal var mødt op. Ved denne lejlighed afsløredes et relief af Th. Møller, indsat i muren i Helligkorsgade 5 til minde om de hårde kampe netop i denne gade. Det forestiller en hornblæser, der holder en danebrogsfane. I porten ved siden af sidder iøvrigt endnu hundrede år efter et højst anskueligt minde om kampene, nemlig de gamle portfløje gennemhullede af datidens grovkalibrede projektiler. En nådig skæbne har hidtil skærmet disse portfløje mod udskiftning eller reparation. Ligeledes som et led i halvtredsårsfesten er der ved indkørslen til byen fra nord ved Fynsvej rejst et minde for løjtnant Castenskiold og hans husarers frygtløse angreb på de tyske skanser. Det er en ganske utilhugget bauta, der øverst er prydet med en husarchakot støbt i malm.

Et tilsvarende minde er rejst ved Haderslevvej ved den søndre indfart til byen til minde om oberst Læsøe, der deltog i Koldingslaget. Til samme fest er knyttet den storslåede gave fra brygger Carl Jacobsen til Kolding by, nemlig Otto Baches maleri af hussarernes angreb på de tyske skanser, et vældigt lærred afpasset i format efter hovedvæggen i den daværende byrådssal. Ved rådhusets ombygning i 1924 flyttedes det ud på trappegangen, hvad der har den fordel, at enhver uden videre kan gå ind og beskue billedet. Det er ikke en slet og ret reportage af kampen, men et romantisk historiemaleri af en stormester, som uden hensyn til vigtigt eller mindre vigtigt i kampens historiske hændelsesforløb har valgt at gengive dens mest dramatiske og heroiske episode.

H u n d r e d å r s m i n d e t .

Hundredårsfesterne i Kolding og i Fredericia måtte naturligt nok få et ganske særligt præg. Trods afstanden i tid havde nu de nyligt overståede fem onde år bevirket, at det blev langt lettere end tidligere at fatte »ånden fra 48«. Det vemodige minde om dem, der dengang måtte give livet for Danmarks sag, havde den sidste krigs mange nye grave givet en aktuel baggrund, og i lyset af befrielsesglæden af 5. maj var det ikke vanskeligt at fatte 6. julis sejrsglæde. Treårskrigen blev ikke længere et fjernt kapitel i en støvet krøniker, men et levende led i den nylig overståede frihedskamp, og treårskrigen blev et »Danmark til Ejderen« syntes samtidigt at give genlyd i en nyvågnede danskhed i de tidligere fortrykkede egne af Sønderjylland.

Højtidelighederne i Kolding den 23. april 1949 indledtes med en mindegudstjeneste ved biskop Noack i

Sct. Nicolai kirke. Ved monumentet lagdes kranse, og derefter gik en procession med regimentsmusikkorps og en afdeling soldater i spidsen til byens andre mindesmærker, der ligeledes prydedes med kranse. Krigergrave på kirkegården i Harte, Seest, Skanderup og Taulov blev smykkede ved de lokale sogneråds foranstaltning. Om eftermiddagen gav militærorkestret en koncert på torvet, og om aftenen havde Koldinghusmuseet indbudt byens borgere til en aftenfest på Højskolehjemmet. Til indledning spillede en trio nationale melodier, hvorefter Tøjhusmuseets direktør, kaptajn Jørgen Paulsen, holdt et foredrag om treårskrigen og Kolding. Foredraget illustreredes dels af planer og kort i meget stort format og dels af lysbilleder, og til afslutning demonstreredes tre af tidens originale uniformer på levende model, en infanterist i den gamle røde kjole, en infanterist i den blå våbenfrakke og en af Castenskiolds lyseblå husarer. Et pigekor fra Kolding Gymnasium under ledelse af adjunkt Emmeluth sang et udvalg af tidens sange, og sluttelig læste byrådssekretær Jacobsen et par afsnit af Gustav Hellströms bog »Per Anders Lekholm«, der handler om en svensk frivilligs oplevelser i Koldingslaget. Blandt festens gæster var Fredericias kommandant, oberst, greve Trampe og husarløjtnanten Ludvig Castenskiolds sønnesøn, hofjægermester Jørgen Castenskiold med frue.

— — —

Fredericia har i det forløbne århundrede trofast fejret 6. julidagen. Der er tradition for, at man aftenen før begynder med en vandring til gravene og monumenterne, der smykkes med blomster og kranse, store officielle kranse og små beskedne buketter af havens blomster ved siden af hinanden, og landsolda-

ten fik da gerne en krans om halsen og en om bajonetten. Den 6. juli 1864 var Fredericia besat af østrigske tropper. Den østrigske feltmarskal, baron Gablenz var højsindet nok til at tillade den sædvanlige udsmykning af monumenterne, og østrigske soldater hjalp endog med til at smykke Landsoldaten, som preusserne havde forlangt ødelagt ligesom Istedløven på Flensborg kirkegård. Da østrigerne den 16. november marcherede ud af byen, lod de som en sidste hilsen deres musikkorps spille »Dengang jeg drog afsted —«, idet de passerede Landsoldaten.

En særlig festlig karakter fik de 6. juli-fester, hvor der var nye mindesmærker at indvie eller runde årstal at fejre. Femogtyve- og halvtredsårsdagene markeredes ved stort fremmøde af veteraner, og til den sidste er endvidere knyttet afsløringen af en mindesten på det sted, hvor Olaf Rye faldt, og afsløringen af et monument på Danmarks bastion for oberst Lunding. Det er en høj granitobelisk med Lundings portrætmedailon og med relieffer af soldater, der rejser palisadeværn, udført af Andreas Paulsen. Mindestenen omgives af en indhegning med lodretstillede kanonløb. Fredericias kommandant fik således først sent sit velfortjente mindesmærke. Han var mere frygtet end easket, blev aldrig populær som Rye og Bülow; men hans andel i sejren er ubestridelig.

I besættelsesårene kunde mindefesten ikke helt bevare sit gamle præg. Der var hverken mulighed for eller anledning til at feste for sejren. Derimod kunde man som før hædre de faldne med blomster. Det blev således aftenen før den 6. juli, der blev den egentlige fest, da man samledes ved gravhøjen på Trinitatis kirkegård, sang et par fædrelandssange og hørte en tale af en af byens præster. Derfra gik man til Land-

soldaten, der også fik sin andel i blomsterne, ja endog i 1940 opnåede at få en mægtig laurbærkrans med hagekorsprydede bånd fra den tyske værnemagt, som

Kong Frederik lægger blomster på krigergraven
den 6. juli 1949.

iøvrigt måtte sætte vagt ved kransen. Hyldesten blev ikke gentaget. I krigens sidste tid var Landsoldaten som landets øvrige uerstattelige mindesmærker dækket af et bombeskjul, og det var med oprigtig glæde, at Fredericias indbyggere hilste deres kære Jens, da indpakningen efter befrielsen atter fjernedes.

Hundredårsdagen indledtes med, at man den 5. juli kl. 16 hejste de nordiske flag ved Landsoldaten, hvor vagten ved Prinsens port var iklædt de gamle røde 1842-uniformer. Der var gudstjenester i byens kirker, og den sædvanlige aftenvandring til graven og monumenterne, iøvrigt i øsende regnvejr. Om aftenen var husene illumineret med levende lys, og kl. 22 gik soldater i gamle og nye uniformer gennem byen med brændende fakler. Lykkeligvis begunstigedes festdagen af et strålende vejr. Den indledtes kl. 6 med salutskud fra de gamle kanoner på voldene og koralblæsning fra det gamle vandtårn. Kl. 7 blæstes reveillen i byens flagsmykkede gader af to musikkorps. Kl. 10 stod »Danebrog« havnen ind, og kort efter kørte kongeparret til Landsoldaten, hvor de overværede forbidefileringen af en procession med gardens musikkorps i spidsen, og hvori deltog afdelinger fra alle de batailloner, der havde deltaget i slaget. Alle disse ca. 1000 soldater, der ikke hørte til Fredericias garnison, var indkvarteret i Erritsø og Taulov. Ved en højtidelighed ved Bülow's monument udtalte kong Frederik sin glæde over den måde, hvorpå Fredericia værnede sine minder og håbede, at den ånd, som besjælede Fredericia den 6. juli 1849, stedse måtte råde i Danmark. Til slut udbragte kongen et »Danmark leve«.

Om eftermiddagen var der et stort folkemøde i idrætsparken med taler af minister V. Buhl, biskop Noack, general Gørtz og borgmester Arent. Om aftenen opførte kunstnere fra Det kgl. teater »Elverhøj« som friluftsspil, og den begivenhedsrige dag afsluttedes med et festfyrværkeri og en ildregatta på Lillebælt.

GRØDJYDER OG TØRRILD HERRED

Av Gudmund Schütte.

I.

Hvem kender mon Øgenavnet »Grødjyder«, og hvad vil det sige? Det er visselig ikke så landskendt som adskillige andre av Jydernes ca. 14 Kendingsnavne, — Kronjyder = Åboinger, Muldjyder = Molboer, Skrabalderjyder ved Skanderborg, Træskojoyder ved Silkeborg, Uldjyder i Hammerum Herred, Potjyder ved Varde, Kvabjyder i min Hjemstavn Salling, for ikke at tale om de hæslig kendte Fnatjyder, hvem ingen vil kendes ved.

Desværre har jeg glemt at notere Hjemmelsmanden for Udtrykket Grødjyder. Hvis nogen har hørt det, bedes han melde sig til mig.

Da jeg i »Jyllands-Posten«, bragte Meddelelsen om Navnet, — kanskje var det i en Artikel »Fylkesnavne og Fylkesvid« i 1920erne —, kom der ved en Sætter-nisses Lune til at stå »Grædjyder«. Strax var der en Indsender, der mente at kunne udlede det av en grædevorn Tone i Vejlingernes Folkemål. Det var jo en Vildmand, heldigvis.

Men hvad vil Grødjyder da sige? Det var for mig, det var for jer en Gåde. Men idag snublede jeg helt uventet over Løsningen. I »Vejle Amts Aarbog« 1948 har Lærer *Jørgen Pedersen*, Fredsted, skrevet om »Nogle Torpnavne m. m. i Vejle Amt«. Deri læste jeg

S. 118 et Citat fra Traps »Danmark«. »Paa Grødbanken i Tørrild skal ifl. Traditionen have ligget en Kirke eller et Kloster.« Tørrild er i Nutiden ikke Sogneby, men det er jo Navngiver for et Herred og et Herredsprovsti, og vi erfarer nu av Overleveringen, at det tidligere *har* været Sogneby eller Klostersæde. Stedets Vigtighed er dermed tilstrækkelig fastslået, og lige i Centrum ligger Grødbanken, hvis Navn ifølge Lærer Pedersens særdeles plausible Mening vil sige »Stenbanken«, av oldn. *grjót*, »Sten«.

Da jeg læste dette, gik der en Prås op for mig. Nu fatter jeg, hvorfor Vejlingerne kaldes Grødgyder. Det er de Folk, der har sit retslige Centrum på Grødbanken i Tørrild.

II.

Men hvad så med Herredsnavnet *Tørrild*?

Navnet skrives 1338 Thorilt, senere flere Gange Thorrild eller Thorild, 1439 Tyrild herret.

Marius Kristensen har tydet det som *Thor-hillæ, »Thor-høj«, og jeg har tiltrådt hans Tydning. Men senere kommer *Knud Jensen* i »Vejle Amts Stednavne« og vrager den kategorisk. Han hævder, at Gudenavnet Thor i Samsæt udenfor Personnavne ikke kan have Omlyd, og når Navnet siden skrives Tørrild og udtales med ø-Lyd, må den manglende Streg over ø i de ældst optegnede Former skyldes Skrivefejl (som altså, indskyder Lærer Pedersen, tre forskellige Skrivere skulde have gjort sig skyldige i). Første Led i Navnet tolkes derfor som Tillægsordet *tør*, og *ild* forklares som en Avledningsendelse.

Alt dette seer meget fint og filologisk ud.

Vi veed: omlydt Thor i Samsæt forekommer oftere i Personnavne: Thyre, Thøger, Tøre. Men ved Sted-

navne normalt kun, hvor Forleddet er et i Forvejen omlydt Personnavn, f. Ex. Tørsbøl, Tørslev. Et *Thørhillæ, hvor Forleddet var Guden Thor, vilde være en enestående Undtagelse.

Som sagt, dette seer meget fint og slående ud. Men i Virkeligheden er Opstillingen aldeles vrang.

Lad os undersøge, i hvilke Stednavne der forekommer en Stavelse *tor*, som er eller kan være Gudenavnet Thor. *Thorsager*, *-bakke*, *-bjerg*, *-borg*, *-bro*, *-gård*, *-holm*, *-høj*, *-kjelde* (Skrivemåden *-kilde* er sekundær), *-kær*, *-lund*, *-mark*, *-odde*, *-sted*, *-sø*, *-toft*; dertil *Thorø*, *Tårbæk*, *Tårs*. Lutter Navne, hvor Efterleddet *ikke* kan fremkalde i-Omlyd.

Men kun et eneste *Thors-viggård**); det findes på Møn.

Hvorfra henter da Knud Jensen sin kategorisk ud-slyngede Sætning, at Thor i Samsæt udenfor Personnavne ikke kan have Omlyd? Svar: Hjemmelsstoffet er hentet fra 1 (ét) Exempel, ellers, som Tyskerne siger »aus dem Innern des Bewusstseins«.

Og hvad så med Navnet *Thyrstinghæreth* i »Valdemars Jordebog«? Er det ikke netop det omlydte Thorsnavn optrædende i et Stednavn? Nu, jeg kan bare spørge; jeg tør ikke påtage mig at tyde dette sære Herredsnavn med Sikkerhed.

Men jeg har et sikrere Exempel, som Knud Jensen vilde have kunnet finde, hvis han havde regnet med et av vore Stednavneforskere ignoreret Stof, nemlig *Indbyggernavnene*. Hvad hedder nemlig Indbyggernavnet til Tåsing, den Ø, som i »Knytlinga Saga« kaldes *Pórslundr*, i »Valdemars Jordebog« *Thosland*? Det hedder *Tøsinger*, altså netop med den i-Omlyd, der

*) Trap III, 495 staver Thorsvigd., d. v. s. Thorsvi-gård.

ifølge Knud Jensens Mening ikke kan forekomme uden i Personnavne.

Dærmed er den opstillede Navnelov *kendt ugyldig*.

Marius Kristensens Tydning av Tørrild får ved Magt at stande.

At der i ældre Kilder foreligger en Vaklen mellem Thorilt, Thorild og Tyrild skal ikke, som Knud Jensen mener, forklares ved Fejlskrift hos en hel Række Skrivere, der skulde have glemt Stregen over o'et. Omlydt og ikke omlydt Form har sagtens vexlet i Udtalen.

Lærer Pedersen formoder S. 18, at *Trollerup* i Tørrilds Grandelag er et *Thorhillæthorp. Det, finder jeg, kan være meget rimeligt.

Videre må der opstilles den Gisning, at Sognavnet *Tørring*, ældre Thøring, kan være dannet av Tørrilds Indbyggernavn. Ligesom Thorslundr danner Indbyggernavnet Tøsinger, kan *Thørhillæ have dannet Indbyggernavnet *Tørringer.

Dette var nogle Overvejelser, som Lærer Jørgen Pedersens Artikel har givet Stødet til. Jeg tænker, de må interesse Vejle-Egnens Indbyggere.

Eskjær pr. Jebjerg, 2. Januar 1949.

Gudmund Schütte.

AF EN DANSK SOLDATS OPTEGNELSER UNDER KRIGEN 1848—50

Ved *Anton Berntsen.*

Da Krigen brød ud i 1848, fik min Fader, Skræder Bernt Laursen i Assendrup, Ordre til at møde i København den 1. August for at lade sig uddanne til Militærtjeneste. Han var dengang 27 Aar og havde ikke været Soldat. En Rejse til Hovedstaden var dengang mere besværlig end nu. Min Fader og nogle andre indkaldte blev befordrede med Hestevogn til Aarhus, og herfra sejlede de efter en Dags Ophold til København med et Skib. Sørejsen var besværlig, der blæste en Søndestorm, og Vejret var haardt. Mange af Passagererne var søsyge, og da de ved Midnatstid kom i Land ved Toldboden, var de vaade og forkomne. De vordende Soldater var saa heldige at træffe en Landsmand, og han viste dem Vej til Sølvkasernen, hvor de fik anvist nogle ledige Senge, og her lagde de sig til at sove med de vaade Klæder paa Kroppen. Da de vaagnede den næste Morgen, var de endnu saa fortumlede, at de ikke vidste, hvor de var.

Om Eftermiddagen den 1. August meldte de sig i Skolehaven ved Rosenborg Slot hos Major la Cour. Min Fader blev først udtaget til Jæger, men det blev forandret til, at han skulde være Musketer, og han kom til 3. Kompagni, som bestod af Jyder. Næste Dag

begyndte Eksercitsen paa Nørre Fællede, og det gik haardt paa. De maatte daglig eksercere fra Kl. 5 til Kl. 11 om Formiddagen og om Eftermiddagen fra Kl. 3 til Kl. 7½. Min Fader førte Dagbog i de tre Aar, Kri-gen varede, og han fortæller der, at deres Eksercits var temmelig streng, skønt deres Officerer var nogen-lunde gode.

Min Fader skriver i Dagbogen:

»I den Tid jeg gik paa Skolen, var jeg bestandig frisk og alting gik mig ret godt. Onsdag den 23. Au-gust blev vi færdig med Skolen og blev præsenteret for Major la Cour. Han berømte os og sagde, at vi var dygtige til at eksercere, eftersom vi ikke havde været paa Skolen mere end en Maaned. Han takkede os til-ligemed Officererne og roste dem, at de havde gjort dem Flid for at lære os.«

Nogle Dage efter kom de til Skiveskydning paa Enighedsværn, og derefter kom de til at gøre Vagt-tjeneste. Min Fader kom til at staa Skildvagt ved Christianshavns Bom, ved Lotteriet, naar det blev trukket, og ved Tugthuset i Dronningensgade. Dag-bogen fortæller videre:

»Den 6. Oktober var Kongens Fødselsdag, vi blev præsenteret for Prinds Ferdinand i Skolehaven, hvor hele Musikken var med. Prindsen tilligemed hans Følge gik omkring til os alle, vi stod med præsenteret Gevær, og han hilste venlig paa os alle. Derefter mar-cherede vi og gjorde nogle Svingninger, og hele Musik-ken gik tilligemed. — Torsdag den 12. Oktober fik 3die Kompagni Ordre til at rejse, og om Natten blev vi alle opskrevne paa en Liste hvor vi var fra og hvor gamle vi var, men jeg fik Lov til at blive her i Kjøben-havn. Den 16. maatte de aflevere deres røde Trøje, og den 17. modtog de blaa Frakke og Munderingsfrakke, nye Geværer og hvide Bandoleer. — Den 18. Oktober afrejste 2den Forstærkningsbataillon, som mine Kam-

merater var bleven oversat til den 14. om Formiddagen. 1ste Kompagni kom med Dampvognen til Roskilde, og 2den, 3die og 4de Kompagni kom med Dampskibene *Hekla* og *Caroline Amalie*.«

Min Fader var, som nævnt, Skræder af Profession og skulde foreløbig blive i København for at sy Uniformer til Hæren. Den 17. Oktober modtog han et Prøvestykke fra det militære Varedepot.

Videre hedder det i Dagbogen:

»Den 23. Oktober var jeg paa Tugthusvagt, min Post var i St. Annagade. Denne Dag holdtes der en Rigsdag i Kjøbenhavn, hvor Landets fornemste Mænd var med, og Kjøbenhavns Indvaanere kunde frit gaa med, hvem der havde Lyst. — Den 25. Oktober blev vi præsenteret for Prinds Vildenstein. Den 26. Oktober kom jeg paa Vagt ved Toldboden, hvor der blev udsendt Mandskab i Byen til at besætte nogle Poster, jeg kom til at staa Vagt ved Prinds Ferdinands Palai. Samme Aften Kl. 8½ blev der Alarm i Byen, Vægterne pøb i deres Fløjter, det betød, at der var Ildløs, og vi kunde staa ved Toldbodporten og se Luerne oppe i Skyen, men det saa ud til at være langt borte. Der blev straks befalet, at 6 Mand af Vagten skulde afsted med Sprøjten til det Sted, hvor Ilden var. Jeg maatte med, vi blev iført lange hvide Kjettinge(?) og en Filthue paa Hovedet, og i denne Dragt maatte vi afsted med Sprøjten. Den var temmelig streng at trække, da vi maatte løbe saa hurtig som mulig; vi blev ved at løbe, til vi kom til Vesterport, længere maatte vi ikke komme. Der hørte vi, at Ildebranden var ude paa Tivoli paa Øen, hvor der var en liden Bygning som brændte. Vi kom derfor ikke ud til Ilden, men lidt efter fik vi Lov at vende tilbage med Sprøjten til Toldboden igjen. Vi blev meget svedige af denne Tur, og med det samme maatte jeg hen at staa Vagt i 2 Timer ved Prinds Ferdinands Palai, da blev jeg meget kold efter den varme Tur, jeg havde haft i Forvejen.«

Den 1. November kom Kommandersergeanten og meddelte min Fader, at han skulde paa Skrædersalen eller Guldhuset, som det ogsaa kaldtes. Min Fader og flere Skrædere meldte sig paa Skrædersalen og modtog deres Arbejde, de blev ledsaget af en Underofficer, som hed Norman. Min Fader købte nu et Pressejern og en Saks og flyttede fra Kasernen hen i et privat Logi i Rosengade Nr. 445. Lejen for en Maaned var 5 Rigsdaler.

Et Regnskab over Fortjenesten viser, at Arbejdslønnen for en Bais Trøje var $38\frac{1}{2}$ Skilling, for et Par Ravndugs Bukser 28 Skilling, lyseblaa Bukser $24\frac{1}{2}$ Skilling, en Feltkappe 7 Mark og en Munderingsfrakke 5 Mark. Et Par Dragonbukser betaltes med 36 Sk., hvorimod Bukser til Søetaten kun gav $24\frac{1}{2}$ Sk. i Arbejdsløn. Min Faders samlede Fortjeneste paa Skrædersalen beløb sig til 40 Rdr., 1 Mark, 13 Skilling.

Der blev næppe Lejlighed til at dyrke Musik i Soldatertiden, men min Fader fik dog opnoteret Noderne til 51 militære Signaler. Han benyttede Lejligheden til at se sig om i Hovedstaden; han saa Kongens Stalde, Thorvaldsens Musæum, Frue Kirke, var »ovenpaa Rundetaarn«, og i Casino, hvor han saa »Elskovsdrikken« samt en Pantomime, desuden var der Musik af Lumbye. I det kongelige Teater saa han »En Tur til Armeen« og »Dyrehaven«. I et Brev til en Slægtning skriver han, at han ikke vilde have undværet denne Rejse til København for mange Penge, da han hørte og saa meget, som han kunde more sig med, naar han kom hjem.

Min Fader vaagnede en Nat i sit Logi ved at høre, at der var Brandalarm i Gaden, og han kaldte paa sin Kammerat, da han mente, at Ilden maaske kunde være i Nærheden. Men Kammeraten tog det mere roligt,

han rejste sig halvt op og følte med Haanden paa Væggen. Saa lagde han sig ned igen og sagde: »Væggen er ikke varm endnu, vi kan godt sove lidt længere!«

9. Marts 1849 fik alle Skrædere Ordre fra det militære Varedepot, at de skulde aflevere deres Arbejde, enten det var færdig eller ej, og enhver skulde melde sig til sin Bataillon den 15. Marts. Den 12. Marts mødte min Fader og flere af Mandskabet fra 3die Kompagni i Sølvkasernens Baggaard, de blev oversat til 4de Kompagni og modtog samme Dag Vaaben og Mundering. Den 15. Marts meldte min Fader sig til Tjeneste og blev oversat til Reserven, og fra den Dag gjorde han Vagttjeneste. Den 19. September blev han permitteret og sendt hjem i Anledning af, at der var sluttet Vaabenstilstand.

Min Fader var hjemme et Par Maaneder, saa fik han Ordre til at melde sig paa Als den 1. December ved 1ste Reservebataillon. Den 28. November rejste han fra Assendrup om Morgenen Kl. 7, kom til Snoghøj Kl. 3, blev sat over Lillebælt og overnattede i Middelfart. Den følgende Dag lejede han og hans Rejsefæller en Vogn til Assens og naaede dertil om Eftermiddagen Kl. 2. Næste Morgen Kl. 8 gik de ombord paa Dampskibet »Eideren«, og Kl. 1 naaede de til Sønderborg. Herfra fortsatte de til Fods til Hørup. De meldte sig hos Major Henschel og fik anvist Kvarter hos Christian Bladt i Lambjergskov i Hørup Sogn.

Min Fader kom til 1ste Kompagni og fik Nr. 120, og han deltog nu i Eksercits og Skiveskydning. Den 18. Januar 1850 fik han nyt Kvarter hos Jørgen Andreassen i Houlykke, og den 22. April flyttede han til Hans Pæsen i Lambjergskov, her boede han til den 15. Juli. »Meget gode Qvarterer,« skriver han i Dagbogen. Af et Brev til en Slægtning gengives her:

Lambjergskov paa Als den 14. Januar.

— — — »Jeg vil nu her give eder en liden Forklaring over, hvordan min Tilstand egentlig er her paa Als. Jeg har det saa godt, som jeg kan ønske mig. Tjenesten er dog ikke saa streng, vi exersere 2 Timer hver Formiddag. — — — Jeg har været fri for Tjeneste i de sidste tre Dage, jeg har været ved at sy for vores Corpsskriver, hvorfor jeg fik 20 Sk. daglig foruden min Lønning. Tillige er jeg kommen til at spille hos vores Marketender til Bal, jeg spillede der sidste Nat og fortjente 1 Rdl. 2 Mk., og jeg har spillet der engang i Forvejen og fortjente 1 Rdl. 4 Mk. Jeg har laant en gammel Violin, og den er daarlig, og jeg maa lade mig nøje med den, som den er. Jeg fortryder meget, at jeg ikke fik min Broders Violin med mig, thi jeg kan ingen faa at købe her paa Als. Om Krigen kan jeg ikke tilmelde eder noget nyt, da alting er ganske rolig, men der er dog Tegn til, at Stilstanden er forlænget, og med Guds Hjælp bliver der vistnok Fred, thi mange paastaar, at vi kommer aldrig til at slaas med Tyskerne mere.«

Der blev ikke Fred, og nogle Maaneder efter, at dette Brev var skrevet, kom min Fader til at deltage i Krigen for Alvor. Herom fortæller Dagbogen:

»Cantonnementet paa Als afrejste vi fra den 15. Juli om Morgenen Kl. 8, og kom til Ulkebølle til Middag og blev indkvarteret hos Gaardmand Christen Kyed og modtog første Gang Naturalforplejning. Saa stillede vi den 16. Juli om Morgenen Kl. 2 og marcherede til Sønderborg, og Kl. 5 marcherede vi over Als Sund paa den anlagte Bro og gjorde Holdt paa Dybbøl Banke, hvor vor tapre General Schleppegrell forkyndte os Krigens Begyndelse igen og holdt en mindeværdig Tale for os. Derpaa marcherede vi videre og kom igjennem Sattrup og Ulderup og holdt Hvil i en stor Skov i 3 Timer. Derpaa marcherede vi videre og Marchen var temmelig streng, da det var en meget stærk Hede, saa at 15 Mand af vores Brigade døde den Dag af Hede. Vi kom til en Herregaard, som hed Grøn-

grif, Kl. 8 om Aftenen, der laa al vores Bataillon om Natten. Den 17 Juli om Morgenen marcherede vi fra Grøngrif og kom over en lang Hede og kom næsten til Bov Kl. 3 om Eftermiddagen og holdt Hvil til Aften. Saa rykkede vi derfra og kom igjennem Bov til en Landsby, som hed Harreslev, hvor vi kom om Aftenen Kl. 11 og laa under aaben Himmel om Natten. Om Morgenen kom de fra Byen med Kaffe, som de gav os. Den 18. Juli rykkede vi til den anden Side af Byen, hvor de gav os Vin og Vand og Hvedebrød og Sukker. Den 18. Juli om Eftermiddagen Kl. 7 marcherede vi igjennem Flensborg, hvor Indvaanerne var meget gode imod os, men vi havde ikke Tid til at modtage noget af de gode Folk. Om Aftenen kom vi til Taastrup en halv Mil sønden for Flensborg og laa paa Marken om Natten. Den 19. Juli rejste vi sønderpaa til Husbyskov og gjorde der den første Feltvagt, men vi opdagede ikke noget fjendtligt. Den 21 Juli kom vi af Feltvagt og tilbage til Taastrup. Den 23. Juli rejste vi derfra og lidt i Vester og holdt Hvil paa Marken ved Lille Volstrup, og derfra rejste vi den 24. Juli om Morgenen Kl. 1½ og marcherede ad Eckernførde Landevej til Hostrup, og vi kunde høre, at der var Slag til højre for os.

Den 25. Juli om Natten Kl. 12½ fik vi Ordre, at vi i Hast skulde være marchfærdige, og som et Lyn var vi alle parat. Vi marcherede straks derfra, og henimod Morgenstunden begyndte Slaget heftigt, vi kom til Over Stolk tidlig om Morgenen. Kugler og Granater fløj omkring os, og det var et meget stærkt Regnvejr. Vi gik igjennem det vaade Korn og over de store Hegn, der var ikke en tør Traad paa os, og Tyskerne var i Byen Over Stolk, men den blev skudt i Brand af os, og Tyskerne tog Flugten. Jeg kom igjennem den vestre Ende af Byen, og omsider kom vi ind paa en smal indhegnet Vej, der laa mange af vore Dragoner, som var skudt tilligemed deres Heste. Vi kom videre frem ad Vejen, der saa vi, at vor tapre General Schleppegrell var falden og laa i Vejgrøften til venstre paa en Ambulancebaare, det gav os kun liden Trøst om et heldigt Udfald. Omsider tog Tyskerne en fast Stilling

i en stor Skov imellem Arnsholdsø og Langsø, men ved Middagstid stormede vi Skoven, og omsider maatte Fjenden retirere saa stærkt de kunde og tage Flugten, undtagen de mange, som faldt af dem. Slaget varede til omtrent Kl. 4 om Eftermiddagen. Af vores Kompagni mistede vi 1 død og 20 saarede. Om Eftermiddagen blev det smukt Tørvejr. Om Aftenen Kl. 8 rykkede vi ud fra denne Skov og rejste igjennem Slesvig og kom til Dannevirke om Natten Kl. 12 (eller som det ogsaa kaldes Margrethehøj). Der laa vi i et Stykke Boghvede om Natten og sov ganske godt. Den 26. Juli om Morgenen marcherede vi derfra og kom til Brodersby ved Mysunde Kl. 3½ og laa i Halm i en Lade til Dag, hvor vi nød en god Hvile. Den 27. Juli rejste vi derfra om Morgenen Kl. 9 ned til Færgestedet Mysunde i Slien og laa der paa Marken til hen imod Aften. Den Dag kom der 2 Kanonbaade og et Dampskib (De Schlei var dets Navn). Om Eftermiddagen Kl. 7 rykkede vi over Slien ved Mysunde og kom til en Landsby, som hed Cosel, der kom vi til Aften, der blev rekvireret Smørrebrød og Mælk, og vi fik lidt Brændevin, og det styrkede os betydeligt.«

Dagbogen omtaler nu forskellige Feltvagter og Re-kognosceringer og et Sammenstød mellem en tysk Patrouille og 2det Kompagni af vores Bataillon. Den 15. August badede Soldaterne i en Sø vest for Eckernførde, og den 16. var de til Gudstjeneste paa Marken nord for Kokkendorf. Præstens Tekst var Makkab. 9,9,10 — 13—18, og man sang Salmerne: Om Gud ej havde været her — og: Din Vinge, Herre, overskygge os med din Varetægt og Fred.

Den 17. August var min Fader og fem andre Soldater samt en Underkorporal paa Herregaarden Louisenlund for at rekvirere Halm, »men der vankede ikke meget til os, thi Mejersken var vred«, hedder det i Dagbogen. Kokkendorf omtales som en meget uanse-

lig By: »En Gaard bestaar af et Hus med en stor Port paa Enden af Huset og ingen Skorsten, og man kan ride og køre ind til Fyrstedet. Røgen skal ud af Porten, og imellem Porten og Fyrstedet har de deres Heste og Køer og Faar og Geder og Høns af alle Slags, og deres Korn under Taget. Vi hører ikke andet Sprog end det tyske.«

Den 6. September kom de til Slesvig, min Fader blev indkvarteret hos en Slagtermester Poppenhusen og fik for første Gang i lange Tider en Seng at ligge i. Et Slag ved Eckernførde og Cosel kom min Faders Bataillon ikke med til. Den 28. September kom Kongen paa Besøg i Slesvig og paa Dannevirke. Den 29. September Kl. 7 Aften fik de Ordre til at stille paa Torvet i Slesvig. Kl. 8½ marcherede de derfra, passerede Hollensted, som næsten var sat under Vand, kom forbi Osenfeld og igennem Vinnert til Lemsig, hvor de kom til at ligge i Barakker. Den 1. Oktober kom de til Frederiksstad Kl. 10½ om Formiddagen. Tyskerne havde bombarderet Byen i to Dage, og Kugler og Granater fløj omkring Soldaterne, da de marcherede ind i Byen. Om Slaget ved Frederiksstad fortæller Dagbogen saaledes:

»Den 4. Oktober 1850 kan ikke glemmes af dem, som lever og var med. Tyskerne begyndte tidlig den Dag at bombardere Frederiksstad og vedblev hele Dagen, og Kl. 5½ gjorde de et Angreb imod os; hastig fik vi Ordre til at rykke fra Koldenbøttel til Frederiksstad til Forstærkning (4de Forstærknings-Bataillon var paa Forpost). Tyskerne forsøgte flere Angreb paa Byen, men blev hvergang kastet tilbage af os, de stormede frem med Musik, og Trommerne slog Stormslag, men vi stod dækket for vore smaa Skandser, og mange Tyskere faldt. De bombarderede uafsladelig paa Byen og paa os, og Byen brændte og stod i lys Lue, og det

meste og smukkeste blev ødelagt. 137 Steder blev brændt og 285 Steder mer eller mindre beskadiget. Slaget varede til om Natten Kl. 11 ½, vi vandt et ærefuldt Slag og en Del tog vi til Fange. Af Frederiksstads Indvaanere blev dræbt 5 Fruentimmer, 3 Børn, 2 unge Mennesker, saarede 3 gifte Koner, 4 Børn, 1 gammel og 4 yngre Mænd.«

Efter dette Nederlag blev Tyskerne nogenlunde rolige, dog sendte de af og til nogle Bomber ind over Byen. Tiden gik med Vagttjeneste og Skansearbejde. 5. November var det et meget strengt Vejr, det lynede, tordnede, blæste og haglede, og Soldaterne maatte ind at dæmme for Vandet, da der var Fare for Oversvømmelse. Den 24. November var min Fader til Gudstjeneste i Mennonitkirken i Frederiksstad og hørte en Prædiken over Matth. 11, 16—30. Den 17. December var han paa Avertissementspost paa den lutherske Kirkes Taarn. Den 22. om Morgenen faldt den første Sne, og den 23. blev der lavet en Skanse af Gødning ved Trenen. Juleaften tilbragte min Fader hos Hans Jensen Kjær i Frederiksstad og fik en god Aftensmad. Nytaarsnat Kl. 12 sendte Tyskerne to Bomber over til Danskerne og ønskede Glædeligt Nytaar! Da den sidste Bombe var kommen, raabte de, at det var den sidste i det gamle Aar. — Den 22. Januar var min Fader Byvagt ved Goldene Thor, den Dag begyndte de tyske Soldater at komme her igennem, som var permitteret til deres Hjem. »Vi var glade nu, Krigen var forbi,« hedder det i Dagbogen.

Om Afskeden og Hjemrejsen fortæller Dagbogen nu:

»Den 1ste Februar stillede vi Kl. 7 Morgen til Afmarch paa Torvet, hvor vor Oberstløjtnant Henchel holdt en smuk Tale for os og takkede os for den forbigangne farlige Tid. Vi udbragte et Hurra for Oberst-

løjtnant Helgesen, som var Commandant i Byen og var en god Mand. — — — Om Eftermiddagen Kl. 5 kom vi til Flensborg, hvor vi blev meget højtideligt modtaget ved Porten. 1ste Brigades Musikkorps spillede Den tapre Landsoldat, Musikken stod til højre for os. En stor og smuk Æresport var beklædt med Grønt og smukke Baand, og Damer kastede Blomster og Kranse ned paa os og hilste os alle velkommen.

Da vi kom paa Torvet, blev jeg tilligemed 3 Mand indkvarteret hos Guldsmed Jessen i Nr. 721, det var et godt Kvarter. Vi fik alt frit. — — — Saa kom vi til Høkkerup, hvor man saa Fane fra næsten enhver Gaard, og det gik lystigt med Hurra, det var en god Egn. Den 11. Februar Kl. 2 Eftermiddag kom vi til Graasten, hvor vi blev meget vel modtaget. Omtrent 20 raske Drengene kom ud imod os hver med en Dannebrogsfane i Haanden og gik foran os ind i Byen. De hilste os velkommen, og en smuk Æresport var oprejst, hvor vi skulde marchere igjennem. Vi opholdt os der en Time og blev trakteret med Kaffe og Hvedebrød.«

Den 12. Februar afleverede Soldaterne deres Vaaben og Uniformer i Sønderborg, og nu gik Rejsen hjemad. Den 14. Februar Kl. 12 om Natten naaede min Fader hjem til Assendrup, og det var klar Frost.

»Og dermed slutter denne Beskrivelse.«

Bernt Laursen, Assendrup,
af 1ste Reserve Bataillon 1ste Compagni Nr. 120.

DRENDERUPGÅRDS BYGNINGER OG HAVEANLÆG I 1690

Af Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*.

Fra middelalderen har næsten hvert sogn haft sin herregård — stor eller lille. I nogle egne har de dog manglet siden 1500-årene, da kongen ved mageskifter og køb erhvervede en del adelsgoods for at skabe større sammenhængende kongelige godsområder, hvor jagtens glæder kunne dyrkes, og der var mulighed for en mere rationel udnyttelse af jorden. I egnen mellem Vejle, Fredericia og Kolding samt i Nr. Tyrstrup herred forsvandt adelsgårdene helt. Sognene syd for Kolding hørte jo til hertugdømmet Sønderjylland, og de fleste af de herregårde, der lå her, blev indrettet til forpagtergårde, der blev drevet af såkaldte pensionærer, der betalte en vis pension — afgift — til den kongelige kasse.

En af disse pensionærgårde var *Drederupgård*, som Hans Lindenow i 1584 skødede til Frederik 2. Ved denne lejlighed blev der foretaget en synsforretning over gården. Det fremgik heraf, at der på voldstedet var »et skønt stenhus ved 30 alen lang og 15 alen inden væggene« samt et andet hus muret mellem stolper og 15 fag langt.¹⁾

Den 12. januar 1675 blev August Maes udnævnt til kgl overfører og vildtmester i Haderslevhus amt, Als,

¹⁾ Vejle Amts Årbøger 1926, s. 258.

Koldinghus amt, Fyn og Tåsinge²⁾). Det var sikkert omtrent samtidig med, at han overtog Drenderupgård, som han og hans kone 30. august 1682 fik tilladelse til at måtte nyde på livstid mod en årlig afgift på 160 rdlr. Grunden til denne benådning var, at han havde forbedret gården meget.³⁾ Det gamle befæstede Drenderup, omgivet af grave, var sunket i grus. Det er uden tvivl overførster Maes, som har opført de ny, men næppe mere imponerende bygninger, som blev rejst udenfor volden. I en synsforretning fra 1690 siges gården at være »af ny opbyggt«, og dette er sikkert sket i årene før 1682.

Overførsteren omkom ved operahusets brand den 19. april 1689, og trods løftet fra 1682 blev gården 9. juni 1689 overdraget til Hans Arnold Jantzen på livstid, fri for alle skatter og afgifter.⁴⁾ Jantzen havde tidligere været kong Christian 5's »livkarl«, men d. 1. maj s. a. var han blevet udnævnt til Maes' efterfølger som overførster.⁵⁾ Maes' enke Christine Sophie fik i stedet kongeligt brev på, at hun, så længe hun levede, måtte nyde Lunde mølle fri for alle skatter.⁶⁾

6. maj 1690 blev der efter befaling fra amtmanden i Haderslev foretaget syn på Drenderupgård af den kgl. husfoged Friedrich Clüver og de to fogder i Gram herred, herredsfogden og ridefogden, samt en tømrrer, en murermester og 6 mænd. Bygningerne var følgende: »18 fag salshus med en kvist af 4 fag på den østre side af ny opbyggt. Nok på den søndre side en liden kvist,

²⁾ P. B. Grandjean: Kgl. danske Forstembedsmænd 1660—1790 (1907), s. 40.

³⁾ Ekstrakt af Rentekammerets resolutioner (LA i Viborg).

⁴⁾ Haderslev Østeramts husfoged: Sager vedrørende Drenderup 1689—1862 (LA i Aabenraa). De i det følgende nævnte synsforretninger findes også i denne pakke.

⁵⁾ Grandjean: anf. sted s. 30.

⁶⁾ Ekstrakt af Rentekammerets Resolutioner (LA i Viborg).

omtrent et fag. Item på den nørre side en kvist 3 fag. 9 fag ny hus vesten i gården, som er med loftskud belagt, dog uden murværk og indværk, samt al andet tilbehør.« Desuden var der øst i gården et stort ladehus og derved to udskud, et i hver ende. 7 fag »backhus«, som var 10 alen i bredden og med ovn og skorsten. 5 fag gammelt næsten unyttigt »tørvehus«, »som er med stolper opsat«. En synsforretning fra 1716 giver lidt udførligere oplysninger om bygningernes indretning. »Vånehuset« eller salshuset var bygget af tavl — bindingsværk — og var overalt forsynet med loftskud, og gulvene var belagt med brædder, undtagen to kamre i den vestlige ende af huset, som var belagt med teglsten. I huset var der tre stuer, seks kamre, et kammer til tjenestepigerne, 2 køkkener med skorstene, et lidet fremgulv og et spisekammer. Det nye hus på 5 fag var også af bindingsværk, den nordlige ende blev brugt til vognhus, den sydlige til tørvehus. I »backhuset« var der foruden skorsten og bagerovn et arbejdskammer for »svendene«. Laden var inddelt således, at der var en stald til 7 heste »med skærværk«, 10 »kræbåse« og tilhørende »beysling og tiller«. Endvidere var der 2 »afsider«, i den ene et svendekammer, 2 fag hestestald og 12 »kræbåse«, i den anden 12 »kræbåse«, begge med tilhørende bæsning. Midt i laden var der 16 fag lo og mod øst korngulv. Midt igennem loen var der 3 skærværker.

Ved synet i 1690 blev manglerne ved bygningerne opgjort, og der blev foretaget en vurdering af den rug-sæd, som var kommet i jorden. Til gården var der også en »krudgård«, som for 9 år siden var bleven omsat med 49 fag ege plankeværk »og med adskillige slags træer og andet sirligt og regulært indrettet på salig hr. overførsters egen bekostning«.

Enkefruen var ikke tilfreds med den foretagne vurdering af rugsæden og af haven, og en ny synsforretning blev derfor påbudt. Den nye vurderingskommission bestod af husfoged, ridefoged, herredsfoged, de seks mænd, gartner mester Matthias Bendix og mester Jørgen Rasmussen, billedhugger fra Haderslev. Den 18. juli 1690 mødte de op på »pensiongården« Dren-derup for at bese »krudhaven med de derudi befindende træer, gevækster, pyramider, lysthuse, plankeværk, gelændere eller rækværke«.

I haven var der: »Først ved stakitterne eller rækværket er anbunden efterskrevne små dværgtræer: 28 pæretræer, 2 misteltræer, 2 kvædetræer, 55 æbletræer: tilsammen 87 stykker takseret à 8 skilling: 43 mark, 8 skilling.

Item større dværgtræer ved plankeværket anlagt: 19 pæretræer, 1 misteltræ, 1 kirsebærtræ, 22 æbletræer: tilsammen 43 stykker à 1 mark: 43 mark.

Derforuden højstammede træer: 18 pæretræer, 2 valnødræer, 5 blommetræer, 2 misteltræer, 15 æbletræer, 66 kirsebærtræer: tilsammen 108 stykker, takseret over en bank à 1 mark, 8 skilling: 162 mark.

Dernæst er takseret 1 lyststykke af 50 sko⁷⁾, som er vel besat med buskbom, »stouff- sommer oc zwibbel gevæchs« for 24 mark. Nok 2 små lyststykker med buskbom og allehånde gevækster vel besat, hvert 24 sko lang à 3 mark: 6 mark. 2 stykker med »forkehrte bræde« med buskbom: 6 mark. 4 små kvarterer med »forkehrte bræde« uden buskbom, kan ikke ilægges. 2 kvarter med køkken gevækster og buskbom, begge for 3 mark.

46 fag stakitter eller »ricker«, som er anstrøgen med

⁷⁾ 1 sko = 1 fod.

rødt og hvidt, deraf en del forrådnet, takseret hver fag for 8 skilling: 23 mark. 1 lysthus: 15 mark. 2de pyramider: 6 mark. 2 mindre pyramider: 3 mark. 204 alen ege plankeværk omkring haven takseret hver 3 alen for 1 mark: 68 mark.

Summa bedrager sig forskrevne have penger: 402 mark, 8 skilling.«

Overførster Hans Arnold Jantzen var gift med Elisabe Boyes, der døde i 1710. Selv fulgte han hende i graven to år efter, den 14. oktober 1712. Allerede i 1704 var Hans Bachmann blevet ham adjungeret som overførster. Han kaldes da for Jantzens fremtidige svigersøn. Men bruden var endnu for ung til ægteskab, og først fem år senere, den 20. juni 1709 blev han på Fovsletgård viet til Anna Elisabeth Jantzen, som kun var 15 år gammel. Året efter døde hun i barselseng, 16 år gammel.⁸⁾

⁸⁾ Kirkebogen for Ødis sogn, Patenten 1704, 286 ff. (RA). Grandjean: anf. sted s. 7.

JERNUDVINDINGEN OG JELLING

Af Rasmus Mortensen.

Jernets Historie begynder langt borte i Østerland og fører mange Steder hen, ogsaa om ad Koldinghus Len.¹⁾

Paa Lilleasiens Nordøstkyst op mod Sortehavet laa for ca. 3000 Aar siden Pontus, en Provins af Hettiternes gamle Rige. Et Brev fra Hettiterkongen Chattusil II til Farao Ramses II, der regerede 1296—1230 før vor Tidsregning, viser, at Jernets Hjemstavn rimeligvis maa søges i Pontus. Brevet lyder saaledes:

»Med Hensyn til rent Jern, hvorm du skriver til mig, da findes der for Tiden ikke rent Jern i mit Magasin i Kisvadna. Det er for Øjeblikket en ugunstig Tid til at gøre Jern, men jeg har skrevet om at gøre rent Jern. Endnu er det ikke færdigt; saa snart det er færdigt, skal jeg sende dig det. Hermed sender jeg kun en Sværdklinge af Jern.«²⁾

Dokumentet siger, at Ægypten savner den Jernvare, Pontus ejer. Og vi aner, at Hettiterne ikke gerne vil røbe Hemmeligheden ved Jernfremstillingen.

Imidlertid øvede Jernet straks et stærkt Indtryk paa Menneskene under de forskellige Himmelstrøg; det

¹⁾ Foredrag ved Museet paa Koldinghus' Aarsfest 20. Juli 1949. Trykt paa Opfordring af Mødets Deltagere.

²⁾ Chr. Blinkenberg: Jernets Hjemstavn. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist., III R., 13. B., 1923.

spores tydeligt ved Indskrifter og Sagn, som lader mægtige Guder, store Konger, vældige Kæmper være født der, hvor Jern gøres. Og bag det Træk, at gode Jernvaaben ofte fik stærkt klingende Navne, og at disse Navne længe holdtes levende i Folks Bevidsthed (vi husker Skræp!), skjuler sig ogsaa en Aaben Erkendelse hos Ejer og Samtid af Jernets glimrende, ja helt uvurderlige Egenskaber i Forhold til Sten og Bronze: Det gjorde den svage stærk, den stærke uovervindelig.

Men netop fordi mange Folkeslag saa ivrigt greb efter Jernet, var lykkelige Besiddere interesserede i at holde det tilbage fra konkurrerende Naboer og Medbejlere til Magten — at de ikke skulde opnaa Ligestilling. Derfor gik Kendskab til Jernproduktionen kun langsomt frem.

Til Balkan og Italien naaede Jernet omkring 1100, til Mellemeuropa ca. 800, til Norden ca. 600 før nuværende Tidsregnings Begyndelse. Spredt forekommer Jernet vel allerede tidligere flere Steder, men først fra det Tidspunkt, man kan sige, Metallet danner Grundlag for en ny ejendommelig stedlig Kultur, kan Jernalderen dateres i vedkommende Lokalitet eller Land.

Ikke meget senere end ca. 600 f. Kr. har Mennesker i Jylland og Østdanmark faaet Kendskab til den vidunderlige Kunst selv at kunne gøre Jern, smelte det haarde og dog saa føjelige Metal ud af egen Malm.

Raastoffet er det Rustlag i vor Jord, der kaldes Myremalm. Egentlig er Navnet lidt vildledende, idet man deraf direkte henvises til Moser og sumpede Engdrag (oldn. »Myrer« betyder jo Mose), medens Virkeligheden er den, at de største Lejer gerne findes paa svagt skraanende Flader ned mod lavt Terræn. Men naturligt nok maatte den mærkelige Forekomst først blive

iagttaget, vurderet, betegnet med Navn og brugt paa de Steder, Folk søgte til i tidligere Tider: fugtige Grønninger, hvor Kilder sprang, og Grundvandet stod højt. Længere oppe og videre ud i Landskabet kunde malmholdige Arealer let være dækket af Skov eller ubehandlet Jord, som skjulte den eftertragtede Skat.

Myremalm bestaar af en brun, ofte sortbrun, jernholdig Masse, hvis væsentligste Indhold er Jerntveiltehydrat, det, man ogsaa kalder Rust, Okker. Malmen er sædvanlig temmelig porøs, fuld af Hulheder, dog ret tung. Malmlagene dannes af de Jernkorn, der findes i mineralførende findelt Sand og Ler, d. v. s. forvitrede Bjergarter ført hertil i Istiden fra Skandinavien og Finland. Disse Jernkorn har nedsivende Overfladevand eller opstigende Grundvand optaget i sig og udfældet i sur Jord, hvor Bunden har været filtet af gennemvævede Plantedele. Malmen ligger tit saa nær Overfladen, at Græs og Korn paa saadan Grund i tørre Somre svides bort. Laget kan adskillige Steder være henimod 1 m tykt og strække sig over flere ha Land. Meget betydelige Partier er fundne i det midtjyske Bakkelandskabs talrige Slugter og Skraaninger, langs de jyske Aaløb i Øst og Vest og omkring disses vandførende Sidedale.

En Prøve af Myremalm fra *Søgaard*, Hejnsvig Sogn, indeholdt efter at være tørret ved 100° C 41,2 pCt. Jern, og jævnthen kan der findes Myremalm med over 50 pCt. Jern — helt op til 70 pCt. (Faarhus, Sønderjylland). Gennemsnittet af analyserede Prøver fra Egnen mellem Tønder og Ribe viste 25—30 pCt. Jern, enkelte Lejer 60 pCt.

Til Jernudvinding af Myremalmen er brugt Trækul, og idet Trækul fra baade Kulmiler og Jernudvindingspladser er analyseret, faas derved et Billede af den op-

rindelige Storskovs Placering og Tilstand i Aarhundrederne paa begge Sider Kr. F. Man kan jo hovedsagelig regne med, at hverken Træ eller Kul er transporteret over længere Afstande, og Findested for Kul viser altsaa Voksested for Skov. Vi kan da heraf hjælpes til Forestilling om, hvor Fortidsskovene i vedkommende Egne har vokset, hvorledes de har set ud.

Professor, Dr. Knud Jessen og Dr. Bornebusch (Statens forstlige Forsøgsvæsen) foretog Analyse fra 24 af mine Undersøgelsespladser; Analyserne gav følgende Resultater:

Lindeballe, tre Prøver: a. Birk (alm. forekommende), Eg, Hassel, Pil. b. Birk (alm. forek.), Bøg, Ask, Eg. c. *Bøg. Gammelby, Ringive* Sogn: Rødel, *Farre, Give* Sogn: Eg. *Clausholm, Gadbjerg S.:* Eg. *Smidstrup, Gadbjerg:* Smaat Pileved. *Brandlund, Brande* Sogn: Eg, Birk, Rødel. *Vesterborg, Brande, S.:* Eg, Ask. *Kragsiggaard, Brande S.:* Bøg. *Sønderbygaard*, Grindsted: Eg. *Søgaard, Hejnsvig S.:* Eg. *Endrupholm:* Eg. *Haltrup Krat* ved Holme Aa: Ask, Eg. *Ansager:* El, Fyr (usikker). *Øse* Sogn ved Varde: Eg, El, Pil. *Grimstrup* Sogn: Eg, Hassel. *Krarup og Snorup, Tistrup S.:* Eg (desuden Kul af tynde Grene, som »synes at være af en Busk med modsatte Blade, sandsynligvis *Tørstetræ*). *Møgeltønder:* Eg. *Smidstrup* ved Fredericia: Eg, El, Birk. *Trelde:* Eg, Bøg. *Kragelund* ved Silkeborg: Bøg. *Funder:* Eg. *Løgager, Tem S.:* El, Eg. *Try, Dronninglund* samt flere Fund i Vendsyssel: Eg.³⁾

Materialet viser, at den naturlige Blandingskov endnu bestaar, men flere Steder er Birk og Bøg sorteret ud, ligesom Fyrren allerede er blevet det; ellers

³⁾ Se iøvrigt Rasmus Mortensen: Jysk Jern, 1938. S. 108.

vilde disse Arter sikkert nok forekommet tiere — i hvert Fald Birken og Fyrren, der giver bedst Kul til Smeltebrug.

Denne Udsortering behøver dog ikke direkte at skyldes Myremalmssmeltningen. Baade Kulsvidning og Jernproduktion har let kunnet give Aarsag til Skovbrande, og saadanne Brande ødelægger først og fremmest harpiksholdige Fyrretræer og dernæst Birken og Bøgen, hvis tynde Bark er meget saarbar for Ild, og hvis Evne til Fornyelse ved Rodskud er ringe. Men Egen gør Skovbrand ikke saa stor Skade, fordi dens tykke, korkagtige Bark beskytter mod Ild, og fordi Roden snart skyder nye Skud — derfor bliver Egen staaende sidst paa Pladsen.

Langt værre er det for Egen — og Skoven som Helhed — at Kulsvidning fortrinsvis tærer Underskovens unge Træer. Det ser ret uskyldigt ud, at Kulgruberne og Smeltepladserne næsten altid kun indeholder Kul af smaat Træ, men Virkningen vil i det lange Løb være Skovens Ruin, netop fordi det er den opvoksende yngre Generation, der falder.

Tørstetræet i Vardeegnens Egeskov siger ogsaa noget om den vestjyske Storskovs Fald, eftersom Tørstetræet sammen med Blaabær er typisk Vækst i Egeskov, der er blevet Krat — eller staar paa Overgang til at faa Kratnatur, fordi Træarten isoleres.

Kulsvidning og Jernudvinding har tæret Skovens Kraft. Ikke saa meget maaske ved selve Træforbruget, men mere gennem Ødelæggelsen af den Blandingsskov, der er en Betingelse for Jordbundens naturlige Vedligeholdelse.

At saa denne Udvikling med Skovens Nedbrydning gav Anledning til Iværksættelse af Rydning og Opdyrkning og saaledes banede Vej for Jernalderens om-

fattende Landsbygrundlæggelse er en anden Side af Sagen, som senere skal berøres.

Vi ved nu, at Datidens Folk kendte de to nødvendige Ting til Fremstilling af rent Jern: Raastoffet Myremalm og Brændselet Trækul. Undersøgelser paa mere end 200 Smeltepladser hele Jylland over fra Møgeltønder-Flensborg Fjord til Hjørring-Frederikshavn viser den videre Arbejdsmaade.

Naar Malmen var fundet, blev Overjorden, Græstørv og løs Muld fjernet, lagt til Side i Dynger eller i mere regelmæssige Volde, saa Rydningsfeltet, den blottede Malm, udgjorde en firkantet, ofte aflang Strimmel, »Bænk«. Denne toges nu op. — Var Malmlaget somme Steder særlig svært, lagde man Kvas over og tændte Ild, hvorved Malmen skørnedes, saa den kunde brydes med Hakke og Stænger. Stundom fulgte der under Opvæltningen en Del af Underlagets Sand, Ler og Sten med op i Lyset — deraf det plettede Udseende, Jordbunden paa et Rydningsareal tit den Dag i Dag har.

Efter endt Arbejde kunde Landskabet have det uordentlige Præg, en senere Tid i forstørret Maalestok kender fra Gravning af Tørv, Mergel, Grus og Brunkul. I de allerfleste Tilfælde er Sporene udviskede, ved at Jorden blev jævnet og gjort tjenlig til Agerbrug. Men hist og her paa afsides og øde Strækninger fik Brydningsfelterne Lov at henligge i den uplanerede Tilstand, der kan friste ivrige Forskere til Mistydning. Det er muligt, Prof. Hatt og andre Arkæologer har Ret, naar de mener at kunne paavise Kornavl i »Oldtidsagre« mellem »Dige voldinger«. Jorden var jo, ryddet for Malm og Sten, nogenlunde kultiveret og let tilgængelig. Et selvstændigt System i et begyndende Landbrug danner de stærkt indeklemte »Agre« dog sikkert ikke.

Naar Malmen var brudt op og skaffet tilveje paa en til Smeltningen passende tør og fast Jordbund nær Brydningsstedet, blev den først tørret og derefter, hvis den var særlig uren, ristet, d. v. s. rensset for Sten og Sand. Risteværket var en aflagt Grav, hvorover lagdes et Lag Rafter paa tværs; over disse lagdes igen et Lag Rafter paa langs og derefter atter et lignende Par Lag ovenpaa. Øverst anbragtes Myremalmen, og Træstabelen tændtes i Brand. Under Opvarmningen løsnedes Sten og Urenheder fra Malmen, og Stenene sank ned i Graven, medens den rensede Malm laa frit tilbage ovenpaa Baalet. Malmen samledes op, og den egentlige Smeltning kunde begynde.

En Smelteovn eller Smeltegrube indrettedes paa passende højt vindudsat Sted. Gruben, som vi finder den, er gerne 70—80 cm dyb, rund og foret med Ler, ca. 40—50 cm i Diameter foroven, lidt smallere i Bunden. Heri fyldes Trækul, som tændes, og i Baalet drysses Malm — den erfarne Jerngører, Smeden, ved temmelig nøje, hvor megen Malm han skal bruge til hver Smeltning. Ved Hjælp af Blæsebælg holdes Kullene i stadig Glød, og Varmen i Ovnen stiger til opimod 1200 Grader, hvorved Malmen smelter. Jernet er tungt og synker ned på Ovnens Bund, Urenhederne er lettere og stiger op mod Overfladen i Form af Slagger, Skum. Den øvede Smeltmester kan se, naar Udskilningen, Reduktionen ikke kan drives videre. Han standser Blæsningen, og Smeltmassen henstaar stille nogen Tid, saa Størkning foregaar til det Punkt, da Klumpen (altsaa Jernet i Bunden og Slaggetoppen foroven) lader sig vende med et dertil egnet Redskab, Jerntang eller Træspade. Vendingen bringer Klumpens Bund til skraa Stilling i Ovnaabningen, og nu vurderer Smeden, hvor Skillelinjen mellem Jernet og Slaggen om-

trent er. Jernet hugges fra og bringes i Behold, medens Slaggen (en hel Blok eller Brudstykker) kastes tilside, gerne ned i Ovnen, thi saa er man fri for at møde den senere hen, og Ovnen skal alligevel ikke bruges mere, da dens Sider velsagtens er skredet sammen. Meget vigtigt er det, om man har faaet Jernkagen hugget fra Slaggen paa det helt rigtige Sted. Var man under Vurderingen for nøjeregnende og huggede for langt oppe, risikerede man at faa for megen Slagge med, men paa den anden Side var det jo naturligvis et utilladeligt Spild at hugge for langt nede og lade noget af det dyre Jern blive siddende og gaa med Slaggen i Brokkassen. Sammenlignet hermed var det en ringe Ting at danne ny Ovn til Jernets videre Rengørelse.

Den erhvervede Jernkage eller Luppe, hvad man nu vil kalde Jernproduktet fra første Reduktionsproces, sønderdeles, og Arbejdet begynder forfra i en lidt mindre Ovn; denne er altid meget omhyggelig lerforet. Nu er Jernet renere end før, følgelig bliver der ved 2. Smeltning betydelig mindre Slaggemængde.

Efter Renssmeltningen følger Udhamring paa Amboltsten, medens Jernet endnu er varmt. Saadanne Amboltsten er der fundet mange af. Det er Jernskelettets Indhold af fremmede Bestanddele som Kiselsyre, Manganilte, Kalk, Magnesia o. s. v., der skal udskilles; disse Stoffer, hvis Smeltepunkt ligger lavere end Jernets Smeltepunkt, findes flydende inde i det fint for-grenede Skelet af metallisk Jern og kan kun fjernes ved Hamring, som svejser Jerntraadene sammen og sprøjter den flydende fremmede Blanding ud.

Det er dog ikke sikkert, enhver Amboltsten har tjent denne Proces. Man skærpede ogsaa koldt Jern — Vaaben og Redskaber — paa Sten. Gennemgaaende var det jyske Jern vistnok noget blødt, d. v. s. havde traadet, lidt aaben Skelet. Men netop saa kunde Jern-

sager gives holdbar Skarphed, naar de lagt paa Sten hamredes med Sten.

Det færdige Jern var en saare værdifuld og eftertragtet Salgs vare, som gik i Handelen under forskellige Former og Benævnelser. Bedst kendt af Navnene er den saakaldte Klode, der vejede 1 Lispund, i vor Vægtenhed 8 kg. Den var rundagtig som en almindelig Ost, hyppigt ved Hug delt i 4 Dele, Datidens Stangjern. Det kan betragtes som godtgjort, at den hjemlige Jernproduktion har været tilstrækkelig til at dække Forbruget til Vaaben og Redskaber.

De fleste Fund kan tidsfæstes ved Hjælp af Lerkar. Nationalmuseet har bestemt disse saaledes:

Søgaard, Hejnsvig: »Senere Bronzealder eller muligvis allerældste Jernalder«. *Krarp, Tistrup* Sogn: Beholdningen af Skaar af forskellige Lerkar er antagelig fra Oldtidens seneste Aarhundreder. *Snorup, Tistrup:* Folkevandringstiden. *Grindsted:* Jernalderen, Perioden ikke nærm. ang. *V. Thorsted:* Rom. Jernalder. *Lindeballe:* Jernalder. *Ringive:* Ældre Jernalder. *Give:* Rom. Jernalder. *Brande:* Rom. og førrom. Jernalder. *Fogstrup, Tem* Sogn: Keltisk Jernalder. *Kragelund:* Jernalder. *Randerseggen:* Romersk og førromersk Jernalder. *Dronninglund:* Romersk og førromersk Jernalder. *Lyngby, Hjørring:* Førromersk og romersk Jernalder. *Aasted:* Jernalder. *Knivholt, Frederikshavn:* Ældre Jernalder.

Naar der paa saa godt som hver Jernudvindingsplads træffes talrige Lerkar, hele og brudne, hænger det sammen med den Omstændighed, at Smeltningen har været Sæsonarbejde. Allerede i Hettiterbrevet antydes, at man gjorde Jern i bestemte Perioder, og det samme spores her.⁴⁾ Efteraar og tidligt Foraar.

⁴⁾ Jysk Jern, Side 185.

medens Frost eller Fugtighed var i Jorden, og Fare for Skovbrande var mindst, har Blussene brændt i Udmarkerne. Arbejderne ved Malmlejerne og Smedene ved Ovnene skal have Føde. Den varmes i Lerkar paa Gløderne. Karrene revner let, gaar itu — deraf Skaarrene. Men hvor Udvingingen blev drevet i Ødemarker, kan hænde langt borte fra hjemlige Boliger, kunde Folkene ogsaa trænge til noget at hytte sig i. En Hus-tomt er fundet i Søgaard, Hejnsvig: 12 Stolperester i Rundkreds, Diameter Øst—Vest: 2,4 m, Syd—Nord: 2,25 m, Hyttens Vægge lerklinet Grenefletning.

To Steder i Jylland fortsattes Jernudvingingen saa længe op i Middelalderen, at Industrien naaede at blive nævnt i skriftlige Kilder. Silkeborg og Hald Lensregnskaber omtaler Jernkloder som Skatteydelse. Mange Bønder, mest større Selvejere, staar opført i Lenenes Jordebøger for Ydelse til Kronen i Form af Jernkloder. Efterhaanden bliver Udskrivningen mindre omfattende, og 1616 siger Silkeborg Lensregnskab, at nu op-hører Ydelsen, »efterdi her ikke gøres Jern mere«.

Den jyske Jernproduktion var ikke blot Husflid og Bierhverv ved Siden af Landbrug og Kvægavl, men flere Steder Stordrift, virkelig Industri. Man har kunnet tilfredsstille eget Behov og endda faa Varer fra til Handel indenfor Egnen og til Eksport længere ud. Tager man Jernets Værdi i Betragtning, forstår man, det ikke kan være andet, end at Produktionen maa have givet sig Udslag i en samtidig stærkt blomstrende Kultur. Naar man i vore Dage har regnet med, at Landenes Forbrug af Jern var en ret paalidelig Maale-stok for deres materielle Kulturtrin, kan samme Synspunkt vel ogsaa have Gyldighed overfor hine fjerne Tider, ja endnu langt mere. Det er da klart, at den hjemlige Malmdrift betød en almindelig Kulturløftning

for Egn og Landsdel. Det Spørgsmaal meldte sig: kan saadan Kultur eller dens Virkninger spores i Halvøens Historie?

At den kraftfulde Udfoldelse i Folkevandrings- og Vikingetiden og siden for en stor Del bares frem af gode Vaaben kan med Føje tænkes. Rimeligt er det endvidere ogsaa at pege paa de to synlige Former for Kulturudtryk, som til Forudsætning maa have noget særlig magtgivende, der næppe kan være andet end Jernet: Kirkebyggeriet og Kongedømmet.

Vi tager Kirkebyggeriet først, fordi det hviler paa Forhold, der er ældre end Kongedømmets Opstaaen, nemlig Storgaardene og Gudehovene.

Det ser ud til, hørte vi, at Jernet i Pontus straks underlagdes kongeligt Monopol, og idet Hettiterkongen tillige var Præsteskabets øverste, er det højt værdsatte Metal blevet Tempeleje, et Forhold, der vel nok fulgte Jernet overalt, hvor det fandt Udnyttelse — og saa paa jysk Grund. Produktionen her har i hvert Tilfælde nøje Sammenhæng med en Storgaards eller en Kirkes Eksistens nær ved hvert Smelteomraade.

I Lindeballe kunde det ses, at Malmbrydning og Smeltning navnlig har fundet Sted paa gammel Kirkejord: Præsteengen, Blooeseng, Enemærket m. v., som tilhørende Kirken var blevet holdt udenfor Fællesskabet, da Landsbyen grundlagdes. Og gennemgaar man Jelling Syssels ældste Kirkeregnskaber,⁵⁾ finder man nævnt en Mængde Grønninger i vedkommende Sognes Udmarker bag Overdrevene, som kan stedfæstes, og hvor der i særdeles mange Tilfælde træffes Spor af gammel Jernudvinding. Havde man ikke under Reformationen faaet tilintetgjort de kirkelige Regnskaber

⁵⁾ Pakken »6 Aars Kirkeregnskaber 1616—22«, Rigsarkivet.

og Ejendoms papirer slet saa grundigt, kunde man nu fra Sogn til Sogn have kortlagt et stort Antal tidligere malmrige Engdrag og Jorder som Kirkegods. Ganske fortrinsvis har Kirken og dens Mænd lagt Beslag netop paa Jordbund med Jern.

Dette Forhold aabner Indsigt i en interessant historisk Udvikling: De større selvejende Jordbrugere, som paa deres Ejendomme finder Malm eller hører om Malm paa overkommeligt Omraade, de lader ikke almindeligt Godtfolk drage Fordel af Opdagelsen, nej, de bliver Metallets Udvindere, den færdige Vares Handels herrer. De har tidligere faaet Hytternes Folk til at søge deres Gudehove, Værneting og Smedie og set Fordel derved; da Religionsskiftet fuldbyrdedes, erstattede de Gudehøvet med Kirken og fastlagde Sognekellene. Og idet Stormanden ikke blot var Kirkeejer, men selv indsatte Præst, gerne sig selv, en Søn eller Slægting, henlagde han til Kirken de Jorder, der gav størst Afkastning, Anseelse og Magtstilling.

At denne Udvikling har været almindelig, kan næppe betvivles. Men kan vi saaledes bag næsten hver Kirke øjne en Stormand og i mangan Landsby se Kernen af en Storgaard, som Svend Aakjær hævder,^{o)} bliver Høvdingevældet og Storgaardplaceringen i vor Egn imponerende — store nok har disse Faktorer været til i Tidens Fylde at danne Fundament til Kongedømmets Opstaaen i Jelling.

Det var længe en uløst Gaade, hvori Aarsagen kunde ligge til de mange midtjyske Kirkers tidlige Fremkomst og senere Fald. Linjen mellem Egtved og Tyregod, d.v.s. Jelling Syssels midterste Strøg, viser 12—14

^{o)} Om Hovedgaard og Landsby se Svend Aakjær: Bosættelse og Bosættelsesformer i Danmark i ældre Tid. Særtryk af Serie A, Bind XV, udg. af Instit. for sammenlignende Kulturforskning.

nedlagte Kirker: *Fitting, Vester Torsted, Karbjerg, Almstok, Amlund, Clausholm, Farre, Ullerup, Kollmerten, Dørken, Filskov, Yding, Raving, Kirkebjerg* (Give Sogn) — de to sidste usikre. Ved dem alle er der paavist Jernudvinding. Lægges hertil de bevarede 14 Kirker i samme Afsnit, som der ogsaa er fundet Jern ved, faar vi indenfor et Areal paa 8—9 Kvadratmile 26—28 Kirkebygninger. Det er vanskeligt at forstaa, at saa mange Kirker nogen Sinde har været nødvendig her; de vilde langtfra svare til Befolkningstallet i Dag. Der maa ligge noget særligt bagved, og dette særlige kan sikkert ikke være andet end Jernet.

Jernudvindingen virkede direkte fremmende for Opdyrkning og Bosættelse. Ikke blot var de for Sten og Malmlag rensede og dybt behandlede Arealer velskikkede for Agerbrug, men idet Kulsvidning tvang Skoven bort fra lave og jævne Jorder, Myremalmens og Jernproduktionens naturlige Plads, fandt Opdyrkning og Bosættelse ogsaa her — som før nævnt — banet Vej frem. Naar Skovrydning betragtedes som god, samfundsnyttig Gerning i den tidlige Middelalder, da Munke og Klostre fik Ros for saadan Idræt, maa tidligere Tidens Folk have set paa Skovrydning med endnu venligere Øjne. De mange Stednavne i Jernudvindingsegnene med Endelsen —rup o. lign. betegner formentlig en Indvandring og Kolonisation, der i nogen Maade kan tilskrives Jernet, og som har givet et nogenlunde naturligt Grundlag for de talrige Kirkers Opstaaen ved Siden af Kirkebyggernes gode Vilje.

Det ses da ogsaa, at Midtjyllands og Vesteregnens Blomstring fortsattes saa længe, Jernudvindingen varede. Da Produktionen standsede, mistede Egnen et bærende Erhverv. Under de ændrede Forhold blev Samfundet fattigt, Landbruget alene kunde ikke nære

saa talrig Befolkning, den svindende Menighed ikke opretholde en Kirkemængde, der nu fandtes unaturlig. Følgen blev, at Kirker nedreves, Sogne lagdes sammen, Jorderne udmagredes, Skovrester huggedes bort. Kom hertil ydre Ulykker som Krige og Farsot, Vanstyre og Kriser, sygnede Egnen hen. Heden foldede sig ud, lagde gammelt Kulturstrøg i Ødets stivnede Baand. En mærkelig Udvikling indenfor Jyllands Historie var fuldbyrdet.

Hvorfor tier Historien om et saa ejendommeligt og betydende Arbejde med det hjemlige Jern, en saa mærkelig Epoke? Virksomheden har jo dog efterladt Spor, der ikke kunde overses. Jordvolde fra Malmlejernes Opbrydning prægede mangfoldige Steder Landskabet, Slaggedynger fyldte godt paa Overdrev og Engkanter, Kulmiler dækkede Skovbunden. Alt dette havde den tidlige Historieskrivnings Mænd selv kunnet se. Men de saa det ikke, for intet Vindue i deres dunkle Kamre vendte ud mod det arbejdende Land. Historieskriverne var Aandens Talsmænd, og desforuden skildrede de Krigene. Haandens fredelige Virke tav de stille om.

I Folkesindet bevaredes dog Minder fra kunstfærdige Smedes Syssel med vidunderligt Metal. Stednavne og Tradition fæstnede Malm og Kul, Blæsning og Brænding, Hamring og Smedning til Steder, hvor disse Ting og Gøremaal fordem hørte hjemme og havde øvet dybt Indtryk paa undrende Tilskuere.

Og aldrig kunde det heller glemmes, hvorledes en Skare af Høvdinge og Smaakonger ved Sagas Gry sad tæt i Kreds nær Jelling og videre ud mod Vest, Syd og Nord. Sandt talte Sagn herom, Spadens Greb i Jorden viser det. Ikke blot er der fundet Jern paa Stormændenes Marker, men Rigdomme i deres Grave: Guldringe

i Kong Amlets Høj, Amlund Hede, Lindeballe Sogn, Guld i Tofthøj-Højene, Gadbjerg, Guld i Sdr. Omme Sogn, Sølvperler, Rav og Glassmykker i Hundredtal, foruden Spyd, Slagsværd og Skjold ved Kong Taskes Gravhøj, Farre; Kong Rans Høj paa Randbøl Kirkegaard, Kong Rings Høj i Ringive og de mægtige Gravhøje i Gadbjerg-Clausholm-Distriktet vidner ligeledes om usædvanlig Anseelse og Velstand. Alt dette udgør Baggrund for Samling af Magten i een Mands Haand, naar Tiden er inde, og den rette, stærke Personlighed træder frem.

Svenske Historikere har godkendt den Hypotese, Professor *Curt Weibull* fremsatte 1922 vedrørende primitiv svensk Jernudvindings Betydning for Upsala-Kongernes Magterhvervelse i Sverige.⁷⁾ Hypotesen gaar ud paa, at Grundvolden for denne Kongeæts økonomiske og dermed ogsaa politiske Magt maa være at søge deri, at Ætten beherskede Afkastningen af Grubefeltet i Norra Upland. Den Høvdinge- eller Kongeæt, hvad vi nu vil kalde den, som beherskede Afkastningen fra vedkommende stedlige jernproducerende Landsdele, havde sikkert et meget stort økonomisk Overtag i Kampen om den politiske Ledelse i Mälardalen op gennem Vikingetiden. Ganske vist var de Tilskud i Formuenhed, Jernfremstillingen da kunde give, set med vor Tids Øje, ikke saa overvældende store, men efter den Tids Forhold var de tilstrækkelige til at slaa Konkurrenterne om den højeste politiske Magt i Landskabet ved Mälarn ud. »Alle ting måste ju ses med samtidens ögen, om man vil få de rätta proportionerna«.

En anden svensk Historiker, Dr. *Sune Ambrosiani*

7) Sveriges och Danmarks äldsta historia, Lund 1922.

fremhæver,⁸⁾ at Vilkaarene for Upsalakongerne og Jellingkongerne kan sidestilles: »Som resultat av studierne över järnhandteringen på Jylland ligger det nära til hands att framställa en liknande hypotes som grundval för det danska rikets enende i en kongings hand vid mitten av 900-talet.« Jelling laa midt i et Udvindingsomraade, som paa et vist Tidspunkt har været det centrale i Jylland. Her mødtes vigtige Veje. Den mest betydende Eksportroute for Jernprodukterne har Fjordtrakten østom Jelling været, og den Høvdingslægt, der beherskede det jernrige Distrikt og Udførselsvejen, ejede heri en saare væsentlig Fordel fremfor andre Stormænd. Jernet var en sikrere og mere indbringende Rigdomskilde end noget andet i hin Tid. Jernets Besidder fik Magten og vandt Riget.⁹⁾

Jernet gjorde Jelling til Samlingssted og Udgangspunkt for materiel og aandelig Kultur, for Samfundsdannelse og Samfundsstyre. Jernet ophøjede Jelling til Kongesæde.

⁸⁾ Sune Ambrosiani: Primitiv järnhantering. En översikt, 1932.

⁹⁾ Jævnf. ogsaa Rasmus Mortensen: Hvorfor Jelling blev Kongesæde; i Festskrift til Carl Klitgaard, Aarhus 1938.

STADSFYSIKATET I FREDERICIA

Af Amtslæge, Dr. med. *Jakob Jakobsen*, Vejle.

I Vejle Amts Aarvog 1911 udtales i Forbindelse med en Afhandling om Bartskeerer og Kirurger i Kolding, Vejle og Fredericia Haabet om, »at dette ganske vist meget ufuldstændige grundlag for en fortegnelse over bartskeererne i Vejle amts tre byer kunde give en eller anden lyst til at supplere både det personhistoriske og det kulturhistoriske«. Uden at nære nogen Tro til at nedennævnte tørre Data skulde rumme større Interesse end de, som *Carøe* meddeler i den foran citerede Afhandling og i Bevidstheden om, at det ogsaa for de her meddelte Oplysninger gælder, som *Carøe* selv siger om sine: »at det har været vanskeligt nok at give dem en nogenlunde læselig form, en underholdende læsning byder de ikke paa«, har jeg dog ikke villet undlade i dette særlige Festaar for Fredericia Købstad at meddele, hvad jeg har erfaret om den første Lægestilling indenfor Vejle Amts Omraade.

For at forstaa Betydningen af, at Stadslægestillingen i Fredericia blev det »finere« Fysikat og ikke et Distriktskirurgicat er det nødvendigt at forudskikke nogle faa orienterende Oplysninger om hele vort Lægevæsens Udvikling. Som *Carøe* anfører har der fra de ældste Tider været Bartskeerer, Barberer, overalt i Landet. Disse Barberer var tillige Kirurger og udøvede Lægegerning, derfor omtales saadanne Mænd i de forskellige Slots- og Rentemesterregn-

skaber ikke blot som f. Eks. Didrik Badskær — sædvanligvis benyttet til disse »simple Folk« kun Fornavnet — men de betegnes ofte officielt som Saarlæge eller Wundarzt. Den — begrænsede — Lægegerning, Barbererne udøvede, var et Haandværk; videnskabeligt uddannede Læger var yderst sjældne og fandtes kun undtagelsesvis udenfor København. Badskæren stod i haandværksmæssig Lære en vis Aarrække ganske som andre Haandværkerlærlinge, hvorefter han blev Svend, og senere, naar han havde været paa Valsen, kunde han blive Mester og Medlem af Badskærlauget. Selve Barberingen har utvivlsomt været en Biting; Kopsætning, Aareladning, Saarbehandling og Behandlingen af Benbrud har været det væsentlige i hans Arbejde, det er netop dette, som udgør Begrebet Kirurgi, Navnet kommer direkte af det græske Ord *cheir* = Haand, det var et *Haandværk*. Anderledes med de videnskabeligt uddannede Læger, Medici, de var Doctores ved Universitetet med Ret til at undervise, docere, de havde studeret Medicinen som videnskabeligt Begreb, vel navnlig den ret golde Filosoferen om, hvorledes den menneskelige Organisme var indrettet og teede sig under normale og under sygelige Forhold. Dertil kom vel efterhaanden en vis samtidig klinisk, altsaa rent praktisk Uddannelse ved Sygesengen, men den videnskabeligt uddannede Læge kaldte sig med Stolthed promovet Medicus og præciserede altid det Svælg, der var mellem ham og den ustuderede Kirurg. En Medicus havde Eneret paa at skrive Recepter og paa al indvortes Behandling — og trods Lægevidenskabens Ufuldkommenhed var der dog en og anden Sygdom, hvor Kirurgen maatte give op.

For at raade Bod paa den følelige Lægemangel, som herskede rundt om i Landet — Bartskeerernes Fortjenester ufortalte — begyndte man allerede noget før 1600-Tallets Begyndelse at ansætte Provinsiallæger paa de centrale Steder i de forskellige Landsdele, den første i Viborg, *Dr. Hans Bentzon* i 1555, som dog døde før 1563, uden at nogen Efterfølger blev udnævnt, den anden (som fra anden Side hævdes at være den første Fysikus i Danmark) *Dr. Cornelius Hamsfort* i Odense i 1562. I Ribe blev *Dr. Hans Lauridsen* med Tilnavnet *Amerinus* udnævnt til Provinsialmedicus i 1580. Disse Provinsialmedici, der skulde

være promoverede Doktorer, aflønnedes ofte af Kirkemidlerne, de fik Indtægten af de til Domkirkerne knyttede Kanonikater, men maatte paa forskellig Maade bøde paa de beskedne Indtægter: *Hans Bentzons* Efterfølger i Viborg, *Dr. Johannes Paludan*, der var Provsialmedicus 1571—1616, blev saaledes i 1577 tillige Apoteker for hele Nørrejylland, og *Dr. Chr. Bording*, som var Stiftsfysikus i Ribe 1613—1640, var i sine senere Aar tillige Professor ved Ribe lærde Skole.

Selvom Forskellen mellem de akademiske Læger og de ustuderede Kirurger efterhaanden udjævnedes, som disse sidste fik en stadig bedre Uddannelse — i Slutningen af 1600-Tallet indførtes saaledes en afsluttende Eksamen chirurgicum som Betingelse for Bartskeerens Praksisret — blev Standsforskellen dog stadig opretholdt. Dette er den Dag i Dag Aarsagen til den tydelige Rangforskjel, som stadig findes imellem Amtslægestillingerne og Kredslægestillingerne; Landets 22 Amtslæger kommer ved deres Udnævnelse i 3. Rangklasse, medens de 46 Kredslæger som Arvtagere af Datidens Distriktskirurger rangeres i 5. Klasse. Kredslægerne afløste ved Embedslægevæsenets Nyordning i 1915 de tidligere Distriktslægestillinger, som ofte var forbundet med Ledelsen af et Sygehus, og disse Distriktslægestillinger var igen baseret paa de i Slutningen af 1700-Tallet efterhaanden oprettede Distriktskirurgicater, hvis Oprindelse vel for en Del maa søges i Ønsket om at skaffe Befolkningen lettere Lægehjælp, men som dog navnlig skyldtes Kongemagtens Ønske om ogsaa under Fredsforhold at finde Beskæftigelse til de til Hær og Flaade under de hyppige Krige nødvendige Kirurger, Feltskæerne.

Fredericia er som bekendt grundlagt af Kong Frederik III, der ved sin Forordning af 15. December 1650 tillagde Byen Skat-, Told- og Accisbefriheder for 50 Aar. Byen skulde ikke blot være en Købstad, men tillige en Fæstning, og sikkert er det, som *Carøe* paapeger, at de dyre Soldaters Ve og Vel har ligget Kongerne adskilligt mere paa Sinde end de almindelige Borgeres. Heri ligger formentlig ogsaa Forklaringen paa, at Fæstningsbyens Lægestilling ikke blev et Kirurgicat, som jo var mest nærliggende, men Stads-lægestillingen skulde forlenes med Honnør, med en meget fornemmere Fysikus.

Først langt senere — i 1772 — fik Kolding som den næste By i Amtet oprettet et Distriktskirurgembede, og Indehaveren af dette, *Carl Johan Sager*, vogtede nidkært over sit Privilegium, saa nidkært, at han, da de gode Vejleborgere til Kongen klagede over de store Vanskeligheder, de havde med at faa Pleje og Lægehjælp til deres syge formedelst den store Afstand og de ufremkommelige Veje, ganske afviste Vejleborgernes Ønske om selv at faa en Læge til Byen som et meningsløst og helt uberettiget Indgreb i hans Næring. I 1780 lykkedes det dog Vejleborgerne trods *Sagers* Protest at faa en Læge til Byen, en Læge, *Johannes Kræmer*, som forøvrigt blev *Sagers* Efterfølger som Distriktskirurg i Kolding, da denne døde i 1788. Først med *Sagers* Død var Modstanden saavidt brudt, at der kunde oprettes et Distriktskirurgicat i Vejle; det besattes med den tidligere Feltpartskær *Christian Nicolai Klevesahl*, som praktiserede i Vejle i 32 Aar.

Men allerede i 1746 fik Fredericia altsaa en Læge. Det var den fra Tyskland indvandrede (indkaldte?) *Levin Andreas Wernecke*. Den kongelige Forordning af 20. Maj 1746 lyder saaledes:

CHRISTIANUS SEXTUS o. s. v.

Gøre alle vitterligt,
at Vi allernaadigst haver beskikket og forordnet, saa og hermed beskikke og forordne Levin Andreas Wernecke, Medicine Doctor og Practicus i vor Stad Altona, til at være herefter Land Physicus og Provincial Medicus udi Riber-Stift i Vort Land Nørre Jylland, naar den der nu værende Land Physicus og Provincial Medicus Ancher Anchersen, enten ved Døden afgaar, eller Tienisten i andre Maader lovlig ledig vorder, da hånd samme Tieniste, naar hand den virkelig tiltræder, skal

Ole

Ole Jonsson af Skjerve
 indkomst og Rettighed
 som
 Formand den for hannem
 nydt og haft haver,
 og have Vi tillige hermed
 allernaadigst beskikket han-

Ole Jonsson af Skjerve
 indkomst og Rettighed
 som
 Formand den for hannem
 nydt og haft haver,
 og have Vi tillige hermed
 allernaadigst beskikket han-

Ole Jonsson af Skjerve
 indkomst og Rettighed
 som
 Formand den for hannem
 nydt og haft haver,
 og have Vi tillige hermed
 allernaadigst beskikket han-

nyde med lige Vilkor, Indkomst og Rettighed, som hands Formand den for hannem nydt og haft haver, og have Vi tillige hermed allernaadigst beskikket han-

nem til at være Medicus og Physicus i Vor Stabelstad Fridericia, hvor hand skal have sin bestandige Boepæl og aarlig nyde en Samling saa vel af Guarnisonen som af Indvaanerne der i Staden, af Eet Hundrede og halvtrediesindstve Rigsdaler, hvilke Magistraten der i Staden ved Commandantens Assistencé for saavit Guarnisonen angaar, og selv, saavit de Civile betrefser, efter enhvers giorte Løfte haver aarlig i 2de Terminer at lade indsamle og til hannem levere; Dog skal denne Indsamling cessere, saasnart hand Land Physici og Provincial Medici Embede virkelig tiltræder. Thi skal hand være Os som sin absolut og souverain Arve-Konge og Herre huld og troe, Vores og Vores Kongelig Arve-Huuses Gavn og Beste søge, vide og ramme, Skade og Forderv af yderste Magt, Evne og Formue hindre, forekomme og afværge; udi Særdeleshed skal hand alle og enhver, saavel den Fattige som den Rige, udi hvis hans Embede vedkommer, flitelig, ufortræden og forsvarligen opvarte og betiene, saa og sig efter Vores elskelig kiære Hr. Far-Fader[s] salig og høyløblig Ihukommelse, om Medicis og Apothekere allernaadigst udgangne Forordning, saavit den hannem kand vedkomme, allerunderdanigst rette og forholde, efter hvilken hand og, naar hand Land Physici og Medici Provincialis Embede virkelig tiltræder, Apothekerne i Kiøbstæderne der i Stiftet haver at visiter, og ellers Apothekerne selv tilholde, deres Vahrer efter den derover giorte Taxt at selge og afhende.

Forbydendes alle og enhver herimod, eftersom foreskrevet staaer, at hindre eller udi nogen Maade Forfang at gjøre, under Vor Hyldest og Naade.

Hirschholms Slot den 20de Maji 1746.

Christian R.

Embedet var altsaa ikke federe, end at man maatte vinke med Løftet om et bedre til sin Tid!

Dr. Wernecke var født i Grosswanzleben i Preussen og blev ganske ung indskrevet ved Universitetet i Rostock den 28. September 1722, hvorfra han 3 Aar senere, den 25. Oktober 1725, disputerede for den medicinske Doktorgrad. Han praktiserede derefter i en Aarrække i Mecklenburg, i Rostock og i Altona og var op i Fyrrerne, da han d. 20. Maj 1746 blev udnævnt til Medicus og Physicus i Fredericia med Løfte om Succession paa Ribe Stift, naar den derværende Provincialmedicus engang døde.

Dr. Anchersen, der var Præstesøn fra Sønder Bork ved Ribe og født den 7. Januar 1702 og allerede 27 Aar gammel blevet Provinsiallæge i Ribe, døde den 28. Februar 1760 og *Wernecke* forlod derfor paa dette Tidspunkt Fredericia. Da han kom til Fredericia i 1746, havde han en 19-aarig Søn, der et Par Aar i Forvejen var anbragt i Apotekerlære paa Raadsapoteket i Lübeck. Efter udstaaet Læretid fortsatte han i Farmacien forskellige Steder i Tyskland og blev 1753 Provvisor paa Aarhus Svaneapotek, men han nærede en usvigelig Kærlighed til Lægekunsten, og det endte med, at han næsten 30 Aar gammel lod sig immatrikulere den 15. Juli 1756 ved Københavns Universitet, hvor han i de følgende 4 Aar var Kandidat ved det kgl. Frederiks Hospital, og den 23. Juli 1760 lod han sig eksaminere ved det medicinske Fakultet og bestod med Glans. Den 11. Oktober samme Aar disputerede han for den medicinske Doktorgrad paa en Afhandling om Skarlagensfeber, og i 1762 blev han Lærer i Botanik ved Herlufsholm lærde Skole og samtidig Læge ved Skolen og flyttede ind i dens Lægebolig. Allerede i August 1762 blev han udnævnt til Fysikus i Sjællands

søndre Landfysikat, som medførte, at han i 1764 opgav Lærervirksomheden ved Herlufsholm og flyttede til Næstved, hvor han døde som Ungkarl den 22. November 1775.

Dr. L. A. Werneckes Efterfølger i Fredericia *Martin Henrik Ingwersen* var født ca. 1716 i Husum. Ogsaa han startede sin medicinske Løbebane via Farmacien og lod sig, da han var paa sin dengang sædvanlige »store Udenlandsrejse«, som ansaas for et selvfølgelig Supplement til ens almene Dannelse, immatrikulere ved Universitetet i Leyden den 12. December 1738. Han disputerede for den medicinske Doktorgrad allerede et halvt Aar senere ved Universitetet i Utrecht og nedsatte sig et halvt Aar senere i sin Fødeby, hvor han var praktiserende Læge i de næste 20 Aar. Fire Aar efter, at han var kommet til Fredericia, mistede han sin Kone, Margrethe Cathrine, som blev begravet d. 22. Marts 1764 i Fredericia. Aaret efter indgik han Ægteskab med Enken efter Slotsfogden paa Koldinghus, *Peder Schyberg*, en Købmandsdatter fra Kolding, *Kirstine Høgsbro*, der var 20 Aar yngre. *Dr. Ingwersen* blev 71 Aar gammel og havde i sine sidste Aar — fra 1782 — en Medhjælper, *Daniel Høffding*, der var Præstesøn fra Marvede ved Næstved og som 20-aarig blev Student fra Slagelse lærde Skole. Han var meget længe om sit Studium og fik først i 1779, da han var fyldt 30 Aar, medicinsk Eksamen. Han boede fra 1777 til 1782 som Alumne paa Valkendorfs Kollegium, og den 17. Juni 1782 disputerede han for Doktorgraden, 9 Dage senere blev han »adjungeret og succederende Stadsfysikus« i Fredericia. Mens han passede *Dr. Ingwersens* Praksis og Embedsforretninger i Fredericia, blev han den 20. Maj 1785 udnævnt til Landfysikus i Grevskabet Jarlsberg i Norge, men

man imødekom hans Ønske om at annullere Udnævnelserne, og da *Ingwersen* døde den 27. Februar 1787, fortsatte han dennes Gerning i Fredericia. Først i 1796 forlod *Høffding* Fredericia og blev Landfysikus i Skien, 7 Aar senere vendte han tilbage til Danmark som Stiftsfysikus i Viborg, og han endte sine Dage som Stiftsfysikus i Ribe, hvor han døde den 31. Maj 1808. Før han rejste til Norge, blev han gift med en 19-aarig Postmesterdatter fra Middelfart, *Søster Clausine Brandt*.

1788 blev der to Læger i Fredericia, idet Garnisonen fik en fast Regimentskirurg, *Joachim Heinrich Christian Feldmann*. Hans Far havde været Kammertjener og Kirurg hos *Hertug Carl Friedrich* af Pløen, hvor *Joachim Feldmann* blev født den 13. Marts 1758. Han kom i Barberlære (Kirurglære) i Lübeck 1776—1781 og tog efter udstaaet Læretid til København, hvor han i 1782 blev Kompagnikirurg, senere blev han Amanuensis hos en af Lærerne ved det kgl. Kirurgiske Akademi, Professor *Alexander Kølpin*, men først i 1787 tog han kirurgisk Eksamen, hurtigt efter Eksamen opnaaede han Forfremmelse og den 22. August 1788 blev han udnævnt til Regimentskirurg i Fredericia, hvor han døde den 7. Juni 1824. De efterfølgende militære Læger i Fredericia har drevet Praksis ligesom *Feldmann* sideordnet med den universitetsuddannede Stadsfysikus, men det er værd at lægge Mærke til, at ogsaa den første Læge i Fredericia udgaet fra Kirurgerne egen Læreanstalt har haft Kvalifikationer ud over det sædvanlige.

Efter *Høffding* fulgte som Stadslæge i Fredericia *Nicolai Bötcher*. Han var født i Ribe den 4. Juni 1756 som Søn af Bageren *Peter Bötcher* og dennes Hustru *Anne Cathrine Fogtmann* og blev 22 Aar gammel Stu-

dent fra Viborg. Han tog først teologisk Eksamen i 1784, blev saa Alumne paa Elers Kollegium i 4 Aar og tog derefter ogsaa medicinsk Eksamen 1788; den 30. Oktober 1788 blev han Dr. med. og rejste udenlands; da han 4 Aar senere kom hjem, blev han antaget til at holde Forelæsninger over Fysik ved Københavns Universitet som Vikar for Professoren, og den 17. April 1795 blev han selv Professor, men Professoraterne ved Københavns Universitet har aabenbart ikke været saa godt aflagte dengang, og selvom han naaede til Tops i Karrieren som Professor ved Universitetet og Medlem af det kgl. medicinske Selskab, rykkede han dog Aaret efter Professorudnævnelsen sine Teltpæle op og flyttede i 1796 til Fredericia som Stadsfysikus. Han udfoldede en frugtbar literær Virksomhed ogsaa i Fredericia, og det kgl. Landhusholdningsselskab prisbelønnede i 1811 hans Afhandling om Aarsagerne til Fredericias slette Forfatning, en Afhandling, som desværre aldrig blev trykt. De første Par Aar af hans Fredericiatid var han Medudgiver af »Borgervennen«. I Fredericia giftede han sig næsten 50 Aar gammel med *Helene Cathrine Fenger*, en Datter af Præsten i Fredericia, *Jochum Reimer Fenger* og hans Hustru *Anna Scholastica Pagh*. Han virkede i Fredericia i 25 Aar og døde der den 22. December 1821, hans Hustru overlevede ham i 51 Aar, hun blev 91 Aar gammel og døde først den 8. Juli 1872 i Fredericia.

Efter *Bøtchers* Død var Fredericia uden Læge et Par Aar, men fik saa den 1. Oktober 1823 den 31-aarige Roskilde-Læge *Christoffer Arends*, som imidlertid ikke 4 Aar senere blev udnævnt til Landfysikus og flyttede til Holbæk for at overtage Sjællands nordre Landfysikat. Hans Efterfølger *Holger Julius Fangel*

var født paa Ærø den 27. Januar 1794, hvor Faderen da var Præst og senere blev Provst ved Frederiksborg Slotskirke. *Dr. Fangel* blev Student fra Frederiksborg 1812 og fik medicinsk Eksamen 1818. Han var allerede i 1816 blevet Kandidat ved Frederiks Hospital, og i 1819 blev han sendt til Horns Herred for at bekæmpe en Tyfusepidemi. Han nedsatte sig sidst paa Aaret 1819 i Ærøskøbing og skrev her sin Disputats, for hvilken han den 2. Juli 1821 erhvervede den medicinske Doktorgrad ved Universitetet i Kiel. Han virkede i Fredericia indtil 1836, men flyttede saa til København som Homøopath. Homøopathien var en af de mange — nytteløse — Kurmetoder (jfr. ogsaa Mesmerismen, Rademacherianismen), baseret paa spekulativ Naturfilosofi, som Rationalismen ved Overgangen fra det 18. til det 19. Aarhundrede førte med sig. *Dr. Fangel* var altsaa meget »moderne« og fik med sine Forsøg en hædrende Omtale i den datidige Dagspresse, hvoraf et Udtog nedenfor gengives.

Dr. Fangel efterfulgtes i Stadsfysikatet af *Justitsraad*, senere *Etatsraad*, *Dr. Frederik Adolph Uldall*, en Søn af *Generalkrigskommissær Johan Frederik Uldall* til Espe ved Korsør. Han var født paa Herregaarden Espe mellem Korsør og Skælskør den 1. Oktober 1806 og blev Student 1825. Han tog først kirurgisk Eksamen ved det kgl. kirurgiske Akademi i København 1830, blev derefter medicinsk Kandidat ved Frederiks Hospital 1831—33 og tog først Licentiatgraden (Februar 1833), senere Doktorgraden (November 1833) ved det medicinske Fakultet. Han var en meget energisk Forkæmper for det offentlige Sundhedsvæsen, fik det medicinske Selskab »Philiatrien«s Præmie for en Haandbog i det offentlige Sundhedspoliti, blev senere af Sundhedskollegiet præmieret for en Af-

nier«, et Værk, der nu tæller 14 Bind og er blevet den officielle juridiske Haandbog for Embedslægerne. I 1836 blev *Dr. Uldall* Stadsfysikus i Fredericia, og i Løbet af faa Aar fik han oprettet Byens første Sygehus, som ganske vist var af beskedent Omfang. Det bestod af 4 Sygestuer indrettede i Byens Fattighus, de to bestemte for Fattige og for indenbys veneriske Patienter, de to andre for privat betalende Personer fra By og Amt. Sygehuset fungerede som saadant indtil et nyt 2-etages Sygehus blev taget i Brug i November 1881, 10½ Aar efter dets Vedtagelse (Vejle Amts Vedt. 27. Februar 1871). Det nye Sygehus fik 23 Pladser, saa det var jo en anelig Udvidelse. Det kostede ikke saa meget at drive Sygehus dengang; i det omtrent samtidig af By og Landdistrikter i Kolding opførte Sygehus paa 30 Senge, taget i Brug den 1. April 1838, var Sygebetalingen for alle Syge 23 Skilling daglig foruden Medicin, for private Syge desuden i Lægehonorar 1 Rigsdaler om Ugen de første fire Uger, derefter gratis. Distriktslægen fik som Leder af Sygehuset ingen Løn, af offentlige Syge kun Betaling for de veneriske Patienter, nemlig 2 Rigsdaler for hver uden Hensyn til Behandlingens Varighed, dog ingen Betaling for Recidiver inden 2 Aars Forløb. *Dr. Uldall* virkede i Fredericia i 7 Aar. Juleaftensdag 1843 udnævntes han til Landfysikus i Sjællands nordre Landfysikat og flyttede til Holbæk, hvor han straks Aaret efter fik bygget denne Bys første Sygehus, paa 30 Senge, der yderligere under *Dr. Uldall's* lange Gerling i Holbæk (til 1872) blev udvidet i 1857.

Da *Dr. Uldall* først paa Aaret 1844 maatte forlade Fredericia, blev han efterfulgt af en Militærlæge, *Ludvig Lorentz Joseph Jacob August Reumert*, hvis Bedstefar antages at have været en Sønnesøn af *Marquis*

Ignacio de Muzquiz, som var Spaniens Gesandt i Danmark 1783—94. En Søster til *Dr. Reumert*, *Emma*, ægtede Præsten *Hans Berlin Kaarsberg* og blev Moder til Forfatterinden *Ellen Reumert* (gift med sin Fætter, en Brodersøn af Fredericialægen) og til den berømte Amtslæge i Sorø, Forfatteren Dr. med. *Hans Kaarsberg* samt til Lucasstiftelsens første Overlæge, Gynækologen Dr. med *Johannes Friedenreich Kaarsberg*. En anden af Fredericialægens Brodersønner begyndte ogsaa at studere Medicin, men blev hurtigt indfanget af det muntre Liv i Studenterforeningen og dennes Studenterkomedier og flyttede fra det medicinske Fakultet over til Elevskolen paa det kgl. Theater, det var senere kgl. Skuespiller *Elith Reumert*, hvis Søn er den nulevende Skuespiller ved det kgl. Theater, *Poul Reumert*.

Dr. L. L. J. J. A. Reumert var født den 8. Oktober 1812 i København som Søn af Klædedepotets Forvalter *Alexander Balthasar Reumert*. Han blev Student i 1829, tog kirurgisk Eksamen 1835 og medicinsk Eksamen Aaret efter, var derefter Kandidat ved Frederiks Hospital i 4 Aar fra 1836 til 1840. Under sin Kandidatid erhvervede han Universitetets Guldmedalje, og i 1840 blev han Kompagnikirurg ved den kgl. Livgarde til Fods, en Maaned senere »karakteriseret Battaillonskirurg« ogsaa ved Fodgarden, tog Licentiatgraden ved det medicinske Fakultet endnu inden Aarets Udgang og blev 1. Juli 1842 Underlæge ved Fodgarden for den 22. Marts 1844 at blive udnævnt til Stadsfysikus i Fredericia. Kort efter at han var kommet til Fredericia, blev han tillige Hospitalsforstander, og den 13. September 1845 disputerede han for den medicinske Doktorgrad paa en fødselsvidenskabelig Afhandling.

I 1847 blev Stadsfysikatets Embedsomraade væsent-

ligt udvidet, idet det ved kgl. Resolution af 17. November bestemtes, at Elbo Herred med Sognene Ullerup, Vejlby, Erritsø, Taulov og Bredstrup fremtidig udskiltes fra Distriktslægeembedet i Kolding og henlagdes under Stadsfysikatet i Fredericia. I 1868 udvidedes Omraadet yderligere med Herslev Sogn af Brusk Herred, ogsaa fra Koldingembedet, og endeligt kom den Rest af Brusk Herred, der blev tilbage efter Kolding Herreds Oprettelse efter Krigen 1864, Sdr. Vilstrup Sogn, med til Fredericiaembedet ved Nyordningen af Embedslægevæsenet i 1915.

Dr. Reumert virkede i 15 Aar i Fredericia; 1859 blev han udnævnt til Distriktslæge i Odense Landdistrikt, hvor han øvede en fortrinlig Indsats igennem de næste 25 Aar; han blev herfor belønnet med et titulært Professorat. I 1883 opgav han sin Praksis, søgte sin Afsked og flyttede til København, hvor han døde 1890.

Dr. Reumerts Efterfølger, Elis Christian Bohse, var født i København den 10. Juli 1817, han blev Læge 1841 og begyndte at praktisere i Hørsholm i 1842. Under Felttoget 1848—49 blev han konstitueret Underlæge og under Felttoget 1850 konstitueret Overlæge. Efter Krigenes Ophør nedsatte han sig i Randers; den 20. November 1859 blev han udnævnt til Stadsfysikus i Fredericia, samtidig fik han Hospitalsforstanderskabet, og kort Tid efter blev han tillige Læge ved Sygehuset og virkede i begge Embeder, indtil han 65 Aar gammel søgte sin Afsked fra Sygehuset den 1. November 1882. Han fortsatte i Stadslægeembedet endnu i 10 Aar og afskedigedes først herfra den 1. Januar 1892, men døde kort Tid efter, den 18. Februar 1892.

Da *Dr. Bohse* i 1882 trak sig tilbage fra Sygehuslægestillingen, efterfulgtes han i denne af *Carl Chri-*

stian Langgaard, som var født i København den 5. Juli 1853, Søn af Fabrikejer, Etatsraad *Johannes Langgaard* og Baronesse *von Seydewitz*. Etatsraad *Langgaard* var Søn af en københavnsk Urmager, der med sin Familie udvandrede til Tyskland; Sønnen *Johannes* blev ved Faderens tidlige Død sat i Urmagerlære, rejste som Svend tilbage til sin Fødeby København, hvortil han efterhaanden fik sine yngre Søsken. Han lagde et stort mekanisk Snilde for Dagen, og i 1834 grundlagde han den første ortopædiske Anstalt her i Landet, indrettet i det saakaldte »Rettersted« paa Store Tuborg. Bistaaget af kyndig Lægehjælp forestod han denne Anstalt indtil 1851. Ved Sønnen *Carl Christians* Fødsel var han Teglværksejer i Taastrup. *Carl Christian Langgaard* blev Student 1871 og fik medicinsk Eksamen 1878, nedsatte sig som praktiserende Læge i Daugaard ved Vejle efter i et halvt Aar at have været Reservelæge i Hæren, flyttede Aaret efter til Ørum ved Vejle og nedsatte sig endeligt i Fredericia i Juli 1882. Fire Maaneder senere blev han altsaa Sygehuslæge og et Par Aar senere tillige Læge ved Døvtstummeinstituttet. Trods en hurtigt voksende Praksis fuldførte han tillige sin Doktordisputats, og den 30. Juni 1885 erhvervede han Doktorgraden paa denne paa Latin udgivne Afhandling om den kroupøse Pneumoni, særligt Hjernesymptomerne. En kort Tid virkede han som Reservelæge ved Fredericiagarnisonen, og den 24. Februar 1892 blev han udnævnt til Stads- og Distriktslæge i Fredericia Lægedistrikt som *Dr. Bohses* Efterfølger. Han var ikke saa lidt af en Spasmager, var i sin Studentertid et skattet Medlem af Studentersangforeningen og en søgt Lejlighedspoet. I Slutningen af Halvfemserne udgav han et Bind Digte, hvoraf en Del er satte i Musik af Brodersønnen, Kom-

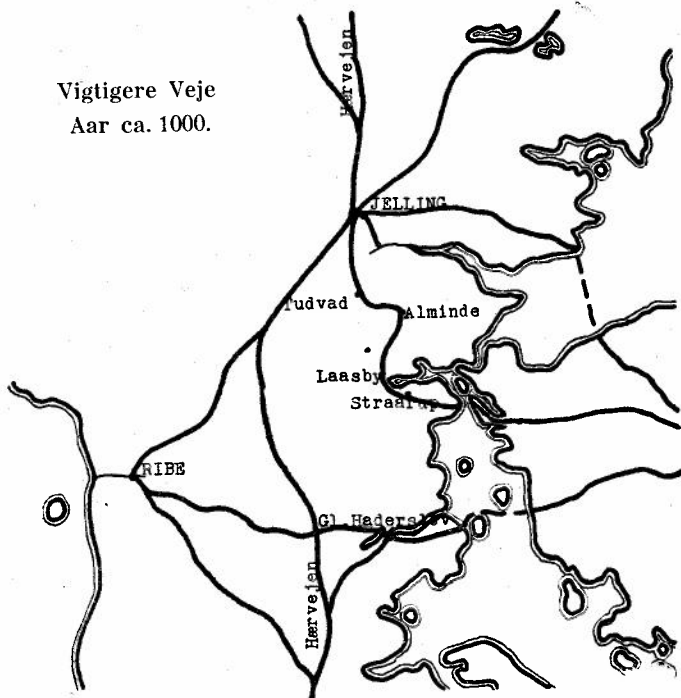
ponisten *Rud Langgaard*, og af Broderen kgl. Kammermusicus *Sigfred Langgaard*. Hans muntre Lune og store Sans for at vinde sine Medmenneskers Tillid gjorde hans Format som Læge større. I en Roman »Frisk Luft« har han i dennes Hovedperson Doktor Jensen personificeret sit eget rige Fredericialiv. Ved hans Død den 9. Februar 1912 afløstes han af den endnu levende, fhv. Kredslæge *Jørgen Georg Julius Liebe*, født den 22. November 1866 i Mariager, hvor Faderen, den senere Distriktslæge i Randers, Etatsraad *Theodor Liebe* da praktiserede. Faa Aar efter ændredes det tidligere System totalt, og Begrebet Fysikus forsvandt, Fredericias særlige Stilling tillige; ved kgl. Anordning af 6. Februar 1915 afløstes Stadsfysikatet i Fredericia af et Kredslægeembede, som kom til at bestaa af Fredericia Købstad samt Elbo, Brusk og Holmans Herreder, og Stadslægevirksomheden, der allerede tidligere var udvidet udover Byens Grænser, blev nu yderligere udvisket. Da Kredslæge *Liebes* korte Virksomhed som Stads- og Distriktslæge fra den 29. Maj 1912, til han den 1. April 1915 blev udnævnt som Kredslæge i den nyoprettede Lægekreds, endnu tilhører Nutiden og ikke er blevet Historie, kan disse spredte Notater derfor passende sluttet her.

Litteratur:

- E. Bastholm*: Medicinens Historie, København 1945—1947 (Ciba Pultkalender).
Bricka: Dansk Biografisk Haandlexikon, København.
Kr. Carøe: Læger og Kirurger 1786—1838, København 1905.
Kr. Carøe: Kirurger examinerede ved Theatrum anatomico-chirurgicum, København 1906.
Kr. Carøe: Doktorer og Licentiater 1479—1788, København 1909.
Kr. Carøe: Bartskærer og Kirurger i Kolding, Vejle, Fredericia, Vejle Amts Aarbog 1911.
Kr. Carøe og J. H. Selmer: Den Danske Lægestand, 6. Udg. København 1891.

- Kr. Carøe og Gordon Norrie*: Den Danske Lægestand, 7. Udg. København 1901.
- V. Christophersen og J. W. S. Johnsson*: Den Danske Lægestand, 9. Udg. København 1915.
- V. Ingerslev*: Danmarks Læger og Lægevæsen, København 1873.
- Jakob Jakobsen*: Om Laugsartiklerne for Bartskeerlauget, København 1942.
- John Johnsson og Delholm*: Den Danske Lægestand, 8. Udg. København 1907.
- Kjøbenhavnsposten* 9. Aargang Nr. 87, København 1835 (Fredericia Bibl. 99 fa 64 e).
- Vilh. Larsen*: Minder LXXXVII. Fredericia 1944 (Fredericia Bibl. Smaatryk-Saml.).
- Gerh. Lyng*: Danske Komponister, Aarhus 1917.
- Hugo Matthiessen*: Bøddelboligen og dens Beboere, Vejle Amts Aarbog 1910.
- Hugo Matthiessen*: En Tale af Hans de Hoffman, Vejle Amts Aarbog 1911.
- Hugo Matthiessen*: Fredericia 1650—1760, København 1911.
- C. F. Møller*: Fredericia i det 17de og 18de Aarhundrede, Fredericia 1882.
- F. L. E. Smit og M. C. F. C. Bladt*: Den Danske Lægestand, 4. Udg. København 1872.
- F. L. E. Smith og M. C. F. Curtius Bladt*: Den Danske Lægestand, 5. Udg. København 1885.
- F. A. Uldall*: Den civile Medicinallovgivning 1672—1852, København 1863.

Vigtigere Veje
Aar ca. 1000.

DET FØRSTE KOLDING
BAGGRUND - BELIGGENHED - BYPLAN
Af Civilingeniør P. H. Clausager.

I.
L a a s b y.

I Jelling satte Harald Sten, den Harald, »der vandt sig hele Danmark«. Lig Edderkoppen i sit Spind laa Jelling med Vejene straalende imod sig fra alle Verdenshjørner, de samlende Baand i den politiske Enhed, hvorm Harald ikke uden Selvfølelse melder. Jyllands ældgamle Hovedvej, levendegjort gennem

Hugo Matthiassens Skildring som »Hærvejen«,¹⁾ førte forbi Jelling.

Mod Kongebyen søgte Færdselen fra Jernudvindin- gens Egne²⁾ som fra Ribe,³⁾ Danmarks aabne Port mod Vest.

Sporene af de gamle Veje fra Holstebroegnen³⁾ som fra Skanderborg-Randerseggen⁴⁾ og Koldingegnen kan endnu paavises.

Over Bogenseegnen søgte Færdselen fra Fyn og øv- rige Østdanmark Overfart til den jyske Kyst ved Horsens og Vejle Fjorde og videre ind til Jelling.⁴⁾

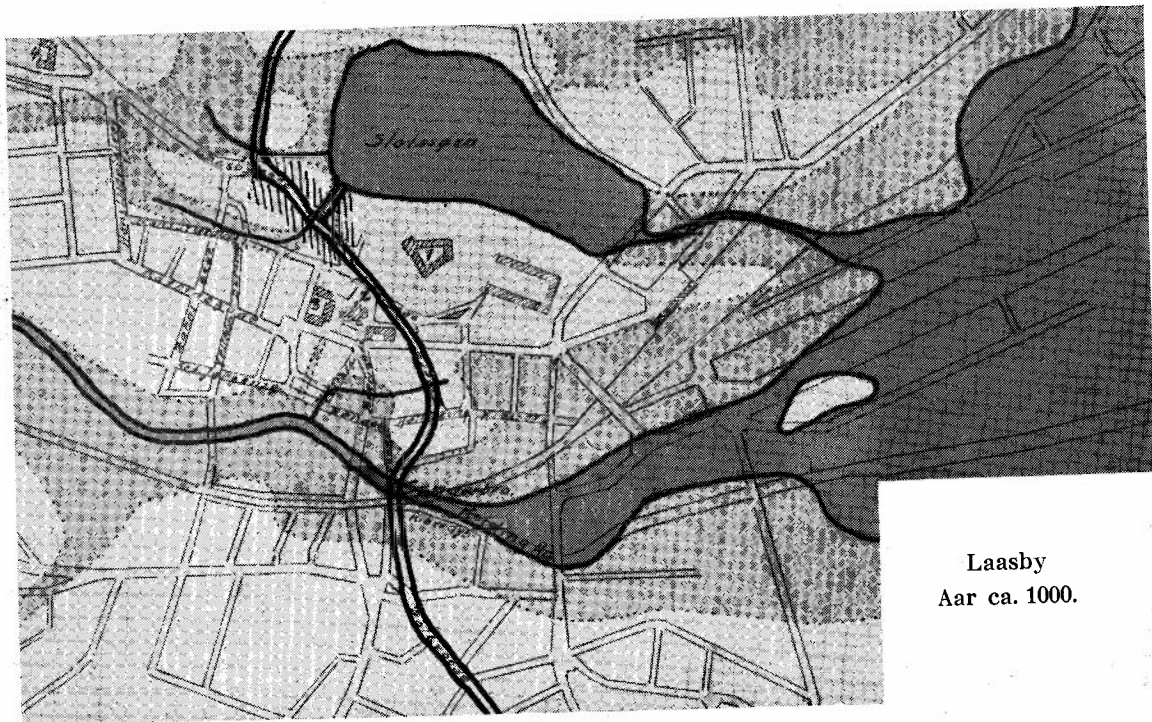
Fra Fyn var det dog muligt at søge en sydligere Linje med kortere Overfart og med roligere Farvand.

En Vejlinje førte gennem Fyn ud paa Føns med Overfart til Stenderup Hage⁴⁾ og herfra videre forbi Tingstedet ved Straarup, passerende Kolding Aa, slog et Sving om ad Sysseltinget i Alminde, gik forbi Ting- stedet paa Tudvad Mark for over Vingsted at naa Jel- ling.

Ved Overfarten maatte ofte ventes i dagevis for at undgaa røvende Vikinger, Kolding Aa kunde til Tider være en alvorlig Hindring, og vanskelig og farlig kunde Passagen ved Vingsted være; men de, der havde Ærinde paa Tinge, søgte Vejen, og Kræmmeren fulgte dens Spor for paa Tingstævne under Ting- freden at falbyde sine Varer.³⁾

Fund fra Jernalderen samler sig Nord for Kolding om Dyrehavevej og ved Ankerhus, og Syd for Byen indtager Brændkjærmarken første Rang.⁵⁾ Mellem disse Maal har Færdselen da fra første Færd søgt mod Aadal og Aaovergang. Med sikkert Blik for Ter- rænformers og Jordbundsforholds Egnethed har man valgt den Linje, der bød den sikreste Passage.

Man har valgt Stedet, hvor den faste Bund skød sig

Laasby
Aar ca. 1000.

tættest ud mod Aabredde. Man har valgt Aaens nedre Løb, hvor aflejret Sand gav fast Bund i Vade-stedet. Og man har, hvor det var muligt, valgt Sandbund frem for fed Lerbund.

Ad Dalbygade er man kommet fra Øst, og hvor Gaden i sin Retning peger mod Aaen er man søgt ud over Aadalens bløde Bund, har valgt Aaovergangen, hvor Sønderbro nu ligger, og har igen forladt den gyn-gende Flade endnu før Helligkorsgade blev naaet.

Hvor Østergade passerer den Fordybning, der endnu mindes under Navnet Kattesundet, gemmer sig dybt under Gadens Asfalt et gammelt Vadested lagt af store Trædesten⁶⁾ og utvivlsomt ældre end Gadens Anlæg som Bygade.

Her maa Færdsele fra første Færd være søgt frem for videre at følge den Linie, der endnu er fastholdt mellem Laasbygades Husrækker.

Over den Holm, hvor nu Sct. Jørgens Hospital ligger, har man over Koldingbjerg atter naaet det høje Land Nord for Aadalen.

I den her angivne Linje snævrer det faste Land tættest sammen om Aalejet, og med Undtagelse af en kort Strækning i Laasbygade har Linjen Sandbund i Overfladen, medens enhver anden Linjeføring vilde møde endog meget ufremkommelig Lerbund.⁷⁾

Mellem Stenderup Hage og Jelling var Passagen over Kolding Aa det eneste Sted, der med Forbindelse ad Søvejen gav naturlige Betingelser for Opstaaen af en Handelsplads.

Hverken Historie eller Fund melder dog om Bebyg-gelse her; men hvor Vejlinjen fulgte Slotssøens Bue finder vi Navnet Laasby som Vidnesbyrd om Bebyg-gelse og Handelsplads.

Navnet gaar tilbage til Tiden, da Jelling endnu stod

ved Magt. Den skjulte Beliggenhed bag Slotsbankens Knude stemmer med de Fordringer, der stilledes i en urolig Tid, hvor Vikingers og Strandrøveres Overfald advarede mod en Beliggenhed synlig fra Vandet.

Og Traditionen har villet udpege Stedet som Byens ældste Bebyggelse.

Som Landsby har Bebyggelsen ikke kunnet eksistere, dertil er Omraadet for afgrænset. Mod Syd laa en Lerknude, som ikke lod sig behandle med Daidens Redskaber, mod Vest og Nord spærrede Moradser og Engstrækninger; alene det Omraade, der optages af det nuværende Koldings centrale Del, kan have budt dyrkbart Areal. Handel og Fiskeri maa have skabt Byens Livsbetingelser.

Hvor nu Kedelsmedegangen fører ned til Slotssøen findes paa Resens Kort fra 1677 angivet en Gade, Kedelsmedegade, her maa vi søge Byens Havne- eller Skibsbrogade. At Henrik Rantzaus Prospekt fra ca. 1580 ikke viser Gaden, siger os intet om, hvorvidt Gaden eksisterede paa den Tid, idet Prospektet for hele Laasbykvarteret er saa skitsemaessigt og tilfældigt, at det her ingen Oplysninger giver.

I »Det middelalderlige Kolding«⁸⁾ afviser Hugo Matthiassen Laasbygade som gammel Færdselsaare med den Begrundelse, at Gaden forholdsvis sent er blevet egnet til Færdsel og tagen i Brug som Alfarvej. Og han henleder herunder Opmærksomheden paa Forekomsten af Boghvede i Dyndlagenes mange Planteaflejringer — og Boghvede synes først at optræde herhjemme i Slutningen af Middelalderen.

Denne Afvisning forekommer mig ikke berettiget.

Slotsmøllens Anlæg i 1571 har betydet en Opstemning af Slotssøens Vandspejl, der har nødvendiggjort en Opfyldning i Gaden, der ellers vilde have staaet

under Vand, og i denne Opfyldning er Boghvede en naturligt forekommende Plante.

Da Laasby fremstod har Grundvandsspejlet ligget væsentligt — vel ca. 2 m — lavere end nu, og Betingelserne for Færdsel har været gunstigere end de nu gennem Grundundersøgelserne viser.

Det er rigtigt, at der i Gaden har været betydelige Stigninger at overvinde; men paa en Tid, hvor Varetransporten foregik paa Hesteryg,⁹⁾ har det ikke spillet nogen Rolle. Først senere, da Transporten paa Vognaksel vandt Indpas, stillede større Krav. Naar derfor Færdselen for en Tid, som Hugo Matthiassen har paavist, søgte uden om Laasby, saa ligger det maaske netop i Vogntransportens større Krav til Færdselslinie, maaske i Forbindelse med, at Tilgroninger i Slotssøens Afløb til Fjorden har forværret Forholdene i Laasbygade.

Eliassen¹⁰⁾ og med ham Georg Bruun¹¹⁾ afviser Muligheden af Sejlads til Laasby med Henvisning til, at der langt tilbage i Middelalderen har været *fersk* Vand i Slotssøen.

Det ferske Vand har for dem været Begrundelse for, at der manglede sejlbar Forbindelse mellem Fjorden og Slotssøen. Dette er dog ikke i Overensstemmelse med Datidens Opfattelse af Vilkaarene for Sejlads.

Hedeby-Slesvig voksede frem til at være Nordens betydeligste Handelsby paa den Tid i Kraft af Beligheden ved en »sejlbar« Forbindelse tværs gennem Jylland fra Nordsøen til Østersøen. Sejladsen gik op ad Ejderen og dennes Biflod Trenen, saa langt, der kunde sejles, hvorefter Skibet blev trukket over Land til Slien,¹²⁾ ved hvis inderste Vige Hedeby-Slesvig var beliggende.

Under Borgerkrigene i Norge i det 12. og 13. Aar-

hundrede blev Skibe svarende til Handelsskibene trukket lange Strækninger over Land fra Vanddrag til Vanddrag.¹³⁾

Den Sandrevle, der skilte Slotssøen fra Fjorden, kan derfor ikke have været nogen Hindring for Sejlads til Landingssted ved Laasby, der foruden skjult Beliggenhed bød sikkert Vinterleje uden Trusel fra Tøbrudsoversvømmelsers Hærgen.

Den Tids nordiske Handelsskibe var letbyggede Fartøjer, væsentlig beregnet paa Kystfart. De var lette at ro og hurtigsejlende, de havde fra 12 til 30 Aarer og var desuden indrettet paa Sejlføring.¹³⁾

Sejladsen var ikke Rutebart med daglig Afgang og Ankomst. Farten indskrænkede sig vel til en enkelt eller et Par Ture om Sommeren. Om Vinteren laa man helt stille. Dagene var for korte og Nætterne for mørke.

Først hen i April vovede man sig ud, naar, som det hedder i en noget senere norsk Vejledning, »det brøglende Havs hele Svulmen svinder, og alle Storme lægger sig, og der kommer Ro efter det hvileløse Oprør«. Og til Efteraaret maatte man være hjemme igen, »Havet bliver uroligt, Bølgerne tiltager i Styrke, og Styrtsøerne bliver koldere, Regnen tiltager og Stormen vokser, Brændingen øges, og Kysterne nægter gode Havne, Folkene udmattes, Skibsladninger forskubbes, og mange Mennesker omkommer hyppigt paa Grund af alt for megen Forvovenhed. Derfor maa alle kloge Mænd tage sig i Agt for at være ude paa Havet saa sent paa Aaret«. ¹²⁾

Navnet Laasby, der i sin ældste Form blev skrevet: Luseby, har hidtil unddraget sig Tydning.

I faa Videnskaber har Fantasiens boltret sig som indenfor Stednavnetydningen. En Lægmand tør vel

ogsaa give Fantasien Spillerum, naar Fosteret ikke udgives for mere end det er.

I Tømrersproget er en »Lus« et Udfyldningsstykke, der nedfældes i et Stykke Træ, hvor en Fordybning skal skjules. Ordet er formentlig beslægtet med Laas i Betydningen Tømmerforbindelse og med Løsholt, der kendes fra Bindingsværket.

Da Tømrersprogets Fagudtryk er af gammel, nordisk Oprindelse, ligger det nær at søge en Forbindelse mellem ovennævnte Ord og Bynavnet Luseby. Og ud fra ovenstaaende Skildring er det fristende at tyde Bynavnet som: Den skjulte By.

Henvisninger.

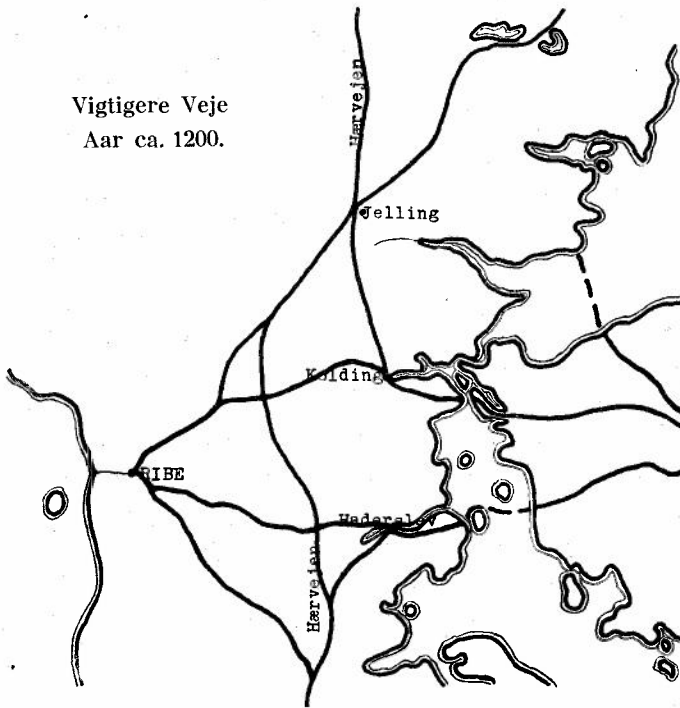
- 1) Hugo Matthiassen: Hærvejen. Kbhvn. 1930.
- 2) Rasmus Mortensen: Jysk Jern. Vejle 1940.
- 3) J. T. Lundbye: Danmarks Veje i Oldtid og Middelalder. N. K. XVI.
- 4) Hugo Matthiassen: Middelalderlige Byer. Kbhvn. 1927.
- 5) I. O. Brandorff: Kolding i Oldtiden. Kolding 1928.
- 6) Egen Iagttagelse.
- 7) Grundundersøgelser og egne Iagttagelser.
- 8) Hugo Matthiassen: Det middelalderlige Kolding. Kolding 1929.
- 9) G. Berg: Transportdon till lands. N. K. XVI.
- 10) P. Eliassen: Bidrag til Kolding Bys ældre Historie. Vejle Amts Aarbøger 1906.
- 11) Georg Bruun: Kolding før 1700. Kolding 1933.
- 12) Den danske Skibsfart ved C. Røse Hansen. Kbhvn. 1941.
- 13) S. Steen: Fartøier i Norden i middelalderen. N. K. XVI.

II.

Sct. Jørgens Staden.

Ved Valdemarstidens Slutning var der skabt Ro ved de danske Kyster, og de Bebyggelser, der forskræmt havde søgt Dækning bag skærmende Næs og langt oppe ad Aaløbene, søgte nærmere mod Kysten, ligesom en Række nye Strandkøbinger opstod.

Kirkebyggeriet og nye Landsbyers Grundlæggelse bærer Vidne om et stærkt Opsving for det danske Landbrug, og dette i Forbindelse med nye Handelsveje og Afsætningsmuligheder skaber Grundlaget for de nye Byers Trivsel.

Syd for Østersøen trænger tysk Bosættelse frem, og nye Byer grundlægges i Takt med Fremstødet.

Ved Traveflodens Munding grundlægges Lybæk i Aaret 1143, og denne By blev hurtigt Østersøhandelens Hovedby. Over Hamborg—Lybæk trak Transithandelen mellem Vest og Øst bort fra dens gamle Rute over Slesvig, og medens Lybæks Stjerne funkledede, sygnede

Slesvig hastigt hen, hvorimod Ribe oplevede en ny Glansperiode i Kraft af sin enestaaende Beliggenhed som Vestkysthavn og som Udgangspunkt for den Forbindelse, der herfra uden om Lybæks Indflydelse sprængte sig Vej tværs gennem Landet.¹⁴⁾

Kolding fulgte den almindelige Linje. Skibenes Landingssted flyttedes nærmere Fjorden og fik Plads ved Aaen. Men for Byudviklingen fik det en særlig Betydning, at Byen blev en Station paa den fra Ribe udgaaende Tværvej.¹⁴⁾

Som Bispedømmerne knyttedes til de betydeligste Byer, saaledes henlagdes ogsaa Provstesæderne til betydelige Pladser.¹⁵⁾ Naar derfor Kolding fik sin Provstegaard, kan heraf udledes Stedets Betydning.

Som Hugo Matthiassen i »Det middelalderlige Kolding« paa Grundlag af I. O. Brandorff's Undersøgelser har paavist, gik den nye Bebyggelse uden om Laasby og søgte sin Plads paa Sct. Jørgenshalvøens Sydskraaning, hvor Beliggenheden af Sct. Jørgensgaarden, Kirkegaarden og Provstegaarden er stedfæstet.

Hugo Matthiassen mener Alfarvejen har passeret Engen neden for De gamles Hjem, er gaaet forbi Sct. Jørgensgaarden (Krydset Sct. Jørgensgade—Vesterbrogade) og har ført over Aaen, omtrent hvor nuværende Vesterbro er beliggende.

Det synes utænkeligt, at Vejen har passeret Aaen det paagældende Sted, fortsat langs Aadalens Sydside for igen at søge tilbage til Aa og Landingssted ved Riberdyb. Skibenes naturlige Anlægsplads vilde med den paagældende Vejføring have været ved Vesterbro. Det andet minder om at søge over Aaen efter Vand.

Naar Landingsstedet blev ved Riberdyb, Syd for Aaen, saa maa det være i Kraft af en her allerede eksisterende Aapassage.

Sct. Jørgens Staden
Aar ca. 1200.

Færdselen maa være søgt over det tidligere Morads nedenfor De gamles Hjem, hvor det har fulgt nuværende Hans Ludvigsvej og videre over Sygehusets Grund stadig følgende det tidligere Skel mellem Kolding Købstad og Slots- og Ladegaards Parcellerne. Netop den gamle Vej til Staden har sikkert været bestemmende for dette Skel, saaledes som enhver Vej har og har haft Evne til at bestemme Ejendomsskel.

Ved Indgangen til Staden laa Sct. Jørgensgaarden¹⁶⁾, Nordvest for Gadekrydset Sct. Jørgensgade—Vesterbrogade, og Alfarvejen har fortsat i østlig Retning svingende lidt nordligere end Sct. Jørgensgade nu.

Paa det nuværende Bymejeris Grund er fundet Gravpladser, her har Sct. Jørgenskirken med Kirkegaard været beliggende.¹⁶⁾

Umiddelbart Vest for Kirkegaarden synes Vejen at have delt sig. Fundne Fundamenter peger op over Sviatorvet til Blæsbjerggade.¹⁶⁾ Under Katrinegades Husrækker er konstateret gamle Fundamenter flugtende i Nordøst—Sydvest.¹⁶⁾ Under Pigeskolens Gymnastiksal er iagttaget en bred Hvelving ligeledes flugtende i Nordøst—Sydvest.¹⁶⁾ Ogsaa den i Blæsbjerggade ud for Nr. 1 fundne »Holk«¹⁷⁾ røber en Gaardsplads og Gadeføring her forbi.

Andre Fund peger mod Øst frem til Søndergade. Langs Midten af Bleggaardsstræde er fremdraget en Murflugt fra en tidlig Periode.¹⁶⁾ 5 gamle Brønde, »Holke«, er fundet langs Midten af Rendebanen, de viser, at her tidligere har været Gaardspladser for en Bebyggelse, der maa have ligget Nord herfor.¹⁸⁾ Ganske vist hørte Brønde ikke til Sjældenhederne i Middelalderens Gadebillede; men 5 hinanden saa nærliggende Brønde kan alene tænkes, hvor Ejendomsskel har hindret fælles Benyttelse.

Gennem henved 700 Aar har Søndergade—Helligkorsgade været Hovedforbindelsen fra Syd. Det er under Hensyn hertil ejendommeligt, at Søndergade fra Sønderbro mod Nord forløber i en svag Bue, der peger mod vestlig Fortsættelse. Denne Bue faar sin naturlige Forklaring, naar man ser Søndergade som Led i en Nord for Rendebanen og langs Bleggaardsstræde førende Gade i Sct. Jørgens Staden, hvor da Husrækkerne i Søndergade har formaaet at fastholde en, som det nu synes, uhensigtsmæssig Linieføring.

Linjen Syd om den Lerbanke, der spærrede, hvor nu Kathrinegade og Borgergade ligger, har ikke været særlig tiltrækkende fra Naturens Haand. I. O. Brandorff siger herom:¹⁹⁾ »I den østlige Side af den Bakke, som ligger Vest for Kathrinegade (nuværende Hans Ludvigsvej), har der altid været meget stærke Væld, hvorfra Vandet er strømmet ned ad Bakkens Sider, dels over Losbygades nordlige Del, dels gennem en Kløft imellem Losby- og Allégade (nu Konsul Graus Gade) til Slotssøen. Som Følge heraf har dette Terræn i ældre Tid været temmelig ufarbart.« Og Partiet Vest for Sct. Jørgensgaarden har hørt til noget af det mest ufremkommelige Leromraade med bundløst Ælte i regnfulde Perioder. I Sct. Jørgensgade mellem Vesterbrogade og Zahns-gade er iøvrigt ved Gravninger fundet sandblandet Muld over stenfrit Ler,¹⁹⁾ hvilket kunde tyde paa, at man har forbedret Færdselsbanen ved Paafylgning af Sand.

Og store Vanskeligheder har man haft at overvinde før den bløde Bund navnlig ved Rendebanens vestlige Del blev tjenlig til Færdsel og Bebyggelse.

Ejendommeligt er det, at Riberdyb skal søges Syd for Aaen og noget Øst for Sønderbro. Muligt har Laasbyborgerne haft Held til at hindre, at en af dem først

beslaglagt Plads ved Aaovergangen blev taget i Brug af Ribemændene.

Georg Bruun²⁰⁾ angiver, at Kolding oprindelig er Navnet paa en Bosættelse Syd for Aaen.

Som Ribe da har givet Navn til Landingsstedet Syd for Aaen, kan de, der her overlod Ripenserne Strandret, have givet Navn til den Bebyggelse, der opstod paa Sct. Jørgensbanken Nord for Aaen i Tilknytning til Landingsstedet.

H e n v i s n i n g e r .

- ¹⁴⁾ Hugo Matthiassen: Middelalderlige Byer. Khvn. 1927.
¹⁵⁾ Adolf Schück: Sveriges stadsväsen under medeltiden. N. K. XVIII.
¹⁶⁾ Hugo Matthiassen: Det middelalderlige Kolding. Kolding 1929.
¹⁷⁾ I. O. Brandorff: Drikkevandet i Kolding i Fortiden. V. A. A. 1931.
¹⁸⁾ Hugo Matthiassen: Det middelalderlige Kolding. I. O. Brandorff: Drikkevandet i Kolding i Fortiden. Samme: Fra Rendebanen i Kolding. V. A. A. 1926.
¹⁹⁾ Grundundersøgelser.
²⁰⁾ Georg Bruun: Kolding før 1700. Kolding 1933.

III.

S c t . N i c o l a j S t a d e n .

B y p l a n e n .

Det ældste Billede af Kolding, der kendes, er Henrik Rantzaus Prospekt fra ca. 1580.

Dette Billede med Linjen gennem Slottet og Sønderbro som Hovedakse fremhæver den centrale Bydels regelmæssige og symetriske Opbygning, med Vestergade og Østergade udstraalende fra Kirke og Torveplads og begge med Retning bort fra det Maal, Sønderbro, der samlet skal føre Færdselen over Aaen.

Regelmæssigheden er yderligere understreget af de anførte Gadenavne. Nørregade (nuværende Adelgade)

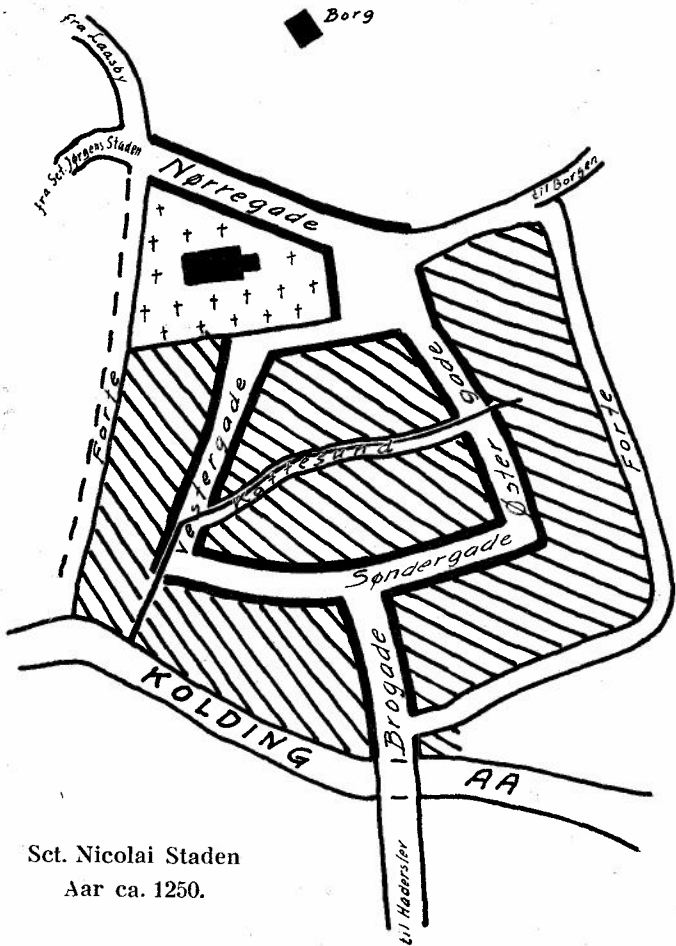

Henrik Rantzaus Prospekt ca. 1580.

og Søndergade (nuværende Helligkorsgade); Vestergade og Østergade.

Denne symetriske Opbygning har præget Bybilledet til vore Dage og er først blevet udvisket med Bredgades Gennembrud.

Allerede Gadenættets Form viser, at Byen ikke skyldes en Bebyggelses Aflejring om tilfældige Vejlinjer; men at vi staar over for en planlæggende Haand, hvorunder Gadernes Forløb og Bebyggelse har maattet indordne sig.

Sct. Nicolai Staden
Aar ca. 1250.

Hovedfærdselslinjen har gennem Tiderne været Strøget fra Torvet gennem Østergade til Sønderbro. Denne Forbindelse er gammel, udpeget som den er af Jordbundsforholdene, og langs dette Strøg kunde Be-

byggelsen have samlet sig, da Betingelse for Bysamfund var til Stede.

Ved naturlig Vækst vilde, som vi finder det i gamle Byer opstaaet langs en Vejlinie, de nye Gader være opstaaet som Parallelgader langs Bagskellene af den første Bebyggelse.²¹⁾

Slotsgade—Brostræde kunde være en saadan selvgroet Baggade; men Vestergade kan det ikke, hertil er Afstanden mellem Øster- og Vestergades sydlige Del for stor.

Overladt til sig selv vilde Bebyggelsen have aflejret en Vestergade i en rimelig Grunddybdes Afstand fra Østergade, og den maatte da, særlig da ogsaa Jordbundsforholdene taler for en saadan Linje, have faaet Udmunding omtrent ud for Søndergade. Og Gaden vilde med en saadan Beliggenhed Tid efter anden have overtaget Østergades Plads som Byens Hovedgade.

I Vestergades Beliggenhed ser vi den planlæggende Haands Ønske om Symetri i Byplanen.

Ogsaa Placeringen af Kirke med Kirkegaard og Torv viser, at vi staar over for en villet Planlægning.

Den Bebyggelse, der nu har Plads mellem Kirken og Torvet, har ikke altid haft Plads her. Oprindeligt har Kirkegaard og Torv grænset sammen. De har udfyldt en noget skæv Firkant begrænset i Nord og Øst af Hovedgaderne Adelgade og Østergade, i Syd af Torvegade og i Vest en Linje, der følger Almenskolens Hovedfløj.

Rundt om Kirkegaarden har fra første Begyndelse været Boder, som senere har bredt sig og dannet den Bebyggelse, der nu skiller Kirke og Torv. Derimod har der sikkert ikke været noget Raadhus, idet Byens Styrelse har ligget i Hænderne paa Kongens eller Hertugens Ombudsmand.

Højdeforholdene har næppe muliggjort en egentlig Bebyggelse paa Adelgades Nordside, idet Gadens gamle Brolægning gemmer sig et Par Meter under Asfalten, medens den nordlige Husrække ligger paa oprindeligt Terræn.²²⁾ En Række Boder har dog sikkert knebet sig Plads ved Slotsbankens Fod.

Den Udformning, vi her finder, med Kirkegaard og Torv udgørende en samlet Plads, ser vi ofte anvendt i Middelalderens Byer. Første Gang Pladsformen er kommet til Anvendelse er i Lybæk i 1158.

Efter en Brand dette Aar skabte Sachserhertugen Henrik Løve her en Plads med Torv og Kirke med Kirkegaard i en samlet Blok omgivet af Byens Hovedstrøg.²³⁾

Med Lybæks dominerende Stilling i Østersøomraadet blev her Byen og dens Pladsordning det naturlige Forbillede for en lang Række Byer og Byanlæg.

I Sverrig fandt det Anvendelse i Stockholm og Ørebro.²⁴⁾ De holstenske Grever efterlignede det ved Anlæg af Neustadt og Kiel.²⁵⁾ Her i Landet er det foruden i Kolding benyttet i Skelskør og Sakskøbing, ligesom det præger flere slesvigske Byer, Haderslev, Tønder,²⁶⁾ Flensborg — baade Nørretorv med Maria-kirken og Søndertorv med St. Nicolaj — og Ekernførde.

Det er ikke tilfældigt, at Pladsudformningen i disse Byer er blevet et tro Billede af Lybæks. I flere Tilfælde ved vi, at det skyldes en bevidst Efterligning af et straalende Forbillede.²⁷⁾ Og ogsaa i Kolding maa vi tro, at det har været Ønsket om at skabe de bedste Betingelser for Byudviklingen, der har kopieret Lybæks Plan til Anvendelse her.

Paa Henrik Rantzaus Prospekt fremtræder de afbildede Huse overvejende som Gavlhuse.

Dette er ikke i Overensstemmelse med gammel

dansk Byggeskik, hvor den oprindelige Hustype er Langhuset orienteret med Langsiden efter Solen eller den forbiløbende Vej.²⁵⁾ Det Hus, der under sin videre Udformning er blevet til den firlængede Gaard, vi kender saa godt fra det danske Landskab.

Bondegaardens Byggetradition har ogsaa ligget til Grund for Byernes Bebyggelse, hvor Langhuset med Beboelse og Port mod Gaden blev absolut fremherskende.²⁵⁾ Hvor vi finder Husene orienteret med Gavlen mod Gaden skyldes det fremmed Forbillede.

Det er derfor nærliggende at antage, at Henrik Rantzaus Gavlhuse skyldes, at Tegneren har haft Prospekter fra nordtyske eller hollandske Byer som Forbillede og har ladet disse være bestemmende for Husenes Udseende, saaledes som det er Tilfældet for flere af den Tids Prospekter af danske Byer, der i Bebyggelsen altid har holdt sig til dansk Sæd og Skik.

Men det synes, som Henrik Rantzau ogsaa i Enkelt-heder har givet et troværdigt Billede af Kolding.²⁶⁾ og at Gavlhuset her som i de slesvigske Byer har vundet Indpas langt tilbage i Tiden.²⁵⁾

Ogsaa i Ribe finder vi i tidlig Tid mange Gavlhuse. Her har det sin Aarsag i det Pres efter Facadegrunde, som fremkaldtes under Byens Storhedstid, og som fremtvang en saa stærk Opdeling af Grundene, at det at lægge Huset med Gavlen mod Gaden gav den bedste Pladsudnyttelse.²⁷⁾

I det nyanlagte Kolding som i de nyopstaaede slesvigske Byer kan det næppe tænkes, at Presset efter Facadegrunde har gjort sig saa stærkt gældende.

I Ribe vedblev Husene selv efter at være drejet med Gavlen mod Gaden at fremtræde med Langhusets typiske Inddeling, med Indgang fra Langsiden og denne med rig Udformning i Bindingsværket.²⁷⁾

I Kolding finder vi i Byens ældste Hus, Helligkorsgade 18, det typiske Gavlhus, som dette er udformet i dets Hjemegn, med Gavlhusets Inddeling, med Indgang i Gavlen og med dennes Bindingsværk knægtbygget, medens Langsiderne er uden nogen Prydelse.²⁸⁾ Og selv om dette Hus i Alder ikke naar tilbage til Byens Anlæg, saa er det næsten utænkeligt i en By med rig Gavlustradition, at de glatte Langsider kunde opstaa uden at være i Overensstemmelse med den stedlige Tradition.

I flere sydfynske Byer finder vi ogsaa enkelte typiske Gavlhuse indlejret i Gadebilledet. Det er her naturligt at forklare disses Tilstedeværelse som Udslag af den Modestrømning i Byggeriet, enhver Tid kender, og hvor Lybæk, Østersøens Metropol, har været det særlige Modecentrum. Men naar Kolding som de slesvigske Stæder fremtræder med udpræget Gavlhusbebyggelse trods den hjemlige Bygetradition, kan det næppe forklares som Udslag af Tidens Modestrømning alene.

I Ekernførde er Gavlhusene lette at forstaa. De tilflyttede Sachserne,²⁹⁾ der byggede denne By, har bragt deres hjemlige Byggeskik med sig. Men i Kolding og de øvrige slesvigske Byer fra den Tid har noget lignende ikke været Tilfældet, selv om vel nok indkaldte Haandværkere har arbejdet med paa Husenes Opførelse, her maa Aarsagen søges i en ved Planlægningen og Grundenes Udstykning bevidst tilstræbt Byggeform.

Smalle og dybe har Grundene været, kun givende Plads til en snæver Smøge langs Forhuset til Tagdryppet, men hvor nogen Gaardsplads skabtes ved at gøre Baghuset endnu smallere end Forhuset. Ud til den nødvendige Bagvej lukkedes Gaardspladsen med

en Staldbygning, der vel senere fandt Anvendelse som Bolig for gifte Husfolk eller som Lejebolig for Smaafolk.

I disse Staldbygninger fik den hjemlige Byggetradition Lov at gøre sig gældende. De var, som det ogsaa fremgaar af Henrik Rantzaus Prospekt, opført som Langhuse.

Den ældste Betegnelse for Slotsgade er »Forten«. Det stemmer godt med, at Gaden i sin første Oprindelse er en Drivvej for Kreaturer fra Østergadeejendommene, ligesom Brostræde er Forte for Helligkorsgades Sydside og Kattesundet var det for Torvets Sydside og Helligkorsgades og Rendebanens Nordside.

Meget betegnende hed tilsvarende Bagveje i Tønder endnu i 1864 henholdsvis Øster-, Vester-, Nørre- og Søndre »bag Staldene«.

Hvorvidt der har været en tilsvarende Bagvej for Vestergades Vestside vides ikke; men det er vel sandsynligt, at den Voldgrav, der her senere blev anlagt, netop har benyttet Bagvejens Areal. Paa Grund af Jordbundsforholdene er Vestergades Vestside nok den sidst bebyggede Del af Staden, og Bebyggelsen har næppe fundet Sted, før Byplanens strammende Regler kunde fraviges. Det er værd at bemærke, at Henrik Rantzau her viser Langhuse med Langsiden mod Gaden.

Sct. Nicolaj Staden er da ikke nogen selvgroet By. Gadelinjer, Pladsanlæg og Bebyggelsen viser hen til en nøje udformet Byplan.

Det var ikke noget Særsyn i det 13. Aarhundrede, hvor Byerne var Kongens eller en Fyrstes, og hvor dennes Magt og Indflydelse søgtes øget ved Grundlæggelse af nye og ved Udvidelse af ældre Bysamfund.

I Kolding er det gaaet, som det hedder om Neustadt

i 1244: »Da var Grev Gerhardt af Holstenerland her. Den ærbare Fyrste »mit seine Stade« lod selv udlægge Gader, Grunde, Kirkegaard og Torv i denne Stad.«²³⁾ Dog at det i Kolding ikke var Grev Gerhardt, der var her, men en anden ærbar Fyrste.

Henvisninger.

- ²¹⁾ Hugo Matthiassen: Middelalderlige Byplaner. Kbhvn. 1941.
²²⁾ Grundundersøgelser.
²³⁾ Vilh. Lorenzen i Tønder gennem Tiderne. Tønder 1943.
²⁴⁾ Adolf Schück: Sveriges stadsväsen under medeltiden. N. K. XVIII.
²⁵⁾ Vilh. Lorenzen: Det danske Hus. Kbhvn. 1920.
²⁶⁾ Georg Bruun: Kolding før 1700. Kolding 1933.
²⁷⁾ Hugo Matthiassen: Gamle Huse i Ribe. Kbhvn. 1937.
²⁸⁾ Chr. Axel Jensen: Dansk Bindingsværk. Kbhvn. 1933.
²⁹⁾ Vilh. la Cour i Sønderjyllands Historie. Bd. 1.

IV.

Sct. Nicolaj Staden.

Baggrund.

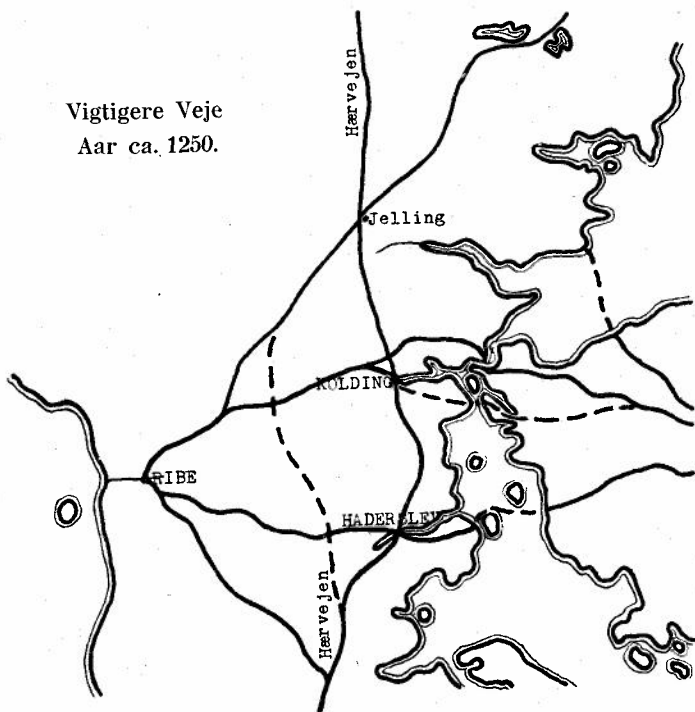
Da Kolding træder frem i Danmarkshistorien, er det som Led i Stridighederne mellem Valdemar Sejrs Sønner, Kong Erik og Hertug Abel.

»Der var en bister Handel og et meget underligt Væsen i Danmark«, som Gengældelse for Abels Afbrænden af Byer i Kongeriget afbrændte Kongen i 1247 Kolding, Haderslev, Aabenraa, Flensborg og videre Syd paa, beretter Arild Hvitfeldt i sin Danmarks Krønike.

Som Stationsnavne i en Rejseliste ser vi her Byerne nævnt paa Rad og Række. Og selv om Arild Hvitfeldts Kilder ikke har været paalidelige,³⁰⁾ saa er dog saa meget sikkert, at Kolding hørte til Hertugdømmet, og at Kong Erik i 1243 førte sin Hær mod Broderen Abel ved Kolding.

Dette vilde være utænkeligt, om ikke der fandtes Vejforbindelse mellem Kolding og det øvrige Hertug-

dømme, om ikke de store Farris Skove mellem Haderslev og Kolding, der hidtil havde staaet som et uigen- nemtrængeligt Vildnis, gennem Rydning og Bosæt- telse var gjort tilgængelige for Færdsel.

Og naar de ærværdige Aarbøger i 1253 noterer: »Kong Kristoffer gav Valdemar, Kong Abels Søn, Hertugdømmerne med Lensfane ved Kolding«, saa afslører en saadan Beretning, at Kolding maa have ligget centralt som Samlingssted for Konge og Hertug.

De uvejsomme Arealer, der hidtil havde gjort Elbo

Herred til »Udland« maatte bukke under for Menneskets Stræben efter at inddrage nyt Land under Plov og Kultur, og den Forbindelse over Bæltet til Snoghøj, der blev Eftertidens foretrukne, dukker frem som almindelig Overfartssted i disse Aar.

Intet tyder paa, at Vejen tværs gennem Jylland fra Ribe til Snoghøj fra første Færd er gaaet gennem Kolding, hvor Bydelen om Fredericiavej ikke i Tid rækker tilbage til Byens Opstaaen. Endnu paa Videnskabernes Selskabs Kort fra 1780 gaar Landevejen fra Ribe til Fredericia over Harte og Bramdrupdam, og denne Linjeføring har stor Ælde.

Kolding har da været det naturlige Samlingssted, hvortil saavel Kong Kristoffer som Hertug Valdemar gennem eget Landomraade har haft direkte Vejforbindelse.

Der er tidligere henvist til de iøjnefaldende Ligheder mellem Kolding og Hertugdømmets øvrige Byer i Henseende til Pladsanlæg og Byggeform.

Det er nærliggende at drage den Slutning, at disse Ligheder skyldes den fælles Herre, Hertug Abel.

Abel var, hvad der som Regel ikke fremføres til hans Ros, gift med en Søster til de holstenske Grever.

Det var den holstenske Grev Adolf II, der 1143 anlagde Lybæk, der dog hurtigt gik ud af Grevens Besiddelse. For Abels Svogre, Efterkommere af Adolf II, var Lybæk en Torn i Øjet og et attraaværdigt Eksempel. De førte en Bypolitik, der havde som Maal at konkurrere med Lybæk om Transithandelen mellem Øst og Vest og at fravriste den Stillingen som Østersøhandelens Stabelplads. Med det Formaal grundlagde de nye Byer og nybyggede bl. a. Kiel, og i disse Byanlæg fulgte de nøje Lybæks Grundplan.³¹⁾

Abel, der vel var den bedst begavede og mest maal-

bevidste af Valdemarssønnerne,³²⁾ »han styrede dygtigt nok i det verdslige«, siger selv de Klerke, der ellers intet har tilovers for ham, har sikkert i sin Bypolitik ligget paa Linje med Svogrene.

I Tønder foretog han ca. 1240 en Byudvidelse, hvor en Omregulering af Grundene fandt Sted, og hvor Torveplads og Kirkegaard udlagdes.

Ved denne Omregulering af Grundene blev disse formet smalle og dybe, de saakaldte »Stavne«, og Pladsanlægget, der nu er stærkt udvisket af Randbebyggelse, fulgte nøje Eksemplet fra Lybæk.³¹⁾

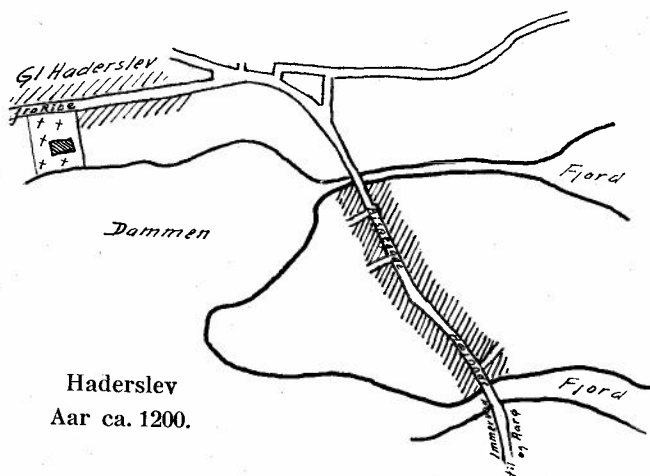
Første Gang Flensborg nævnes er 1240 i et Brev fra Abel. En Bebyggelse har fundet Sted i Slutningen af det 12. Aarhundrede paa den lille Bakke omkring Sct. Johannes Kirken; men det egentlige Flensborg opstaar først ved Midten af det 13. Aarhundrede omkring Nørre- og Søndertorv, hvor Bebyggelsen samler sig om Nørregade, der førte fra »Hærvejen« i Nord, Angelgade fra Øst og Frisergade fra Vest.

Her, »hvor By og Borg skyldes samme Initiativ«,³³⁾ maa vi ogsaa se Abel som Initiativtageren.

Fast og sikkert er Byplanen bygget op om de to Torve, og i Gadenavnet »Frisergade« fornemmer vi Storsynet bag Byanlægget, det var Handelsfolket i Vest, der skulde drages ind. Og Maalet lykkedes for saa vidt, som Flensborg naaede frem til at være Hertugdømmets største By.

Haderslev voksede frem ved den vigtige Tværvej fra Ribe til Aarøsund, hvorfra Færgeforbindelse til Fyn er kendt siden fjerne Tider. Gl. Haderslev voksede frem i Ly af den Holm, der skilte Fjorden og Dammen.

Da skjult Beliggenhed ikke længere var den første Fordring krøb ogsaa Haderslev frem mod Fjorden og lejrede sig langs Bispe- og Apotekergade paa den

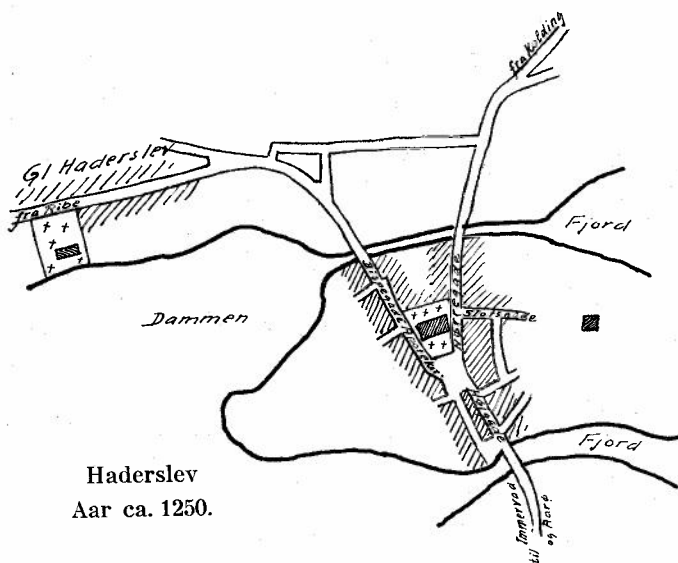

Holm, der i Syd begrænsedes af den nuværende Forbindelse mellem Fjord og Dam og i Nord af en Forbindelse, der nu er tildækket; men som havde Beliggenhed, hvor Gadenavnet Gravene minder herom.

Fra Nordøst har naturligvis ogsaa været Vej til Bebyggelsen; Gaaskjærgades Udmundinger i Storegade kunde tyde paa, at Gaden har været denne Forbindelse, der først har stræbt mod Gl. Haderslev og senere har faaet Retning mod det nye Haderslev.

Senere er Forbindelsen ført frem gennem Nørregade, og Torvet med Kirkepladsen er skabt. Dette er sket omved 1250, idet Kirkens ældste Partier er fra dette Tidsrum. Det ligger nær at antage, at det er sket, da Vejen fra Nord gennem Farris Skov har faaet Betydning.

»Kun ud fra Ønsket om at fastlægge Rammerne for et Byanlæg vil Placeringen af de 2 parallelle Hærstræder kunne forklares; thi uden Grund lagde man dog næppe 2 Broer og 2 Veje Side om Side ud over et

Vandløb, og op ad et Bakkehæld.« »Alle Forhold synes at tale for, at Haderslev tildels skyldes et kunstigt Anlæg«, siger Hugo Matthiassen.³⁴⁾

Der kan da næppe herske Tvivl om, at vi ogsaa i Haderslev staar over for et af Hertug Abels Byanlæg.

Som Vejen fra Nord i Haderslev har givet Anledning til Byplanen, ligger det nær at drage den Slutning, at Vejen mod Syd har givet Abel Tilskyndelse til i Kolding at udforme Nicolai Stadens Byplan.

Kirkens ældste Partier taler ikke herimod, og Planens Overensstemmelse med de nævnte Byer taler herfor.

Lybæks Stjerne blev dog ved at straae indtil Omlandsfarten om Skagen ikke var et saa voveligt Foretagende, og Byens Plan vedblev længe at være et Forbillede.

Hos Arild Hvitfeldt hedder det om Erik Glipping:

»han skal og have forvidet Kolding og bygt den søndre By«. Og Hugo Matthiassen mener herved skal forstaas Kvarteret om Nicolaj Kirke.³⁵)

At vi ikke vilde sige »den søndre By« om Sct. Nicolaj Staden i Forhold til Sct. Jørgens Staden, kan der næppe lægges Vægt paa, Fortidens Angivelser af Verdshjørnerne er ofte ret tilfældigt; men efter min Opfattelse vilde Udtrykket stemme bedre med Kvarteret om det Graabrødrekloster, der er stiftet og bygget i Erik Glippings Kongetid.

Vil vi have Svar paa, hvem der er Ophavsmanden til Nicolaj Stadens Byplan, nytter det ikke at gaa til skrevne Kilder, de er tavse eller uklare, vi maa gaa til Byplanen selv og studere dens Tale.

Det er her værd at bemærke, at Sct. Nicolaj Stadens Byplan, som Henrik Rantzaus Prospekt viser det, afskærer den direkte Forbindelse mellem Sct. Jørgens Staden og Sønderbro, selv om denne Forbindelse naturligt lod sig føre gennem Rendebanen.

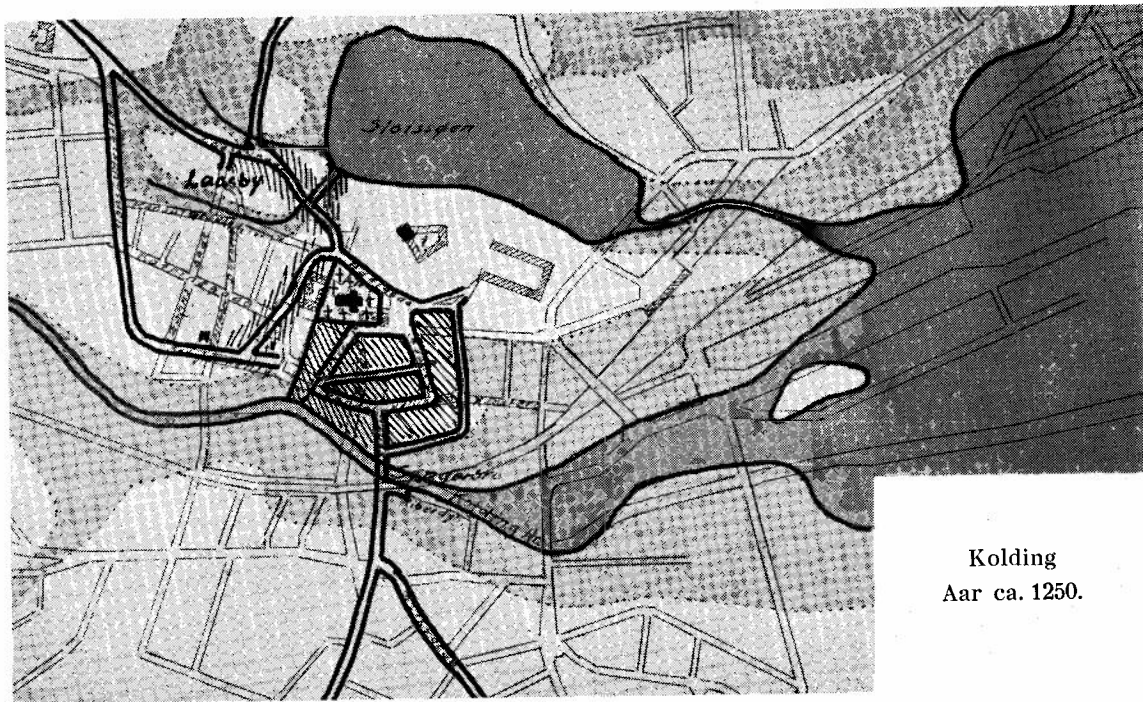
I Stedet tvinges Forbindelsen op under Slotsbanken saaledes at Færdselen fra Nord, hvadenten den kom gennem Laasby eller gennem Sct. Jørgens Staden, beherskes fra Slotsbanken.

Herved maatte Laasby med behørig Udbedring af Vejen faa Overtaget, og at Sct. Jørgens Byen helt forsvinder, er i sig selv Bevis paa, at den Forbindelse, der skulde bære Bydelen, er afbrudt.

Efter at have indløst Byen byggede Erik Glipping 1268 Koldinghus som et Værn mod Hertugen.

I Forbindelse hermed kan det ikke have noget Formaal at anlægge Bydelen mellem Sønderbro og Slottet og at afbryde Forbindelsen mellem Sønderbro og Sct. Jørgens. Her var det Sønderbro, der maatte beherskes.

Anderledes i Abels Haand. Her faar det Mening at

Kolding
Aar ca. 1250.

beherske Adgangen til Byen og dermed til Hertugdømmet, og det lod sig gøre med den foretagne Ændring af Gadeforløbet.

Arild Hvitfeldt anfører, at Abel byggede Borg ved Kolding 1248. Det kan ikke bekræftes af andre Kilder; men som det har været Tilfældet i Flensborg, har det vel ogsaa været Tilfældet i Tønder, Haderslev og Kolding, at By og Borg hørte sammen og skyldtes samme Initiativ, selv om Dokumenterne tier om Byggeaar.

Set. Nicolaj Stadens Byplan, dens Beliggenhed og Baggrund taler sit Sprog, og hvor skriftlige Beretninger mangler, lyder Gadernes Tale om 700 svundne Aar og om Bybyggeren Abel, Jyllands Hertug.

Henvisninger.

- ³⁰⁾ Sigvard Skov i Danske Historieskrivere v. Erik Bach. Kbhvn. 1942.
³¹⁾ Vilh. Lorenzen i Tønder gennem Tiderne. Tønder 1943.
³²⁾ Jørgen Olrik i Det danske Folks Historie. Bd. 2.
³³⁾ Vilh. la Cour i Sønderjyllands Historie. Bd. 1.
³⁴⁾ Hugo Matthiassen: Haderslev og Aabenraa. Kbhvn. 1925.
³⁵⁾ Hugo Matthiassen: Det middelalderlige Kolding. Kolding 1929.

Førkortelser.

- Grundundersøgelser: I. O. Brandorff og Sigurd Hansen: Grundundersøgelser i Kolding. Kbhvn. 1927.
 N. K. XVI: Nordisk Kultur. Bd. 16. Kbhvn. 1934.
 N. K. XVIII: Nordisk Kultur. Bd. 18. Oslo 1933.
 V. A. A.: Vejle Amts Aarbøger.

DA TYSKERNE VAR I SKJOLD SOGN 1864

Af Karl Fausing.

Da Krigens mellem Prøjsen-Østerrig og Danmark udbrød i Begyndelsen af Februar 1864, vaagnede sikkert nok noget af Aanden og Kampmodet fra Tre-aarskrigen i det danske Folk og med det Troen paa, at det endnu engang skulde lykkes os at slaa den overmægtige Fjende. Desuden fandt vi Trøst i, at Rusland, England, Frankrig, Sverrig og Norge vilde hjælpe os; men heri tog vi grundigt fejl, saa vi stod ganske alene og maatte finde os i, at Fjenden rykkede ind og besatte Holsten, medens den danske Hær tog Opstilling ved Dannevirke.

Ledelsen af den danske Hær blev dog snart klar over, at Dannevirkestillingen, om det kom til Kamp, ikke kunde holdes, og saa begyndte det tunge og triste Tilbagetog mod Nord Natten mellem den 5. og 6. Februar. Det blev utroligt anstrengende at færdes til Fods, til Hest eller til Vogns ad de isglatte Veje, der næsten var ufremkommelige. Men efter næsten umenneskeligt Besvær naaede Hæren til Dybbøl, hvor den tog Opstilling i Skanserne.

De danske Vaaben var ikke paa langt nær saa gode som Fjendens, og Resultatet blev da ogsaa, at Dybbøl efter et voldsomt forberedende Bombardement faldt i Fjendens Haand den 18. April, medens Resterne af den danske Hær trak sig over til Als.

De prøjsiske og østerrigske Hærmasser væltede sig nu i et Antal af 33,000 Mand ind i Jylland. Den 9. Maj maatte Danmark gaa ind paa en Maanedes Vaabenhvile, medens der forhandlede om Fred. Vaabenstillandsbetingelserne blev overholdt fra dansk, men ikke fra tysk Side: Fjenden blev ved at trække friske Tropper til, hvilket han ikke maatte; Rekvisitionerne blev ikke betalt, hvad de skulde; Kommunikationerne blev ikke frigivne, som de skulde; Plyndringerne fortsatte, hvilket var imod Aftalen; danske Embedsmænd og Borgere slæbtes i Fængsel; indkaldte danske Rekrutter hindredes fra tysk Side i at give Møde ved Fanerne; Bladene sattes under prøjsisk Censur, og Danebrog maatte ikke vaje noget Steds: Alt dette tvært imod Aftalerne.

Der kom da heller ingen Ting ud af Forhandlingerne, hvorfor Krigen fortsattes Sommeren igennem og endte med, at Danmark blev fuldstændig slaaet og maatte underskrive Fredsbetingelserne i Wien 31. Oktober, hvorefter vi afstod hele Sønderjylland og de tyske Hertugdømmer til de to Stormagter.

Men under det meste af denne Krigsperiode var Nørrejylland besat af Fjender, og det var ingenlunde let at tilfredsstille Kravene, som de stillede til Befolkningen, hvor de satte sig fast. Jylland var okkuperet, og Tyskerne udskrev store Kontributioner, hvilket vil sige Afgifter i Varer m. m. til Hærens Underholdning.

Den første Udskrivning fra Skjold Sogn til den fjendtlige Hær er dateret 11. Marts 1864. Ordren kom fra Herredsfogeden til Sogneforstanderskabet, og samme Dag indkaldtes Forstanderskabet til Møde, til hvilket ogsaa Sognebeboerne var indbudt, og vi kan vel gaa ud fra, at de, for saa vidt det har været dem muligt, er mødt i Brund Skole, hvor Mødet afholdtes, til

den fastsatte Tid. Det var jo noget, der i høj Grad berørte den enkelte Sognebeboer personligt.

De udskrevne Varer skulde leveres uopholdelig i Horsens, og det drejede sig om følgende:

2 Stk. Stude eller $\frac{1}{3}$ mere Fedekvæg, 116 Lispund Hø, 116 Lispund Halm, 4 Tdr. Rug, 12 Lispund slagtet Flæsk og 800. Pund Brød.

Leverancen fandt Sted tidlig næste Dags Formiddag hos Therkeld Pedersen paa Skjold Mark. Hans L. Jensen og Laues Hansen var til Stede for at tage imod de udskrevne Varer, medens P. Pedersen og P. Christensen skulde være til Stede ved Leveringerne i Horsens og der modtage Kvittering derfor. Til Dækning af de udskrevne Kvantum Varer paalignedes der Beboerne 8 Pund Hø og 8 Pund Halm pr. Td. Hartkorn. Brødet leveredes med 3 Pund pr. Td. Hartkorn. Flæsket leveredes for denne Gang af Beboerne i Stourup saaledes, at Peder Pedersen leverede 2 Lispund, Launte Søderberg $1\frac{1}{2}$ Lispund og de øvrige Gaardmænd 1 Lispund. Al Rugen leveredes foreløbig af P. Christensen. Therkeld Sørensen leverede en Ko for 32 Rdlr. og Christen Rasmussen en for 25, men dog saaledes, at de skulde tage dem tilbage, dersom Køerne ikke toges gyldige; i saa Fald maatte Sogneforstanderskabet foretage Indkøb paany.

Det hele blev leveret punktligt, og om Eftermiddagen den 12. Marts afleveredes det paa det befalede Sted til den tyske Hær.

Dette var dog kun en Begyndelse. Allerede Dagen efter, den 13. Marts, kom der gennem Herredsfogeden ny Ordre til Beboerne om Leveringer i Horsens til Fjenden, og denne Gang skulde Leveringerne finde Sted *hver Dag*. Dog kunde Forstanderskabet selv vælge, om man vilde levere hver Dag eller det dob-

belte Kvantum hveranden Dag, og for Skjold Sogns Vedkommende valgte man det sidste. Der skulde daglig leveres 682 Pund Brød, 410 Pund Kød, $7\frac{1}{2}$ Td. Havre, 836 Pund Hø, 610 Pund Halm og $1\frac{1}{32}$ Td. Ærter eller Gryn.

Kødet blev leveret i Form af levende Kreaturer, og et Udvalg paa to Mand fik travlt med at opkøbe dertil egnede Dyr, og det var slet ikke saa let, da det godt kunde tænkes, at Dyrene blev kasserede, naar man kom med dem. Desuden skulde der Dragere til at trække Dyrene til Horsens, og to Mænd foruden paa-tog sig at følge med hver Gang for at aflevere det rekvirerede og modtage Kvittering derfor.

Fra nu af foregik disse store Leveringer hveranden Dag til den tyske Garnison i Horsens. Ialt leveredes der fra Sognet i Tiden fra den 12. til den 27. Marts 8 Tønder Rug, 11 Tønder Havre, 3 Tønder Ærter, 285 Pund Flæsk, 8672 Pund Hø, 3440 Pund Halm, 2700 Pund Brød, 1730 Pund Gryn samt 10 Kreaturer og en Gris; de levende Dyr repræsenterede en Værdi af 250 Rdl. Flæsket blev leveret med 8 til 16 Pund af forskellige Beboere rundt omkring fra Sognets 4 Byer, ligesom det øvrige fremdeles leveredes efter Hartkorn.

At det efterhaanden ikke kunde gøre det med at levere Naturalier til den fjendtlige Hærafdeling i Horsens, viser følgende Uddrag af Sogneforstanderskabets Forhandlingsprotokol:

»Fremdeles oplæstes en Skrivelse fra Forpleiningskommandøren i Veile, hvorefter daglig indtil videre skal leveres til Fjenden 1080 Pund Hø, 540 Pund Halm og 350 Pund Ærter. Denne Udskrivning er fra 28. Marts og skulde have taget sin Begyndelse sidste Løverdag, men da den først iaften sildig kom For-

manden ihænde, vil den første Ydelse først være mulig imorgen. Forstanderskabet tog under Overvejelse, hvorvidt man saa længe man ligger bagved den fjændtlige Kjæde bør undslaa sig for at yde de Requisitioner, der kræves af os til Fjendens Forplejning. Da det forekommer os at være tvivlsomt at faa Lov til at vende tilbage efter at have aflæstet, efter den Erfaring man har fra Egnen nord for Horsens og vilde man ialfald oppebie at see, om de fra Raarup og Nebsager, der idag levere, vende tilbage fra Veile uhindret. I saa Fald overdrages det Formanden at forordne den fornødne Leverance og at anmode Sognefogeden om at tilsige de fornødne Vogne til paa Løverdag eller Søndag.«

Disse Leverancer i Vejle var meget mere besværlige end dem til Horsens. Afstanden var betydeligt større, og det hele skulde nødvendigvis køres med Heste og Vogn, hvilket tog endog meget lang Tid; en saadan Rejse kunde end ikke foretages paa en Dag, medens Solen var paa Himmelen. Et vist Risikomoment var ogsaa forbundet dermed, og dertil kom, at der i Marts Maaned var udbrudt »Klov- og Mundsyge« paa Vejleegnen, hvorfor det var forbudt at føre Kreaturer fra dette Omraade tilbage til Skjold Sogn, hvad naturligvis var meget uheldigt, dersom det skete, at et Kreatur her fra ikke blev antaget af Forplejningskommissionen, og det var som nævnt noget, der godt kunde hænde.

Sidst i April Maaned maatte Sognet endnu levere betydelige Mængder af Havre, Hø, Halm, Flæsk og levende Kvæg dels i Horsens og dels i Vejle. Det var stadig ikke Smaating, det drejede sig om. Blandt andet skulde der hveranden Dag leveres 25 Tønder Havre og to levende Kreaturer i Vejle. Man var nu langt hen paa Foraaret. Kornet var tildels saet paa

Markerne, og Lagrene var næsten udtømte. Der var mange Beboere i Sognet, der ikke længere havde Havre, og nu ind i Maj skulde der leveres 15 Tønder hveranden Dag. Det vilde være unyttigt at udskrive en almindelig Ligning paa Hartkorn; thi mange ejede ikke Havre, saa der maatte findes en anden Udvej, om det var muligt. Paa den anden Side var der endnu nogle Gaardmænd i Sognet, der havde løst Havre liggende, og derfor bestemte Sogneforstanderskabet at gøre Forsøg paa ved Licitation at faa tilvejebragt den Havre, der krævedes leveret. Kunde det så ikke lykkes at faa Havren frem, saa man sig nødsaget til at indberette de gjorte Forsøg til Amtet og udbede sig nærmere Forholdsregler.

Licitationen blev bekendtgjort ved Oldermændene for samtlige Beboere til at skulde finde Sted d. 10. Maj Eftermiddag Kl. 4. Vilkaarene, paa hvilke Havren skulde leveres, var følgende:

- 1) Det mindste Kvantum, der af den enkelte Mand kan leveres, er 1 Tønde.
- 2) Sælgeren holder det solgte disponibelt til at aflevere til enhver Tid i Maj Maaned.
- 3) Ophører den fjendtlige Okkupation inden Udgangen af Maj, saaledes at Kommunen ikke har Brug for al den Havre, der ved Licitationen er tilvejebragt, skal Sælgeren finde sig i at beholde det tiloversblevne.
- 4) Forstanderskabet forkaster det laveste Bud, naar det finder det uantageligt.
- 5) Sælgeren modtager i Maj Maaned $\frac{1}{4}$ af Betalingen for den solgte Havre og Resten, naar Krigen er endt og ikke førend i December Maaned samme Aar.

En stor Del af Sognets Beboere var mødt til Licitationen; men en stor Del af dem syntes ikke at være tilfredse med de opstillede Betingelser for Salget, navnlig med Bestemmelsen om Betalingen. Nogle vilde, at slet intet skulde betales, saalænge der var Krig, og andre vilde intet Korn afhænde uden imod kontant Betaling. Da tilbød Peder Pedersen i Stourup under Forudsætning af, at andre vilde følge hans Eksempel, at afhænde 8 Tønder Havre imod at erholde den Erstatning, Staten til sin Tid maatte bestemme. Paa samme Betingelser tilbød ialt 18 Landmænd omkring i Sognet at stille en vis Mængde til Raadighed, og paa den Maade indkom 61 Tønder Havre.

Men det var jo ikke tilstrækkeligt til i hele Maj Maaned at levere 15 Tønder Havre hveranden Dag til Fjenden. Derfor gik Sogneforstanderskabet ind paa et Tilbud fra Frederik Sacho, Svanholm, hvorefter han vilde afhænde til Sognet indtil 50 Tønder i Løbet af Maj Maaned til en Pris af 3 Rdl. for saa vidt der blev Brug for det. Betalingen skulde falde i førstkommende Oktober Maaned.

Med Leveringerne gik det for det meste godt, navnlig i de første Maaneder. I Høsten og i Begyndelsen af Efteraaret kom Sognet dog i Restance. At dette dog ikke kunne gaa, og at Sløseri ikke blev taalt paa højere Sted, viser en Skrivelse fra Herredsfogeden, som blev oplæst i Sogneforstanderskabets Møde den 24. September, og hvoraf ses, »at Amtet har underrettet Herredskontoret om, at Skjold Sogn staar til Restance med 2089 Pund Havre, $7\frac{1}{8}$ Tønde Rug, 2863 Pund Hø, 2256 Pund Halm, 128 Pund Ærter, 96 Pund Flæsk til den fjendtlige Armees Forplejning og forlanger deraf Restancen berigtiget inden 24. d. M. Saafremt Re-

stancebringerne ikke uopholdeligen betale deres Restancer, paalægger Amtet Sogneforstanderskabet at anskaffe det resterende for deres Regning og for det derefter at indgive Restanceliste med Begæring om Approbation. I Fremtiden skal man forholde sig saaledes til deslige Restancer, at hvem der ikke leverer paa den ordinære Leveringsdag, maa snarest muligt og senest inden den næste Leveringsdag paa samme Maade berigtiges og besørger afleveret paa Magasinerne.«

Sogneforstanderskabet vedtog at gøre samtlige Beboere bekendt med denne Skrivelse med Opfordring til dem om at betale deres Restance inden 24. samme Maaned, for at det kunde undgaas, at enten Sogneforstanderskabet eller Amtet maatte anskaffe det resterende for deres Regning.

Ialt blev der under Besættelsen i 1864 af Skjold Sogn leveret til Magasinerne for den fjendtlige Arme i Horsens og Vejle følgende Mængder Naturalier til den ud for hver Del vedføjede Værdi:

	Rdl.	Mark	Skilling
Brød 2810 Pund a 16 Pund 2 Mark 12 Sk.	80	2	15
Rug 134 ³ / ₄ Tdr. a 4 Rdl.	539	0	0
Havre 443 ¹ / ₈ Tdr. a 3 Rdl.	1329	2	4
Gryn 3052 Pund a 200 Pund 8 Rdl.	122	0	7
Ærter 1557 ³ / ₄ Pund a 210 Pund 7 Rdl.	51	5	8
Flæsk 1643 Pund a 10 Mark	273	5	0
Hø 48774 Pund a 16 Pund 1 Mark 4 Sk.	635	0	7
Halm 25280 Pund a 16 Pund 10 Sk.	164	3	8
Kreaturer 58	2059	2	8
Tilsammen	5255	4	9

Af det foregaaende ses det, at det ikke var smaa Byrder, der blev paalagt Befolkningen ved de store Udskrivninger til Fjendens Underhold, saa længe Jylland var besat. Adskillige Steder tyngede baade disse Udskrivninger og Krigsskatte, som Fjenden ogsaa

krævede, meget stærkt. Men Viljen til at opfylde de paalagte Forpligtelser var til Stede, og ved at løfte i Flok kom man igennem.

Men der blev naturligtvis et Spørgsmaal med at faa klaret de Krigsskadeserstatninger, som mange havde Krav paa. F. Eks. røvede Fjenden Heste og andet, naar det passede dem, og en Mand, som det gik ud over, var nødt til at anskaffe nye, idet han jo ikke kunde staa uden eller med stærkt formindsket Hestekraft. Krigsskadeserstatningerne kunde i Almindelighed ikke ventes udbetalt førend efter Krigens Afslutning; men det kunde nok for nogles Vedkommende knibe med at undvære Pengene til den Tid.

Allerede fra Foraaret havde Regeringen Opmærksomheden henvendt paa dette Forhold, hvorfor den stillede en Sum Penge til Raadighed til Laan mod Betaling af Renter for de Landmænd, der maatte ønske det.

Bjerre-Hatting Herred fik stillet 5000 Rdl. til Raadighed til dette Formaal, og i Maj blev Skjold Sogneforstanderskab spurgt, om man der ønskede at faa et saadant Forskud paa Krigsskadeserstatning, beregnet især for dem, som Fjenden havde røvet Heste fra. Ved et Møde blev saa de, fra hvem der var taget Heste, tilkaldt og forelagt Sagen, og 5 af dem ønskede hver at modtage 100 Rdl. paa de stillede Vilkaar.

De 500 Rdl. blev bevilget af Amtet, og Sogneforstanderskabet stod paa Kommunens Vegne som Garanter for Pengene og udstedte en Obligation af følgende Ordlyd:

»Skjold Sogneforstanderskab i Vejle Amt gjør vitteligt at have af Vejle Amts offentlige Kasse modtaget et Laan stor 500 Rdl. er Fem Hundrede Rdlr. Rm., som forrentes med 5 pCt. pr. Aar fra den 7de d.

M. og tilbagebetaler ved Indehold i den Krigsskades-
erstatning, der i sin Tid maatte blive tilstaaet Kom-
munen.

Skjold Sogneforstanderskab den 30. Mai 1865.

P. Christensen. N. Lassen Rasmussen. Laues Hansen.

P. Pedersen. Christen Nielsen. Jørgen Olesen.

P. Schwartz

De 5, der fik hver 100 Rdl., var Rasmus Pedersen, Ole Jørgensen og Therkild Pedersen i Skjold samt Peder Sørensen og P. Christensen i Brund. Pengene skulde de forrente med 5 pCt. p. A. fra 7. Maj at regne. Skulde det til sin Tid vise sig, at deres Erstatning for Krigsskade blev mindre end det nu modtagne Beløb, skulde de tilbagebetale de for mange modtagne Penge med Renter til Kommunekassen.

Vi faar et godt Indblik i de Forhold, her omtales og nogle af de Vanskeligheder, de førte med sig, ved at læse i Forstanderskabets Forhandlingsprotokol for 3. November 1864. Vi læser:

»Formanden fremlagde Liste over de Kreaturer, der indtil 1. November d. A. er leveret af Skjold Sogn til de fjendtlige Armeers Forplejning. Disse Kreaturer har kostet ialt 1917 Rbd. 2 Mark 8 Sk., hvilken Udgift tilligemed en mindre Udgift for Ærter og Flæsk, som af enkelte er leveret paa Kommunens Vegne, vil kunne dækkes med 7 Rbd. pr. Td. Hartkorn, hvoraf kun 15 Mark pr. Td. er paalignet og opkrævet, der udgør et Beløb af 698 Rbd. 5 Mark 2 Sk., naar Restancerne, hvoraf der gives en Deel, indkommer. Da dette Beløb blev paalignet, var Hensigten dermed at betale de Indkiøb af Kreaturer, som Kommunen maatte gjøre i Marts og April Maaneder, men da Situationen meget har forandret sig siden den Tid, idet Naturalpræstationer til Fjenden blevne mere vedholdende og større, end man dengang kunne forudse, og Priserne paa de Produkter, Landmanden kan afhænde, ere blevne smaa

og man derfor er belemret med hæmmende og tærende Indkvartering, saa tog Sogneforstanderskabet under Overvejelse, om man ikke rigtigst skulde anvende, hvad der ikke allerede er udbetalt af nævnte Beløb til dermed at afdrage paa Kommunens Gjæld hos dem, der efter deres Hartkorns Størrelse har noget tilgode for leverede Kreaturer uden Hensyn til Tiden, da de ere leverede og for Øjeblikket og indtil vi faa Fred søger at undgaa ny Opkrævning til Gjældens Dækning. Forstanderskabet enedes om at anvende de i Kassen indkomne Penge saaledes, og blev da udbetalt til Peder Pedersen i Stourup 50 Rbd., Rasmus Pedersen, Skjold, 14 Rbd., Kristen Rasmussen i Brund 73, Rasmus Sørensen i Bisholt 10, Jørgen Laursen, Stourup 44, Thomas Juul, Skjold, 14 og Jens Hansen, Skjold, 64 Rbd., og man lod det bero til en senere Møde med at tage Bestemmelse om en ny Opkrævning.«

Som det i Forbigaaende er nævnt, paalagde Fjenden Befolkningen Krigsskatter i rede Penge. Denne Skat kom i Juli Maaned 1864 og blev udskrevet af Fyrst Hohenloche paa den militære Guvernørs Vegne. Han forlangte, at denne direkte Landskat skulde betaales med en Tolvtedel hver Maaned fra 26. Juni at regne. Første Indbetaling skulde ske den 4. August til Guvernementet i Randers. Det blev paalagt Forstanderskabet at paaligne og opkræve denne Skat i Kommunen, og det hedder i Bemærkningerne hertil:

»Forstanderskabet er enig i, at Beboerne ikke kan unddrage sig fra at erlægge denne maanedlige Ydelse, som Fjenden baade har Magt og Villie til at inddrive, ligesom det ogsaa fandt at maatte paatage sig, paaligne og opkræve i Sognet Skatteydelsen, der for denne Opkrævning beløber sig til 203 Rbd. 23 Sk.«

Til de Byrder, som Fjenden paalagde Befolkningen, hørte ogsaa Ægtkørselen. Det kunde godt være en knugende Byrde, idet det ofte drejede sig om store

Strækninger at køre, saa det ikke kunde endes hverken paa een eller to Dage; men ogsaa disse Besværligheder maatte Bønderne tage med.

Afdøde Søren Hansen i Bisholt, der huskede adskiligt fra 1864, da han var 17 Aar, fortalte som halvfemsaarig Mand følgende om en saadan Ægtekørsel, som han fik Lov til at køre for sin Fader:

Fra Randers kom der en Mængde Prøjsere, som skulde køres til Kolding. De led af en Sygdom, som de kaldte »Den ægyptiske Øjensyge«, og de saa ikke godt ud. Ned ad en Bakke kom Søren Hansens Vogn for nær ind paa dem, der kørte foran, hvorfor han maatte holde lidt til Side med Hestene, og derved kom til at rage en Prøjsere ned af Vognen, hvorover han skældte grueligt ud. — Imidlertid fik den ene Hest en Sten i den ene Sko, saa den blev halt, derved gik Køretøjet ud og blev fri til Aften. Men saa fik Søren Hansen Valget mellem at køre Post til Horsens fra Vejle eller at køre fra Vejle til Kolding med to prøjsiske Officerer, og han valgte det sidste. Vognene var dengang stive og haarde at køre i; men da Officererne fandt en Vogn med Fjedre under i Vejle, befalede de Søren Hansen at spænde for og køre i den. Vognen tilhørte en Bagermester, hvis Kone græd og sagde: »Vi faar aldrig Vognen igen.« — Afsted kom de da, og der skulde køres i Trav hele Tiden, ogsaa op ad Bakkerne, saa det blev en streng Tur for Bæsterne. Under Køreturen hørte Søren Hansen, Officererne talte om, at de vilde køre i den Vogn til Haderslev, Aabenraa o. s. v. Men da de kom til Kolding og skulde bede, fik Kusken Gaardskarlen i Gæstgivergaarden til at vise sig en anden Vej ud af Byen forbi Slottet, og nu gik det efter Vejle til i skarpt Trav med Vognen, og det gik godt. Vognen var reddet formedelst en Mark

i Drikkepenge til Gaardskarlen. Men en stram Tur var det i eet Stræk fra Vejle til Kolding og tilbage igen med kun et lille Bed i Viuf Kro. Bagerkonen i Vejle blev glad, da hun saa Køretøjet vende tilbage, og sagde til sin Mand: »Gem Vognen! Giv Drengen noget Hvedebrød og Hestene noget Brød. De har fortjent det.«

Af nogle Dagbogsoptegnelser, ført af Søren Hansen, ses det, hvornaar, hvorfra og hvortil Ægtkørselerne for hans Vedkommende fandt Sted. Den 28. Februar var han første Gang afsted for Tyskerne. Der var 2 Vogne fra hans Faders Gaard. Turen begyndte i Skjold, og Maalet var Hedensted. Der var 3 Mil derhen, og Turen varede 24 Timer. Og saa gik det Vinteren over og Sommeren med, saa den sidste Tur kørtes den 16. November. Den gik til Vejle; det var 4 Mil og varede 24 Timer. Ialt blev der fra Vestergaard kørt 26 Ægtture for Fjenden: Til Horsens, Vejle, Hedensted, Bjerre eller andre Steder, og hver Gang enten med Militær, Fourage til Hestene eller Forplejning til Soldaterne.

Det blev til mange Miles Kørsel, og det tog lang Tid, ofte 3 til 4 Døgn. Den værste Tur begyndte den 19. Marts. Søren Hansen skriver derom: »Den 19. Marts reiste vi og holdt med Tyskerne i Wonsild og kom hjem den 13. Mai, altsaa 7 Uger og 6 Dage.« Sognets Ægtprotokol bekræfter Rigtigheden deraf. Her er Turen opført til at have varet 54 Dage.

Den Tur var den længste, der blev præsteret fra Skjold Sogn. Næst efter kommer Svanholm med en Tur til Vejle, der tog 51 Døgn. Men mange af Sognets Gaardmænd maatte afsted og blive borte omkring en Maaned ad Gangen. Det var en Ødselen med Folks Tid uden Lige. Men det var jo heller ikke for at behage Folk, at Fjenden opholdt sig i Landet.

Forøvrigt kunde disse Ægtture slide stærkt paa Hestene, og det er forstaaeligt. Det skete, at Hestene døde som Følge af Anstrengelserne. I hvert Fald skete det med 4 Heste fra Skjold Sogn. De to tilhørte Thomas Jørgensen Juul i Skjold. De døde begge af Lunge-syge umiddelbart efter Hjemkomsten fra en Ægttur. Som Følge af Ægtkørsel døde ogsaa en Hest for Jørgen Chr. Mikkelsen og en for Jørgen Laursen. De to Mænd fik Erstatning for Hestene af en Sum Penge, der var indsamlet til »de betrængte Jyder«, og hvoraf der af Indsamlingskomiteen var tilstillet Vejle Amt 3000 Rbd. til Raadighed til dette Formaal.

Da Fjenden begyndte at udskrive Heste omkring i Sognet, tog de dem, der passede dem bedst. Det var de stærke, ikke for gamle Heste, altsaa arbejdsduelige og udholdende skulde de være. Der er vel ikke saa meget at sige til, at Folk værnede om deres Dyr og prøvede paa at unddrage sig Beslaglæggelsen af dem, og undertiden lykkedes det. Søren Hansen fortæller, at i hans Hjem i Vestergaard i Bisholt maatte de afstaa 2—3 Stykker. Tilbage var der en Hest, som hans Fader meget nødig vilde af med ogsaa, hvorfor Søren blev sat til at vogte den inde i Bisholt Skov, og her trak han omkring med den i 2 Dage og 2 Nætter med det Resultat, at Prøjserne ikke fik den.

I længere Tid var der fjendtlig Indkvartering i Sognet. De laa omkring paa Gaardene, og de havde oprettet en Vagtstue i Skjold, hvori Sogneforstanderskabet maatte lade opsætte en Kakkellovn, og hvortil de ogsaa maatte levere godt Bøgebrænde.

Prøjserne havde Ord for at være slemme til at stjæle; særlig Fødevarer og Linned var de ude efter. Søren Hansen beretter om, hvordan der engang kom 7—8 Stykker til Vestergaard. De satte Vagt ved Por-

ten og Døren og ransagede hele Huset. De tog bl. a. en Haarurkæde til Søren's Ur. Uret fik de ikke, for det gemte han i Lommen, og de øvrige Værdisager var gemt i et Hul i Haven ved Stenhøjen. Hos Naboen tog de Konens Linned og Kristentøjjet, som de brugte til at svøbe om Benene, for de havde ingen Strømper paa.

Krigen stillede naturligvis ogsaa fra dansk Side sine Krav til Befolkningen. Ikke alene blev det nødvendige Mandskab udskrevet til at forsvare Landet, men ogsaa den nødvendige Udrustning og Udstyr skulde skaffes til Veje.

Allerede sidst paa Aaret 1863, da Urolighederne begyndte, toges de første Forholdsregler. Den 12. December kom en Lov om Udskrivning af Heste til den danske Arme, og den 21. modtog Skjold Sogneforstanderskab en Skrivelse fra Amtet, hvorefter det havde at levere 2 Heste; den ene skulde være tjenlig til Ridebrug, og Hestene skulde fremstilles i Vejle den 5. Januar.

I sit Møde den 30. December vedtog Forstanderskabet at gøre Forsøg paa at skaffe Hestene til Veje ved Licitation, der skulde finde Sted allerede Dagen efter. Licitationen blev bekendtgjort ved Oldermænden til Kl. 1 i Brund Skole. En stor Del af Sognets Beboere havde givet Møde, og ogsaa en Del udensogns var kommen til Stede. Betingelserne var efter Forhandlingsprotokollen følgende:

»Den eller de, der paatager sig at levere de tvende Heste, hvoraf den ene skal være tjenlig til Ridebrug, overtager dermed alle de Forpligtelser, der paahviler Skjold Kommune efter Lov af 12te December 1863 og Amtets Skrivelse af 21de d. M., og naar den eller de, med hvem man har sluttet Accord, har faaet Hestene antagne og afleverede til Mønstringskommissionen, og derefter afgiver den nævnte Lovs § 5 omhandlede Ud-

skrift af Mønstringskommissionens Protokol over Hestenes Alder, Høide og øvrige Kjendetegn samt Taxation til Forstanderskabet, skal den accorderede Pris efter 14 Dages Forløb blive udbetalt.«

Det laveste Bud blev givet af Anders Rasmussen, Overglud, der vilde levere begge Hestene for en samlet Sum af 460 Rdl. Forstanderskabet mente ikke at kunne modtage Tilbudet og vedtog derfor selv at indkøbe Hestene. Der nedsattes et Udvalg af Raadets Midte bestaaende af P. Pedersen i Stourup og Christensen i Brund, der kunde supplere sig med en eller to sagkyndige til Hjælp. De indkøbte saa 4 Heste og lod dem fremstille for Mønstringskommissionen. De to Heste, som ikke blev antagne, skulde Sælgerne være villige til at tage tilbage mod en Godtgørelse af 2 Rdl. pr. Stk.

En anden Pligt var det, at Sognet skulde holde ridende Stafetter opsadlede i Sognefogedens Gaard, saa de, naar det forlangtes, kunde træde i Virksomhed øjeblikkelig. Den 6. Marts 1864 indgik Sogneforstanderskabet Akkord herom med Sognefogeden saaledes:

»Fra den Dag af da Herredsfogeden befaler at det med Stafetterne skal tage sin Begyndelse holder han daglig Heste og Stafetter i Beredskab og udføre alle de Rideture der ere nødvendige for at bringe Efterretninger hurtig til militaire Autoriteter og skal han derfor saalænge denne Foranstaltning vedvarer være fri for at kjøre Ægter af 4 Tdr. Hartkorn.«

Hvor stor Betydning dette med Stafetterne har haft, ses ikke ganske klart. Muligvis har der været nogen Anvendelse for dem i den første Tid af Krigen; men senere, da Besættelsen kom, er denne Foranstaltning vel faldet bort af sig selv.

Krige har altid bragt Ulykker med sig og lagt tunge

Byrder paa de Lande og Folk, som har været indblandet i Stridighederne, og værst er det gaaet ud over den tabende Part. I 1864 var Danmark den tabende Part, hvilket Skjold Sogn saavel som det øvrige Land saa rigeligt fik at mærke.

Tyskerne har aldrig været skaansomme, ej heller engang hensynsfulde, over for hvem de har besejret. De har tværtimod altid til det yderste udnyttet de Fordele, som de kunde finde, hvor de drog frem. Dengang var Ordet »Herrefolk« vist ikke opfundet af dem endnu; men derfor var de lige ubarmhjertige i deres Krav. Af det foregaaende vil det ses, at det var ikke Smaating, de forlangte af et lille Sogn som Skjold, hvor der paa det Tidspunkt kun fandtes ca. 800 Indbyggere.

VANDMØLLERNE I KOLDING

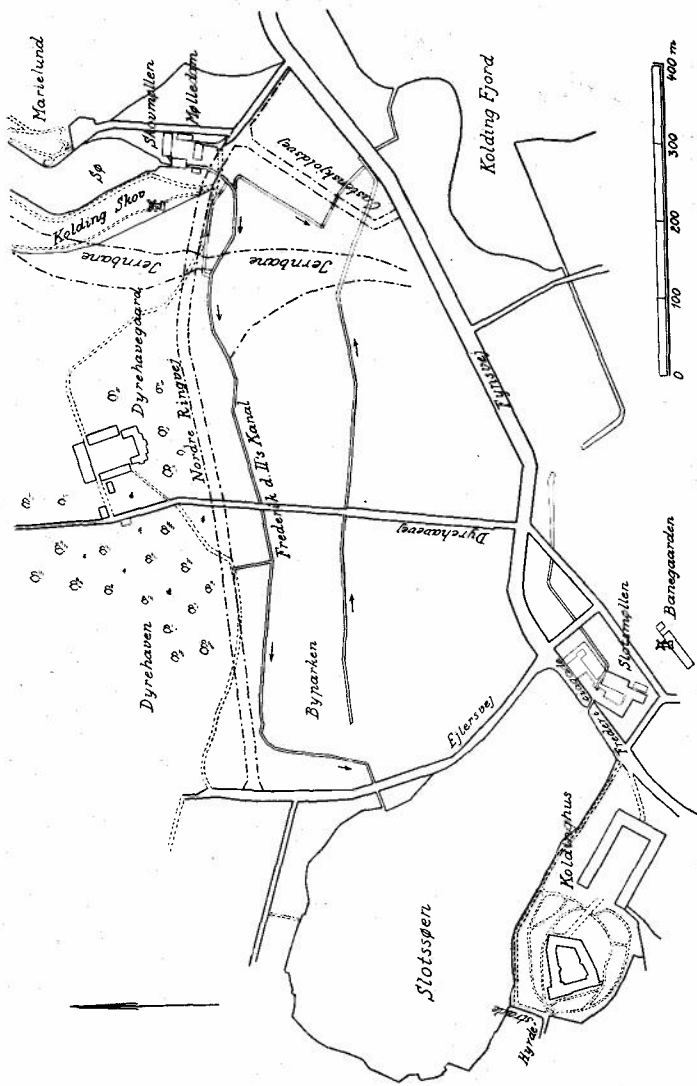
Af landinspektør Axel Johansen, Kolding.

I den første tid, jeg var i Kolding, undrede det mig, at når man gik ud ad Dyrehavevej, passerede man i Dyrehavegårds eng (nu byparken) først et vandløb, som løb mod øst, og så 100 meter fremme et vandløb, som løb den modsatte vej.

Så fik jeg en dag en sag at undersøge angående sognegrænsen mellem Kolding Slotssogn og Bramdrup og kom derved til at sysle med Skovmøllens afløb og opdagede, der var nogle interessante forhold. Møllen har to afløb, det ene og oprindelige fører vandet lige ud til fjorden gennem villakvarteret ved Castenskjoldsvej, det andet fører til Slotssøen og er et kunstigt vandløb.

Jeg gav mig så til at undersøge, hvor gammelt det kunne være, og jeg fandt det tegnet på Videnskaberne Selskabs kort fra 1780, tegnet af landmåler Wessel, en bror til digteren.

Skovmøllens afløb deler sig lige syd for Nordre Ringvej, hvor der findes et stigningsbord, som er aflåst. Vandet ledes i almindelighed ind i den kunstige kanal og løber til Slotssøen gennem den nordlige del af byparken. I den vestlige ende af denne bøjer det mod syd og løber gennem den lille sø og ved »Rosenborg« på Ejlersvej ud i Slotssøen. Til låsen har Slotsmøllen

nøglen, så det er mølleren, der bestemmer, om vandet skal den ene eller anden vej. Altså må vandet være en vandkraft, som Slotsmøllen har erhvervet, men hvornår?

Jeg gav mig så til at undersøge Slotssøens andre tilløb, men fandt, de var meget små. Foruden lidt afløb fra tilgrænsende arealer er der kun vandløbet fra Vifdam. Beregnet efter oplandenes arealer fandt jeg, at $\frac{1}{8}$ af søens vand tilføres den ad den kunstige kanal. Og den ottendedel, som var før, kan ikke have været nok til at drive så stor en vandmølle, som Slotsmøllen var. Altså må kanalen stamme fra møllens anlæg, og det ved man, at den blev bygget 1571 af kong Frederik II. Denne konge må altså have fået en ordning, således at vandet fra Skovmøllen efter at være brugt i denne, ledes til en ny benyttelse i Slotsmøllen.

Skovmøllen hed tidligere Borgmøllen («Borge-mølle» eller «Borremølle»), fordi det var kongens mølle under borgen Koldinghus, og Frederik II har netop samme år 1571 solgt Borgmøllen og altså i handelen betinget sig retten til at benytte vandet igen i Slotsmøllen, som lå meget nærmere slottet.

Der rejser sig så det spørgsmål, om Slotssøen er en oprindelig sø eller en kunstig sø fremkommet ved opstemning 1571.

En opstemning er sikkert sket den gang. Fredericia-gade mellem søen og møllen er dæmningen, som til-lige gjorde nytte på anden måde, idet Frederik II samtidig anlagde Kongevejen fra Koldinghus til Ny-gård slot i Starup sogn over denne dæmning.

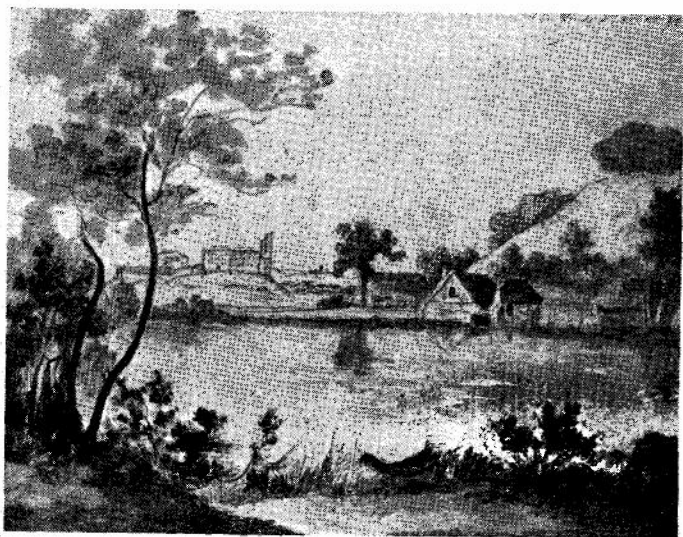
I Årbogen for 1906 side 216 nævner P. Eliassen, at der har været en slotssø før den tid, men før opstemningen har søen været meget mindre end nu, formentlig kun en lille sø, hvor den er dybest nu i den vest-

lige del, hvor størstedybden nu kun er ca. 2½ meter. Resten har været enge, hvortil byens kreaturer blev drevet ad Hyrdestræde.

At min teori om kanalanlægget og søen er rigtig, har jeg fået bekræftet ved at sammenligne med forholdene ved Frederiksborg slot. Som dreng har jeg tilbragt mine fleste sommerferier i Hillerød og er derfor godt kendt med forholdene der. Jeg kom så til at tænke på, at der er et slot bygget af samme konge, der er slotssø og vandmølle ligesom i Kolding. Jeg satte mig så i forbindelse med en lokalhistoriker i Hillerød og fik gennem ham oplyst, at Frederik II i 1568, altså i de samme år, som Kolding Slotsmølle byggedes, har ført vand ad kunstig vej til slotssøen både fra et sted nord for Hillerød og fra et sted syd derfor for at skaffe vandkraft til vandmøllen. Og i Hillerød har man de historiske beviser for disse anlæg. Vi har også kildeoplysninger i Kolding, men her er Saltmøllen anlagt omkring samme tid, og man kan ikke af kilderne (lensregnskaberne) se, hvad der vedrører den ene eller anden mølle, jvf. Eliassens udtalelse i Koldingbogen side 81.

Kunstige vandanlæg hørte tiden til og benyttedes ved Europas fyrstehuse til både nytte og pynt. Man må have haft dygtige ingeniører til at nivellere og beregne, da man hverken ved Hillerød eller Kolding har haft store fald at rutte med. Foruden nævnte kanalanlæg kender vi ved Kolding anlægget af saltgrøften fra Harte og den lukkede vandledning fra Piledammen til Koldinghus. Jvf. iøvrigt et afsnit om vandkunst i Troels Lund: Dagligt liv i 16. århundrede.

Ved kanalanlægget fra Skovmøllen til Slotssøen er desuden indvundet vandet fra den slugt, som går gennem Dyrehavegårds Skov. Det fører vand fra et op-

Skovmøllen ca. 1825 set fra øst (Rædersvej) over den gamle mølledam.
Koldinghus og Seest kirke i baggrunden.

Efter tegning af H. G. S. Harder på Koldinghus museum.

land på ca. 100 hektar. Det løb før ud i engen og aflededes ad den i begyndelsen nævnte østgående bæk, som kun tager vandet fra engen (nu byparken) og de tilgrænsende lave arealer. Slotssøen tager den ikke vand fra. Til Skovmøllen er et opland på ca. 465 ha, til Slotssøen oprindelig kun ca. 80 ha.

Når jeg i det foregående har nævnt kongen som anlægger af de mange ting, skylder jeg at tilføje, at det vel nok ikke mindst var hans moder, enkedronning Dorothea, som var drivkraften i foretagenderne.

Skovmøllen har Marielundssøen som mølledam, men sådan har det ikke altid været. I en artikel i årbogen 1926 har kæmner Brandorff ført Marielunds historie tilbage til 1820, og i en artikel i 1928 har han malet for os, hvorledes man kan tænke sig Marielundskløftens vande i oldtiden har indvirket på den første

bebyggelse i Kolding ved dens munding og været med til at bevare for os kundskab om datidens levevis.

Læsningen af disse artikler gav mig anledning til at sysle med forskellige ældre kort over dette terræn og danne mig et billede af de forandringer, der er sket. Tillige har afdøde gårdejer Hans Rønning i Bramdrup givet mig en del oplysninger. Tilbage til oldtiden tør jeg ikke gå, men da de stærke vande, som Brandorff nævner, stilnede af, har der som i dag gennem Marielundskløften løbet en bæk, kun nåede den da lige fra dens kilder til udløbet i fjorden, som da var omtrent på det sted, hvor nu bækken fuld af kloakvand løber under jernbanen ved Fynsvej.

Bækken har været sognegrænsen mellem Bramdrup sogn og Kolding slotsogn og har formodentlig løbet som sådan lige ud til stranden der hvor sognegrænsen lå, indtil arealerne på begge sider indlemmedes under Kolding i 1930. Det er noget østligere end det nuværende før omtalte afløb fra Skovmøllen.

Det må dog her bemærkes, at møllen som sådan er nedlagt for få år siden. Vandet ledes udenom bygningen i en pyntelig kanal med små vandfald, og kun en mindre del gør nytte som »drivkraft« i Troldhedebanens lokomotiver. Men i ca. 500 år har møllen bestået som vandmølle, og måske den hører til en af de mange vandmøller, som Valdemar Atterdag påbød anlagt, fordi vandet ikke måtte løbe i stranden uden at gøre nytte først. Måske dog hensigten ikke mindst var at skaffe flere penge i kongens kasse, da vandmøller skulle svare afgift hertil, mølleskyld.

Om Skovmøllen har Steen Bøcher skrevet i Årbogen 1943, side 56 ff. Her skal tilføjes lidt mere, først en fortegnelse over en del af dens ejere og brugere:

1571 blev den solgt fra slottet til Hans Just og ar-

vinger, og i 1765 ved den store auktion fra Koldinghus til oberst de Falsen. Møller var da Hans Christensen, i 1767 og 1772 Peder Christensen (eller Christiansen?).

1838 blev møllen solgt til Jes Petersen (eller Pedersen?), 1857 til Hans Clement, 1874 til H. J. Jakobsen, 1876 til A. Flensburg og 1898 til P. Conradsen, A. Jakobsen og B. Møller, som udstykkede dens jorder i villagrundene på Castenskjoldsvej m. m.

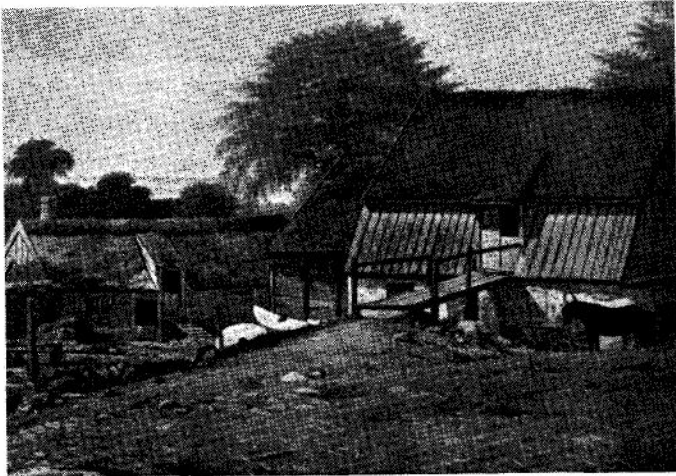
I 1857 kostede møllen 31,250 rigsdaler.

Mølledammen lå oprindelig øst for møllen i trekanten mellem Marielundsvej og Rædersvej. Således ser vi den tegnet både på Bramdrup udskiftningskort 1773—1781 og på det første matrikelskort over Kolding, som er målt ca. 1825. På udskiftningskortet er der intet vand, hvor Marielundssøen ligger, men det omtrent samtidige matrikelskort over Bramdrup by viser vand i søen fra møllen og op til et sted omtrent udfor pavillonon i Marielund, og ovenfor denne er tegnet en bæk.

Om opstemninger i denne sø findes forskellige tinglyste dokumenter, som giver et billede af disse.

I Kolding købstads panteprotokol nr. 14 på domhuset findes fol. 6 en forening oprettet 29. juli 1767, tinglæst 22. decbr. 1772, mellem daværende ejere af Dyrehavegård, kammerråd Richter, og Skovmøllen, at mølleren måtte stemme vandet i mølledammen så højt han ville uden påanke af gårdens ejer, mod at denne fik lov at benytte vejen forbi møllen til landevejen for kørsel af brænde. Kolding Skov langs søens vestside hørte da til Dyrehavegård med undtagelse af et lille stykke, som hørte til møllen. Tilladelsen til opstemning er måske ikke benyttet straks, og derfor ses ikke vand i søen på kortet 1773.

Afdøde gårdejer Hans Rønning, Bramdrup, har

Skovmøllen ca. 1840 set fra nord.

Efter maleri af A. Hunæus i Kolding Kunstforenings samling på Koldinghus.

fortalt mig, at Skovmøllen blev ombygget omkring 1840, og at der da skete en forhøjelse af dæmningen.

Søens nuværende vandstand er først nået i 1858 eller derefter idet der den 13. december 1858 blev skrevet en deklARATION, hvori ejeren af »Meyersminde«, købmand H. W. Meyer, gav ejeren af Skovmøllen lov til at forhøje dæmningen til 6 alen over bunden af en kumme, hvori vandstanden hidtil havde været 2 alen. Om vandstanden er hævet 4 alen over den fra 1767 eller 1840 kan ikke klares, men alene 4 alen er jo ikke så lidt, og det synes som det er trukket op til en strid mellem mølleren og ejeren af Dyrehavegård. Vel havde første efter det gamle dokument lov at stemme så højt han ville, men der var dog grænse for alt, og skovens træer tog nu skade ved den højere vandstand.

I 1862 opnåedes forlig om spørgsmålene, idet Hans Clement og ejeren af Dyrehavegård, Carl L. Lorentz

Pedersen, den 30. april oprettede en forening, hvori overenskomsten fra 1767 »forandres og forklares« og opstemningshøjden blev fastsat til den samme, som var truffet med den anden brede ejer. Marielund hørte da til Meyersminde. Dokumenterne findes i pantebøgerne på Kolding domhus.

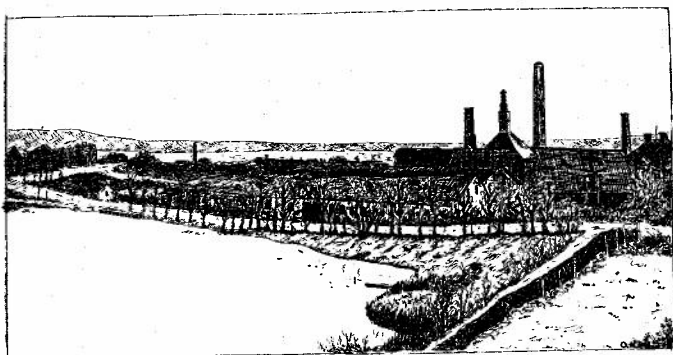
I en lang tid omkring år 1800 — måske 30 år før og efter — har der været 2 mølledamme til skovmøllen, fornævnte dam øst for møllen og Marielundssøen. Det ses af kortene, og i Taubers brev 1821 omtales 2 søer. Det stemmer med, hvad Hans Rønning har sagt mig, at der også har været 2 vandhjul hver i sin mølle. Og afdøde møllestensfabrikant Jepsen, Strandmøllen, har vist mig et fotografi efter et maleri af Skovmøllen, hvor man tydeligt ser både til- og fra-kørsel 2 forskellige steder, som hver må have haft sit vandhjul.

Når Kolding vandmøller skal omtales, må også nævnes *Kolding Maltmølle*, som nævnes i flere dokumenter, men hvor den har ligget, er ikke nemt at klare. Hans Rønning opgav mig, at den skulle have ligget nær Skovmøllen uden dog at mene, det kunne være fornævnte andet vandhjul ved denne, Eliassen nævner ikke noget om den i sin bog om Kolding, og Steen Bøcher har den ikke som selvstændig mølle, men nævner dog navnet i årbogen 1943, side 58 med en oplysning fra 1662. Han kalder den dog Slottets maltmølle.

At den har eksisteret, er dog givet, da der findes følgende daterede dokumenter om den:

Den 10. novbr. 1767 blev den solgt fra Koldinghus til justitsråd, amtsforvalter over Nyborg og Tranekær amter, Peder Saxesen, for 2762 rd. 48 sk.

Samtidig købte han eneret til ørredfiskeri i Kolding fjord.

Slotsmøllen. Efter Illustreret Tidende 1898.

Den 31. marts 1769 solgte han møllen til Ernst Braat, Wentelykkegård på Fyn.

Og denne solgte møllen den 13. decbr. 1773 til Hans Hansen Lautrup, boende i Bjerndrup Mølle i Klipleve sogn i Sønderjylland (Holsten efter skødet).

I det første skøde står, at der til møllen bl. a. hørte et stykke sump og eng af »Schinderborg Løche«, hvilket var terrænet øst for slotssøen. I samme står, at Hans Christensen siden 1733 har svaret afgift af møllen, og i sidste, at han har møllen i fæste.

Men nu kommer det mærkelige, at i begge disse dokumenter står, at møllen ligger i Eltang sogn, altså ikke i Kolding. I markbogen fra 1683 i matrikelarkivet står den ikke under Eltang sogn, men derimod er Borgmøllen her opført under dette sogn.

At man er løbet vild i sognegrænserne er utænkeligt. Borgmøllen lå ved grænsen til Bramdrup sogn, men der var 2 kilometer over til Eltang sogn i luftlinie. Dette problem gav anledning til mange spekulationer og standsede mig længe i afslutningen af denne artikel.

Men så kom Steen Bøcher med sin doktorafhand-

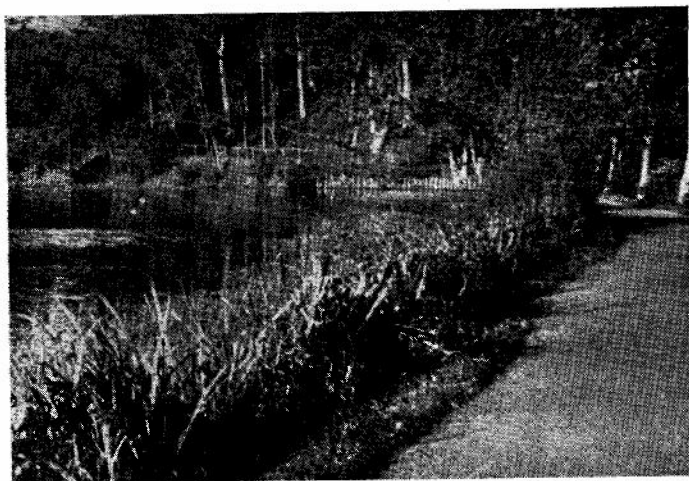
ling: »Vandkraftens udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu« og gav mig gådens løsning (side 130): Hvis en vandmølle lå i en købstad, skulle bønderne svare afgift til byen, når de kom med deres korn, men det var de fri for, hvis møllen lå udenfor byen. Derfor opførte man bymøller formelt som hørende under et landdistrikt. Hvorfor disse møller ikke blev henført under Bramdrup Sogn, som lå lige ved, ved jeg ikke.

I denne forbindelse nævner Steen Bøcher, at Slotsmøllen heller ikke hørte under byens jurisdiktion. Det er meget muligt, men jeg har en mistanke om, at Bøcher regner Slottets Maltmølle som identisk med Kolding Slotsmølle, men efter det foreliggende mener jeg snarere, at den er en selvstændig mølle, som har ligget i nærheden af Skovmøllen, men hvor? Efter det ældste matrikelskort over Kolding Markjorder 1821 forgrener afløbet fra Skovmøllen sig lidt vest for denne i 2 grene, som lidt længere henne forenes igen. Dette areal hørte da under Slotsmøllens matr. nr. 1o, men efter næste udgave af kortet 1846 hørte det til Dyrehavegårds matr. nr. 1b. På dette areal kunne jeg tænke mig møllen har ligget.

Det bliver der, hvor tennisbanerne nu er.

Afdøde Møllestensfabrikant J. N. Jepsen, Strandmøllen, har sagt mig, at Skovmøllen indtil ca. 1830 bestod af 2 Vandmøller, hvoraf den nederste var Maltmøllen, og at der omkring 1848 blev bygget en vindmølle på bakken ved villa »Fredensborg«.

Mellem denne og Vandmøllen transporteredes sækkene ad Koldings første »jernbane«, en skinnevej af trælistor beslæede med jern. Vindmøllen står i Egtved nu. På kortet, som er tegnet efter de ældste Matrikelskort, er møllen tegnet. En anden vejrmølle er vist,

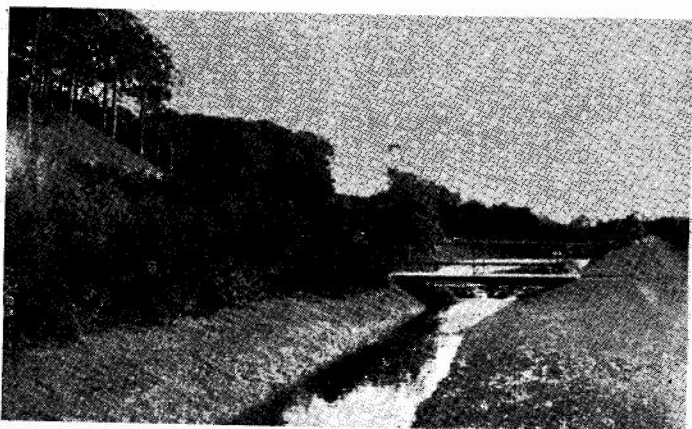

Marielundssøen.

A. J. fot.

hvor Kolding banegaard ligger. Den blev flyttet ved jernbanens anlæg omkring 1864 og stod under navnet Hjelms mølle indtil for nogle år siden ved Skovhøj.

Vedrørende Skovmøllen foreligger en morsom historie om, at man en gang løb vild i sognegrænsen mellem Bramdrup og Kolding. Den samme, som ejede Skovmøllen i 1821, ejede også den tilgrænsende ejendom i Bramdrup. Landmåler Tinghuus, som da forestod matrikuleringen af Bramdrup sogn, tog derfor fejl og tegnede møllen under Bramdrup, men året efter blev kortet revideret, inden det officielt blev antaget som matrikelskort, og da blev møllen sat på plads igen i Kolding. Uheldigvis udarbejdede Generalstaben i dette mellemrum sit første kort over egnen og fik inden revisionen fra matriklen opgivet den forkerte sognegrænse, og kortet blev trykt med denne, og indtil næste udgave kom i 1871, kørte generalstabskortene med forkert sognegrænse. Og denne fejl gav

Frederik II's kanal i Byparken.

A. J. fot.

endnu i 1913 ved indlemmelses-forhandlingerne anledning til, at ældre folk i Bramdrup hårdnakket påstod, at Skovmøllen m. m. var Bramdrups, indtil jeg ved en undersøgelse fik ovennævnte klaret.

Angående yderligere oplysninger om Skovmøllen og Slotsmøllen henviser jeg til Steen Bøchers Artikel i Vejle amts årbøger henholdsvis 1943 og 1946. I sidste behandles også *Kolding Saltmølle*, som jeg kun har nævnt i forbigående, og som også er omtalt af afdøde kæmner I. O. Brandorff i årbogen 1921.

På billederne ses et af »Frederik II's kanal«, som jeg vil foreslå afløbet fra Skovmøllen til Slotssøen kaldes. Herpå ses oppe på bakken skoven, som bør have sit gamle navn »Dyrehaven« tilbage i analogi med, at Dyrehavegårdsvej for nogle år siden fik navneforandring til Dyrehavevej.

Desuden findes to gamle billeder af Skovmøllen og Slotsmøllen samt et af Marielundssøen.

KORTE RIDS AF DE FREDERICIANSKE KLUBBERS HISTORIE

Meddelt af *Arnold Hansen*.

Den første Klub: Marieklubben.

Den 28. September 1819 — ifølge en anden Version den 24. December — dannede en Del Borgere i Fredericia Byens første Klub, der fik Navnet »Marieklubben«. Denne Klubs fire første Direktører og egentlige Stiftere var: General Castonier, Grev Trampe, Kaptajn Harboe og Pastor Meden.

Klubben startede med 64 Medlemmer, men i de følgende Aar dalede Antallet jævnt, og i 1832 var der kun 33. Naar Medlemstallene kan opgives, skyldes det, at der skulde svares en Klubskat paa 2 Rbdlr. Sølv for hvert Medlem af Klubberne i Landet. Disse Penge brugtes til Genrejsning af Frue Kirke i København, der var blevet skudt ned af Englænderne i September 1807. I Rigsarkivet findes en Del Pakker med Paa-skriften: »Klubregnskaber« (d. v. s. Klubskatregnskaber, som gaar fra Aaret 1819 til 1851, da Laanet var afbetalt; se min Afhandling i Vejle Amts Aarbog 1944).

Den første Gang Skattens Mønt afleveredes til Fredericia Raadstue, vedlagdes en Følgeskrivelse, der var undertegnet af H. R. Gr. Trampe, Lillienkiold og

Kragh. Den 30. September 1822 var den underskrevet af H. R. Gr. Trampe, J. E. Muller, Krag og Fog, i 1823 kun af H. R. Gr. Trampe (Klubbens Kasserer), 1824 af Greve Trampe (Direktør og Kasserer), ligeledes i 1826 og 1827, og fra 1829—1832 af Krag (Kasserer i Klubben).

Af hvilken Grund den førstefødte af de frederician-ske Klubber fik Navnet »Marieklubben«, ved man ikke; men der maa vel nok have været en Grund. Naa, Klubben fik altsaa et Kvindenavn, vel sagtens som et Udtryk for de Følelser, der den Gang næredes for Pagten mellem Kvinde og Hjem. Første Akt af Klubbens Historie skulde i Virkeligheden ogsaa blive den, der bedst forenede Hjemmets Hygge med Selskabslivets Elegance. Premierløjtnant A. Bremerholm skrev den 25. Oktober 1912 i en Avisartikkel: »Marieklubben har ikke sit Kvindenavn forgæves. Der hviler over dens Liv en Stemning, som er præget af Galanteriet overfor Kvinden og Hensynet til den hjemlige Arne, og selv om den gulnede Forhandlingsprotokol fra hine fjerne Tider intet Steds kan dokumentere, hvad der er foretaget netop i denne Retning, saa aner Øret dog en sagte Raslen, stivnet af Bomesi, Øjet det vakre Syn af en brusende Krinoline over snehvide Mamelukker med Blonder. Man føler, at man er hensat til Fadermordernes og de stive Halsbinds Dage, til de ranke Rygges og de skønne Følelsers romantiske Tid.«

Videre hedder det: »Paa Hjørnet af Gothersgade og Jyllandsgade havde Marieklubben sine beskedne Lokaler hos Palle Lund. Bindingsværk og Straa har dannet Rammen om et Indre, hvis Seværdigheder kun var faa: En Medlemstavle, foran hvilken de stive Rygge ofte i Stolthed har dvælet ved Synet af deres Navne i snørklet Gotik, et Pulpitur til Musikpersonalet samt

for Enden af Huset tvende Fag, der indrettedes til Retirade for »Herrerne og Damerne«. — Atter et Hensyn til »Marie«. — Den Færd, som Klublivet den 28. Sept. 1819 stævnedes ud paa, havde nogle gode Ønsker som strygende Medbør og 70 Lovparagraffer som Ror og Kompas; til Trods herfor blev Farten ikke stolt. Pengევanskighederne meldte sig snart, og Regnskaberne blev trøstesløse, jo flere Aar der svandt. Endelig kom Katastrofen, da Klubskibet gik uhjælpelig til Bunds. »Anno 1833, den 23. Juli, blev Selskabet Marieklubben i Fredericia opløst, hvorimod flere af dets Medlemmer konstituerede sig som et forenet Selskab hos Palle Lund uden nogen Direktion eller Love.« Saaledes skildder den taalmodige Protokol Udgangen paa Dramaets tragiske Konflikt.«

Fra 1834 til 1837 incl. findes ingen Klubskatregnskaber fra Fredericia, og Vejle Amtskontor indberetter den 5. Juli 1833 til Universitetskvæsturen, at »Maria Klubben« i Fredericia var ophævet.

Ovennævnte Avlsbruger og Borgerrepræsentant Palle Lund, der var født i Fredericia i 1784, boede først i Vendersgade, nu Nr. 75, købte senere Ejendommen i Jyllandsgade, nu Nr. 16 og 18, og drev der et temmelig stort Avlsbrug, et Par Skimler og 13 Køer, og havde samtidig »Borgerklubben« paa Hjørnet af Jyllandsgade og Gothersgade. Palle Lund, der var en lille, genyttlig Mand, samlede her i en Aarrække det jævne Borgerskab, indtil han efter Hustruens Død (Bodil Lund, født i 1786, død o. 22. September 1845) afstod Klubben til sin Svigersøn, Købmand Andersen, der hidtil havde haft Forretning paa Danmarksgade, nu Nr. 14. Under Bombardementet den 16. og 17. Maj 1849 brændte Ejendommen baade mod Jyllandsgade og Prinsessegade. Kun en mindre Del ud mod Gothers-

gade blev staaende. I de samme Dage blev forøvrigt en hos Palle Lund tjenende Karl, kaldet »Gamle Søren«, dræbt af en Granat, da han kom kørende med en Vandvogn paa Danmarksgade ud for Avlsbruger Hans Buhls Ejendom, nu tilhørende Bloch & Andresen.

Frederiksklubben oprettedes med fyrstelig Støtte.

Ved Udgangen af September 1837 besluttede man at søge at faa en Klub oprettet igen. Grunden hertil var, at Palle Lund havde opsagt Lejemaalet, og dette havde til Følge, at det ovenfor nævnte Selskab, som i 4 Aar havde vegeteret hos ham, vedtog at konstituere sig igen som Klub. Man købte Ejendom paa Hjørnet af Prinsessegade og Danmarksgade. Drivfjederen i dette Foretagende var Prins Christian Frederik, den senere Kong Frederik VII, der boede i Fredericia som Guvernør. Prinsen tegnede sig for 400 Aktier à 5 Rdlr., dog paa den Betingelse, at der med de nye Klublokaler blev forbundet et Teater.

Premierløjtnant A. Bremerholm skriver den 25. Oktober 1912 i en Avisartikkel:

»Det har været Tvivl underkastet, hvornaar Frederiksklubben er bleven til. Forhandlingsprotokollen har desværre Datoen paa den konstituerende Generalforsamling in blanco. Der er imidlertid fundet et Eksemplar af de gamle Love, der er trykt i Vejle Bogtrykkeri 1838 og har kostet 24 Skilling rede Sølv pr. Stk. Disse Loves § 1 lyder saaledes: Selskabet, som efter Hans Kongelige Højhed Prins Frederik Carl Christian til Danmark bærer Navnet af »Frederiks Klubben«, og hvis Stamme bestaar af detribuerende Medlemmer af det forrige »forenede Selskab« hos Palle Lund, er stiftet den 1. Oktober 1837.

Altsaa bør den 1. Oktober rettelig fremtidig være Klubbens Fødselsdag. Forøvrigt findes denne Dato anført baade i Lovene af 1853, 1868 og 1889, men har nu fundet sin Hjemmel som foran anført. Det skal dog som et Kuriosum bemærkes, at Klubbens 50 Aars Jubilæum fejredes den 15. Oktober 1887, hvilket tyder paa, at der ogsaa dengang har hersket Tvivl om Fødselsdagsdatoen.«

I det første Regnskabsaar betaltes 60 Rdlr. rede Sølv i Klubskat. Allerede efter et Par Aars Forløb — i 1839 — var Frederiksklubben ude for store Besværligheder, særlig af pekuniær Natur; thi skønt Prinsen i 1839 havde forstrakt Klubben med et Laan paa 5000 Rdlr., saa Bestyrelsen sig dog nødsaget til at indhente hans Approbation paa Salget af en udenbys Jordlod, der hørte til Ejendommen. Den 7. November 1839 vedtoges det, at »Frederiksklubben« skulde betragtes som ophævet, og med Henblik paa Klubskatten indsendte de tre Direktører for Klubben, Bendtsen, E. Holstein og Købke, følgende Meddelelse til Kancelliraad Rahbeck: »At Frederiksklubben i Fredericia ifølge Selskabets Beslutning er hævet, skulde Undertegnede, som forhenværende Direktører for samme, ikke undlade paa Forlangende, herved tjenstligen at tilmelde Deres Velbaarenhed. Fredericia d. 10. Nov. 1839.« Samme tre fhv. Direktører blev af Amtet forespurgt, hvornaar Klubben var bleven ophævet og herpaa svarede, »at den er ophævet ved en af Hans kongelige Højhed Prinds Fredrik naadigst meddelt skriftlig Sanction, dateret 4. April indeværende Aar. Fredericia den 26. Nov. 1839.«

Affæren i 1839 gav »en Klubven« Lejlighed til i »Nyeste Morgenpost« for Onsdagen den 1. Januar 1840 at ironisere over et

»Dødsfald i Fredericia

Frederiksklubben.

Saa er du da gangen til Hvile. De herligste styrkende Midler, som raketes dig, formaaede ej at afværge din Død. . . . o. s. v. . . . «

For Aarene 1840—49 findes ingen Klubregnskaber for Fredericia, og i Aarene 1843 og 1844 indsendte Kancelliraad Rahbeck, Fredericia Raadstue, Attest for, at der i Byen i disse to Aar ingen Klubber eller dramatiske Selskaber har eksisteret, hvoraf der skulde erlægges Bidrag til Frue Kirkes Genopbygning.

I et Par Dagbladsartikler anføres, at Klubben allerede den 9. Januar 1840 traadte ud i Livet igen, denne Gang under Navnet »Frederiksforeningen« — et Navn, der dog ikke rigtig formaaede at blive populært, almindelig blev det stadig ved med, at man Mand og Mand imellem holdt fast ved Betegnelsen »Frederiksklubben« eller kort og godt »Klubben«.

I 1850 indbetaltes 28 Rbdl. r. S. som Klubskat af Frederiksforeningens 14 ordinære Medlemmer. Disse var:

- Hr. Catechet Bloch
- » Just:r Dræbye
 - » Ewaldsen¹⁾
 - » Obristlt. Fischer
 - » Kjøbm. Glüchstadt
 - » Capitain Meyerdahl
 - » Kjøbm. Koppel
 - » Kammerhr. Lorentz
 - » » Mariager

¹⁾ underskrev Indberetningen.

Hr. Justr: Mechlenburg

- » Møller
- » Just:r Rahbek
- » Raadmand Seidelin
- » Catechet Sjøborg.

I 1851 havde Frederiksforeningen 11 Medlemmer med Meyer Dahl som Direktør og Borgerforeningen 10 Medlemmer med Ewaldsen og S. Hansen som Bestyrelse, Aaret efter var der ved Slutningen af Juli Kvartal i Frederiksklubben 35 ord. Medlemmer med Lemmick, B. W. Kaarsberg, Hummel og L. M. Riemenschneider som Bestyrelse, sidstnævnte var Kasserer, Borgerforeningen havde 10 Medlemmer med Finn Riemenschneider og Bybing som Direktører.

1852 indberettes tillige, at der i Fredericia var et Selskab »Enigheden« med 15 Personer som Medlemmer og med I. Salomonsen, H. P. Lund, Petersen og I. P. Petersen som Bestyrelse.

1853 havde Frederiksklubben 30 Medlemmer (Bestyrelse: B. W. Kaarsberg og Hummel), Borgerforeningen 10 Medlemmer (Bestyrelse: Pierre Riemenschneider, Bybing og Hommel) og »Enigheden« 15 Medlemmer (Bestyrelse: I. Salomonsen, Petersen og H. Bungaard).

1854 havde Frederiksklubben 30 Medlemmer (Bestyrelse: L. W. Riemenschneider og B. W. Kaarsberg), Borgerforeningen 10 Medlemmer (Bestyrelse: Møller, Petersen, Jacobsen og Bie) og »Enigheden« 15 Medlemmer (Bestyrelse: Petersen, Wintherluch, C. Mattiessen og Buhl).

Sidstnævnte Aar indbetales den sidste Klubskat paa 110 Rbdl. r. S. fra Fredericia. I Virkeligheden ophørte Klubskatten Aar 1851, da Laanet til Frue Kirkes Genopbygning var afbetalt, og man kan efter 1854 ikke

mere ved Hjælp af disse Regnskaber finde Oplysninger om Klubberne. For mange af Landets Foreninger har Klubskatten sikkert været meget trykkende.

Den ovennævnte Klub »Enigheden« blev stiftet den 25. Januar 1852 i en Ejendom, som Palle Lund lod opføre straks efter Treaarskrigens Ophør paa sit nedskudte Hus' Plads. Denne Klub, der populært kaldtes »Øjet«, havde først Palle Lunds Svigersøn Andersen og senere Th. Müller, der i en Aarrække havde været Markør hos Andersen, til Klubværter, hvilken Stilling sidstnævnte bestred indtil sin Død den 14. Juli 1892 (født 12. Februar 1829). Den 24. Februar 1884 oprettedes et Selskab »Enigheden«, der ligesom andre Klubber havde til Formaal at befordre selskabelig Fornøjelse, og i Lovenes § 1 hedder det, at Selskabet er stiftet den 25. Januar 1852.

I 1851 har der tillige været en Klub, »Asp's Klub« i Sundsgade, Købmand Harksens Ejendom.

I Aarenes Løb kom forskellige Teaterselskaber og opførte deres Skuespil i Frederiksklubben, og Prinsen havde befalet, at der skulde aabnes ind til et af Klubbens Lokaler, naar der var Forestilling, for at Teatrets Publikum her kunde faa rettet Benene og indtage en Forfriskning. Det var nemlig alt andet end behageligt at tilbringe hele Aftenen i selve Teaterlokalet, som i høj Grad manglede Ventilation. Efter Prinsens Afrejse blev Dørene lukket ind til Klublokalet, og Publikum havde Valget mellem at blive siddende paa deres Pladser eller gaa udenfor paa Gaden i Mellemakterne. Dette gav Anledning til en vældig Avispolemik mellem det almindelige Teaterpublikum og Frederiksklubbens Bestyrelse. Teaterbygningen saavel som Frederiksklubben blev ved Beskydningen i 1864 stærkt ramponeret; flere Gange fandt Granater Vej til Bygningen, ret som

de vidste, at denne benyttedes som Kaserne for en Del af vore Soldater. Efter Byens Rømning blev Lokalerne taget i Brug af Fjenden til Belægnings-, Samlings-, Musik- og Eksekutionsstue, til Ølhalle o. s. v., og alle faste som løse Inventariesager, Teaterrekvisitter og Bænke, kort sagt alt, forsvandt.

Først i Løbet af 1865 fik man Teatret gjort brugeligt igen, fik malet nye Dekorationer o. s. v., og den 30. Januar 1866 fandt den første Forestilling Sted, efter at Krigens Ødelæggelser var afhjulpet for Teatrets Vedkommende. Forestillingen bestod af forskellige Pantomimer og blev givet under Ledelse af Tivolis berømte Pjerrot, Hr. Volkersen.

Indtil 1871 førte Frederiksforeningen sit stille Liv i de smaa, gammeldags Lokaler. Men i dette Aar gennemførtes en grundig Hovedreparation og Forbedring af disse, medens Ejendommens Bindingsværk blev erstattet med Grundmur.

I 1883 blev den gamle Teaterbygning, der var opført 1832, revet ned og afløst af en ny. Klubben vegeterede videre, begrædende Tabet af sin Kegelbane. Den pekuniære Kraftanstrengelse havde imidlertid til Følge, at Frederiksforeningen i 1896 afgik ved Døden. Den 14. April sidstnævnte Aar vedtoges det paa en ekstraordinær Generalforsamling at opløse Klubben, der var kommet i uovervindelige økonomiske Vanskeligheder, saaledes at man ikke saa anden Udvej end at opgive Ejendom og Inventar og opløse Klubben. Det viste sig dog, at det kun var en »Skindød«.

Straks efter Generalforsamlingen nedsattes et Femmandsudvalg bestaaende af Sagfører E. Thiellesen, Købmand, senere Bankdirektør S. Sørensen, Stationsforstander Hansen samt Kaptajnerne Meier og C. V. Sørensen med det Formaal at danne en ny Klub.

Denne startedes ved en Fest i Fuglsang Skov den 16. Juni, hvorved den »Døde« genopstod som »Fredericia Klub«, men i Mellemtiden havde man faaet Ejendommen og Teatret solgt til et privat Konsortium. Ombygningen i 1883 havde kostet 33556 Kr. 66 Øre, hvortil Aaret efter kom en Udgift paa 3200 Kr. til Spisesalen og 1800 Kr. til Inventar. Love for Fredericia Klub blev vedtaget paa Generalforsamlingen den 1. Maj 1897 og 13. Februar 1898 og senere den 18. November 1916.

16 Dage efter at den nye Klub var stiftet, hidkaldte Borgmester Scharling Forandringshaverne til Møde i en Skiftesamling paa Raadhuset.

Byens Udvikling og Kravet om Forskønnelse førte med sig, at man ikke vedblivende kunde have den gamle, uanselige Bygning liggende paa et Hjørne paa Byens Hovedstrøg; men Fredericia Klub havde ikke Kræfter til at bygge helt ny Ejendom. Det blev Konsortiet, der bestod af fire fredericianske Forretningsmænd, som løste denne Opgave, og i 1898 opførtes den nye Bygning. Den 11. Januar 1899 rykkede Fredericia Klub ind her paa det gamle Hjørne. Et gammelt Stykke Fredericia var forsvundet og et nyt dukket op. At der herskede megen Glæde over Forandringen er givet. Man læser blot »Fredericia Avis« for den 15. December 1898, hvori omtales, at de nye Lokalteter er udstyrede saaledes, som man finder dem i Storstædernes bedre Restaurationer med alle de Bekvemmeligheder, som Nutiden fordrer. Mere kunde Fredericianerne da ikke forlange.

Fredericia Klub maatte som sine Forgængere leve sit Liv under trange Kaar, og bedre blev det ikke, da Garnisonen formindskedes, hvorved Antallet af fastboende Officerer, af hvilke mange var Klubmedlem-

mer, indskrænkedes. En lille Kreds af Fredericiaborgere holdt dog trofast ved Klubben, men efterhaanden tyndedes denne Kreds dog ud som Følge af Bortrejse eller Dødsfald, og der kom ingen nævneværdig Tilgang af nye Medlemmer.

Til sidst maatte man opgive de selvstændige Lokaler, hvorefter man klarede sig et Par Aars Tid med et Værelse i Hotel Victorias Stueetage, men dette Arrangement maatte man ogsaa opgive, og nu er Fredericia Klub en »saga blott«.

Fredericia Teaters Historie er meddelt i det smukke Hefte: Jul i Fredericia 1944, hvortil kan henvises. Der er i dette Hefte omtalt en Del af de Forestillinger, som har været opført i Klubben.

Her skal lige nævnes, at der bestod en Overenskomst mellem Officersforeningen i Fredericia og Frederiksklubben i Fredericia (trykt i Love for Officersforeningen i Fredericia 1894), hvorved samtlige Æresmedlemmer og Medlemmer optoges *in pleno* i Frederiksklubben; de havde samme Rettigheder som Klubbens faste Medlemmer, men kunde ikke som Klubmedlemmer deltage i Afstemning om Opsigelse af eller Forandringer i Kontrakten.

VIPPEGARNSFISKERIET PA KOLDINGEGNEN

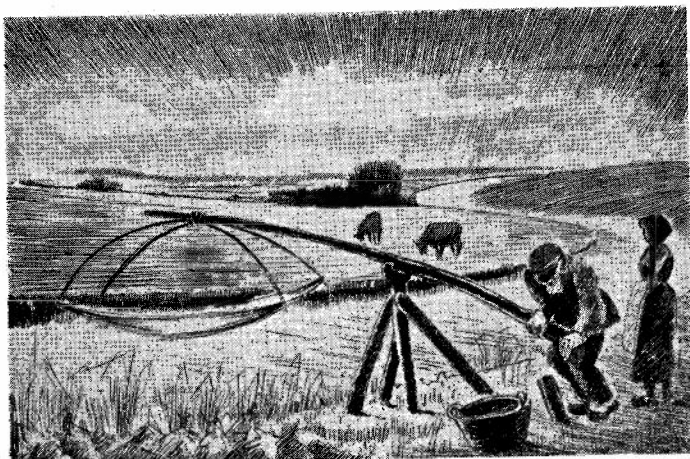
Af P. I. Nissen Jøker.

Ved Kolding å og dens tilløb trives et ejendommeligt fiskeri, som har sin rod i fortiden. Det trives den dag i dag, og det kendes næppe fra andre steder her i landet. Dette fiskeri, der således aldeles synes at tilhøre Koldingegnen, er vippegarnsfiskeriet.

Mange — skønt ellers ikke fiskerikyndige — har, når de færdedes i åens nærhed, måske lagt mærke til redskabet, som anvendes til dette fiskeri, det er så mærkeligt, at det absolut fanger ens interesse. Dette fiskeredskab — vippegarnet — er let at få øje på, når man kommer langs åen, og det gør man jo f. eks., når man ruller med toget igennem den skønne ådal. Da kan man let få det at se, det er synligt langt væk, og da ser man ikke blot et enkelt vippegarn, men flere, langs den bugtede å.

En mægtig stor ketsjer ligner vippegarnet egentlig, og på en måde er det jo også en sådan: stang og net — og redskabet sænkes ned i åen efter fisk. Men vippegarnet håndteres ikke så let som en ketsjer. Dimensionerne er her så store, at armkræfterne må tages i brug. Angående vippegarnenes størrelse, så er der ingen bestemte mål.

Redskabet er primitivt lavet. Vippegarnets net er firkantet og stormasket, og dets fire hjørner er fastgjorte

til et par korssatte bøjler. Hver af disse to bøjler består af to unge bøgestammer, som er skarret sammen ved rodenderne. I dialekten hedder disse bøjler »æ bævl«. Hvor bøjlerne krydser hinanden er en sammenbinding, og i forbindelse med denne hænges bøjlerne, med det udspændte net under, på vippestangen.

Vippestangen hviler på en »vippepæl«, som har en såkaldt vrider (»vriert«) øverst. »Vippepælen« er rammet godt fast i jorden. Og vrideren, som vippestangen altså hviler på, er drejelig, og den er lavet af bøg eller eg, og det er denne vrider, der gør, at vippestangen med nettet kan svinges ind over land og igen ud over åen. Vrideren er nemlig fastgjort til vippepælen med en jernbolt, som gennem et boret hul i vrideren går ned i et boret hul i vippepælen.

Til vippestangens tykke ende inde over land er af balancehensyn fastbundet en træklods eller nogle sten.

Når de fangede fisk skal tages af garnet, svinges

dette ind over land, og det holdes da i stilling af en trækrog, som er slået i jorden i passende afstand. Og når garnet ikke er i brug, er det ligeledes i stilling inde over land.

Vippegarnene er ved åen anbragt på særlige steder — de gode steder, og disse kender de kyndige, som giver sig af med dette fiskeri. Disse gode steder findes navnlig ved omløbene og krogene. Her er huller, og åen er dyb. Disse steder kaldes for »høl«. Det er steder, som er særligt yndede af ørrederne, når de om efteråret kommer fra havet og går op i åen for at lege.

Sådan et sted opstilles vippegarnet. Det får sin plads lige nedenfor »høllet«, hvor bunden skråner jævnt op efter; der kan garnet holde bund. Det kan det nemlig ikke i selve »høllet«, som jo gerne er dybt og ujævnt. Og oven for »høllet« skråner bunden nedad, og det er jo heller ikke godt, da strømmen da river garnet ud af stilling.

Sidst på sommeren nærmer fisketiden sig, og da gøres vippegarnet klart. Først da spændes nettet til højlerne. Og når efteråret sætter ind, begynder det store træk af ørreder ude fra havet. Det er bedst at vippe om natten. I uroligt vejr, rørte vande, med blæst fra nordøst og højvande i fjorden, er det godt. Der kan også vippes om dagen, når vandet er grumset.

Da vippegarnsfiskeriet gerne foregår i uroligt vejr og kølige nætter, ser man ofte, at der ved fiskestedet er stillet et lille læskur op. Her kan vippegarnsfiskeren gå ind og få lidt varme i kroppen.

Hvis ellers der er godt fiske, skal betjeningen af vippegarnet sikkert nok give varmen. Nogle kræfter skal der i hvert fald til. Når der fiskes, foregår der dette: Med vippestangen, der forresten leder tanken hen på de gamle vippebrønde, sænkes nettet ned på

bunden af åen, hvor det da ligger bredt ud — og ørreden kan da passere hen over det. Derefter hæves det med et rapt tag op igen. Sådant fortsættes. Og sker det, at garnet løftes, mens en ørred er inde over det, da er der fangst. Ørreden ligger da og spræller i nettet, som det tynger ned ved sin vægt; derved bliver nettet noget poselignende, og det hindrer ørreden i at springe af det. Fisken skal nu tages op, og det sker ved at svinge garnet ind over land. Fisken tages da med en ketsjer og kommes i et hyttefad. Og så svinges garnet atter ud og sænkes i åen. Sådant fortsættes altså fiskeriet, og når dette er godt, hæves garnet op omved 50 gange i timen. Er det derimod dårligt fiske, lettes garnet kun af og til — efter fiskerens skøn.

Vippegarnet skåner småfiskene; de sorteres fra i det stormaskede net. Det er altså kun »tjenlige« fisk, der bliver tilbage — fra ca. 1 kg og opefter. Fra tidligere tider, da fiskeriet i Kolding å var rigere, meldes om store fangster og store fisk. Fiskebestanden var da såre yppig.

F. eks. beretter Vilh. Utzon (Kolding Avis 23. juli 1929), at den største ørred, som gamle farver Utzon fangede i vippegarn, vejede 32 pd. — Vilh. Utzon selv nåede kun op til 23 pd.

For ca. 100 år siden var der en overflod af ørreder i Kolding å. Da kunne en mand med sit vippegarn fange flere læs ørreder på en nat. En enkelt mand tog med sit vippegarn over en snes læs. Fiskene afsattes på landet og i de nærliggende købstæder. Men befolkningen blev ked af den megen spisen ørred. I Kolding forlangte tyendet, når det lod sig fæste, at det kun ville have ørreder een gang om ugen.

— Ja, det kan med rette siges, at det var gyldne tider — omend ikke i økonomisk henseende — for

vippegarmsfiskeriet. Garnene stod da på denne tid også tæt langs åen.

Senere standsede vippegarnsfiskeriet, det var efter 1864. Da kunne fiskene ikke mere komme op ad åen. Ejerne af Kolding tenegård havde spærret åløbet til deres fordel, og afspærringerne gik langt ind over engene. Først da denne ørredgård blev nedlagt, begyndte der atter at komme gang i vippegarnsfiskeriet — og siden har dette fiskeri holdt sig. Det har dog ikke det omfang som i fiskeriets »guldalder«. Vippegarnet synes at være et fiskeredskab, som er ganske særlig egnet for Kolding å i den tid, ørrederne går op. Det er der tradition for.

Og den kendte ferskvandsfiskeribiolog C. V. Otterstrøm, der med bistand af Smidt Nissen, tidl. Hvilestedgård, har behandlet nærværende emne i en artikel i »Ferskvandsfiskeribladet« (1925), siger herom: »Fiskeri med Vippegarn er en udmærket Fiskemaade, ved hvilken Ørrederne lider meget ringe Skade, saa at de sagtens kan holdes levende, indtil de er modne og kan stryges for Rogn og Mælk til den kunstige Befrugtning. Det er derfor maaske intet Tilfælde, at Fiskemaaden, der muligt er Aarhundreder gammel, holder sig paa denne Egn, hvor Interessen for Ørredklækning og Ørreddambrug først fik Fodfæste.«

Hvor langt tilbage i tiden spores dette ejendommelige fiskeredskab? Er det et gammelt dansk, eller er det et fra udlandet kommet? Disse spørgsmål kan ikke besvares med bestemthed — endnu da.

Angående spørgsmålet om redskabets nationalitet, da er der fra sagkyndig side (af den fiskerikyndige Arthur Feddersen, hvis artikel i »Dansk Fiskeriforenings Medlemsblad« 1896 om vippegarnet også bygger på oplysninger fra Smidt Nissen) udtalt, at der er

meget, der taler for, at vippegarnet er et gammelt redskab i det danske fiskeri. Det, at det er så primitivt lavet, leder tanken hen på det. Tillige at man skal et godt stykke syd på for at træffe brugen af vippegarn. Helt ned til Elben. Men så kan det også ses benyttet over hele Nordtyskland og helt ned til Loirefloden. Og vippegarnene er lavet efter samme skema som Koldingegnens.

I Danmark benyttes vippegarnet dog kun som her beskrevet, men i udlandet ses det både som håndredskab (til at fange små fisk med, agnfisk), og som vi har det her, hvor det føres fra en fast stander inde på land. Tillige fiskes der i udlandet med det fra både og pramme.

Hvad angår oprindelsen til Koldingegnens vippegarnsfiskeri, så giver overleveringen nogle oplysninger derom. — Laksegården ved Kolding tilhørte i middelalderen gråbrødreklostret. Senere blev den slotsejendom under Koldinghus. Men hermed fulgte et indgreb i lodsejernes fiskerettigheder. Det kongelige hus havde nemlig ikke nok i laksegården. Det ville også have åens fiskebestand til rådighed. Derfor udstedtes et dekret om, at det var forbudt for lodsejerne at anvende fiskeredskaber, der spærrede for ørredernes opgang i åen. Da var gode råd dyre for bønderne; de ville nødig gå glip af åens ørreder, da disse jo anvendtes i husholdningen. Men en kløgtig bonde reddede situationen. Han opfandt nemlig vippegarnet. Og med dette redskab kunne de fange fisk, uden at der spærredes for vandet.

I en anden version hedder det, at Koldinghus i sin velmagtstid ikke lod sig nøje med tenegården ved Kolding. Det ville have endnu en af samme slags, og den blev da anlagt ved Ejstrup. I den anledning fik

bøndernes påbud om at inddrage deres fangekasser, som så ikke mere måtte anvendes ved fiskefangst i åen. Efter dette blev ørrederne vippet op af åen.

Sluttelig vil jeg gerne anføre, hvad Jens Jørgen Fyhn skriver om nærværende emne i sin bog: »Efterretninger om Kjøbstaden Kolding«, Kjøbenhavn 1848. Der står pag. 246: »Saalænge den gamle Sønderbroe var ved Magt, fangedes også ved denne en stor Mængde Ørreder, især om Efteraaret, naar en Østenvind drev Havet op i Aaen. Man betjente sig til denne Fangst af et Slags fiirkantede Næt, som befæstede paa korslagte Boiler blev stødte ned paa Aabunden ved Hjælp af vedhæftede Stænger. Disse Næt droges af og til op igjen og sjelden uden Bytte.«

I min families eje findes et maleri, på hvilket et vippegarn er det centrale. Motivet er fra åen ved Ejstrup, i nærheden af Hvilestedgård. Og de to mænd, som står ved garnet, er af slægten. Denne scene ved vippegarn og å er gengivet i ovennævnte artikel i »Dansk Fiskeriforenings Medlemsblad«. Billedet skyldes kunstmaleren Andreas Hessellund, der en tid boede i Gelballe.

Af litteratur om emnet — og om ferskvandsfiskeri ved Kolding — skal nævnes følgende artikler, som kan give yderligere oplysninger, og som har været mig til hjælp ved udarbejdelsen af min artikel:

Vippegarnet. Af *Arthur Feddersen*. Dansk Fiskeriforenings Medlemsblad Nr. 48 og 49 1896.

Vippegarnsfiskeriet ved Kolding Aa. Af *C. V. Otterstrøm*. Ferskvandsfiskeribladet Nr. 5 1925.

Lidt om Ferskvandsfiskeriet i Kolding Aa og Omegn. Af *P. Nissen*. I Tillæg til Nationaltidende 26. August 1896.

Kolding gamle Tenegaard. En Fortidslevning. — Tenegaardens Historie og lidt om Datidens Ørredfiskeri. Tildels efter Hukommelsen ved *Rentier Vilh. Utzon*. Kolding Avis 20. og 23. Juli 1929.

EPISODEN VED ASSEDRUP I 1864

Af August F. Schmidt.

Under Defensiven op igennem Jylland i 1864 havde Kaptajn *F. Stockfleth* af 20. Regiment ved personlige Rekognosceringer i *Bjerger Herred* erfaret, at der Øst for *Vejle—Horsens-Landevejen* kun opholdt sig få fjendtlige Tropper, og at disse kun ventede Angreb fra Nord og Vest, og at særlig Kysten mellem *Vejle* og *Horsens Fjorde* lå uden Observation. Kommandanten i *Fredericia*, General *Lunding*, gik derfor ind på Kaptajn *Stockfleth's* Ønske om at forsøge et Overfald og overlod Kaptajnen to Halvkompagnier til- ligemed 4 Husarer hertil.

Første Påskedags Aften den 27. Marts afsejlede den lille Hærafdeling fra *Fredericia* på en Kanonbåd og en Jerntransportbåd og landsattes Kl. 3 næste Morgen i *Sandbjerg Vig*, hvor det erfarede, at Fjenden den foregående Dag havde forladt *Horsens*, og at de fjendtlige Forposter nu stod omtrent ved *Hedensted*. De danske Soldater rykkede over *Klakring* til *Hornumkær*, hvor man fik at vide, at Fjenden havde 3 Batailloner, 2 Eskadroner og 2 Batterier i *Vejle* og frygtede et Angreb Vest fra. Mod Nordøst var der fremskudt Kavaleri til *Bredal*, *Engom* og *Assendrup*, og kun i *Bredal* og *Tirsbæk* fandtes mindre Infanterikommandoer. Styrken i *Assendrup* ansloges til $\frac{1}{2}$ Eskadron, som havde fremskudt Poster mod Nord, men mod Øst kun

sikrede sig ved Småpatrouiller ad Vejen til Ørum. Det besluttedes at overfalde denne Styrke!

Kl. 11 Aften den 28. Marts afmarcherede Soldaterne så fra Hornumkær. Styrken var 175 Mand i Geledet, idet 26 Mand var efterladt i Transportbåden, der tiligemed Kanonbåden afgik til Rosenvold, for her at optage Styrken efter endt Expedition.

Føreren gik foran Kolonnen som eneste Forspids; de 4 Husarer med en bereden Hornblæser sluttede. 4 Vogne fulgte i nogen Afstand. Kl. 1½ Nat nåedes den forreste Gård i Assendrup, hvor der forefandtes en lille Barrikade, besat med 5—6 fjendtlige Kavallerister. Disses Anråb besvaredes ikke; da de gav Ild, begyndte en livlig Skydning, Hornblæseren blæste til Angreb, og 3 af Gårdene omringedes hurtigt.

Overrumplingen var fuldstændig, Hestene var afsadlede og Mandskabet tildels afklædt, og skønt Fjenden et enkelt Sted forsvarede sig i Staldene, udbragtes hurtig 22 fangne preussiske Gardehusarer og 23 Heste, alle af 4. Eskadron af Gardehusarregimentet.

Da der kort efter hørtes Allarm mod Syd, lod Danskerne sig nøje med det gjorte Bytte og afmarcherede til Rosenvold, hvor de indtraf Kl. 4 Morgen den 29. Marts. Her indskibedes de straks. Kl. 9 Formiddag nåede de til Fredericia, hvorfra Fanger og Våben oversendtes til København, medens de tagne Heste efter afholdt Taxation afleveredes til Sygehestedepotet i Vissenbjerg på Fyn. Det danske Tab var 1 Mand af 19. Regiment let såret. Fjendens Tab var foruden de nævnte 22 Fanger 2 Mand sårede.

Det heldige Foretagende i Assendrup fik den Indflydelse, at den tyske General, Grev Münster, anordnede en mere sammentrængt Opstilling om Vejle og et strengere Kampberedskab; Kystbevogtningen forstærkedes.

Iøvrigt hævnede Fjenden sig ved at afbrænde de Gårde, hvor Husarerne var tagne tilfange!

Om den for de danske Soldater så smukke Bedrift — som vi har hørt om på Grundlag af den danske Generalstabs Oplysninger om Krigen 1864 — finder man fra tysk Side et ganske uventet Sted interessante Enkeltheder, der lærerigt supplerer de danske krigshistoriske Undersøgelser.

I 1909 var *H. P. Hanssen* som tysk Rigsdagsmand med til en Festlighed i Friederichshafen, hvor Grev Zeppelin havde indbudt de tyske Parlamentarikere til at se et nylig færdigbygget Luftskib. På Hjemrejsen herfra kom *H. P. Hanssen* til at sidde i Kupé sammen med det konservative Partis Ordfører, *Hr. v. Byern*, der i 1864 havde været Officer ved den Eskadron, der havde Sammenstød med den danske Dragon *Niels Kjeldsen* ved Blåkjærskov Syd for Vejle. Efter at have fortalt *H. P. Hanssen* noget om denne Episode, fortsatte den tyske Politiker med at fortælle om Episoden ved *Assendrup* nordøstlig for Vejle:

»Vi gik videre nordpaa, og jeg var ogsaa med ved *Assendrup* d. 29. Marts. Fra den Nat stammer de triste-
ste Minder fra min Deltagelse i tre Felttog, — jeg har senere været med i Krigene 1866 og 1870—71. Vi troede, at Danskerne var langt borte. Mandskabet var gaaet til Ro, efter at der var udstillet et Par Vagtposter. Jeg laa og sov, men blev pludselig vækket af Skud og Angrebssignaler. Lynsnart sprang jeg ud af Sengen. I Gaarden var alt Forvirring. Jeg saa et Glimt af danske Tropper, sprang derefter ud af et Vindue paa modsat Kant og naaede i det blotte Linned uset over i en Lade, hvor jeg kravlede op over en Brændestabel og blev liggende musestille. Jeg var næsten stivfrossen i den kolde Foraarsnat, da jeg om-

sider hørte tyske Kommandoraab. Saa sneg jeg mig forsigtig ud, men aldrig har jeg følt mig mere ilde til Mode eller været i en pinligere Situation, end da jeg derefter uden Uniform og Vaaben — og som det viste sig uden Hest, thi den havde Danskerne ogsaa taget — meldte mig til min Eskadron. Overrumplingen lykkedes desværre fuldstændig, men kun fordi Beboerne stod i Ledtog med de danske Tropper.« —

Hr. v. Byerns Fortælling om Assendrupaffæren findes trykt i H. P. Hanssens Erindringer: »Et Tilbageblik« III (1932), S. 277—78. Beretningen er sikkert helt rigtig i Enkeltheder og supplerer ganske morsomt de danske Oplysninger om Tilfangetagelsen af de 22 Husarer og 23 Heste. Hr. v. Byern slap for at blive fanget, men hans Hest måtte følge med Danskerne!

Sådan kan man have Held til at finde lærerige Oplysninger om en lille Krigsbegivenhed i et Værk, der ellers slet ikke omhandler Striden i 1864. Ganske ejendommeligt er det at tænke på, at så mange År efter Assendrupbegivenheden kunde en tysk Politiker sidde i et Tog i Tyskland og fortælle Sønderjydernes Fører om sin Flugt op på en Brændestabel i en Bondes Udhus i en lille jydsk Låndsby i 1864. Krigsfolk oplever jo immervæk mere end vi andre.

Til Minde om Begivenheden blev midt i Assendrup By i 1914 rejst en 16 Tons tung Granitsten med Insription. Den kan stadig henlede Opmærksomheden på det lille Lyspunkt i det for os ellers så sørgelige Felttog under vor sidste Kamp for Sønderjylland.

I nærværende Artikel har det været Hensigten ogsaa at erindre om Assendrupbedriften, samtidig med at der er blevet fremdraget en tysk Krigsdeltagers Oplevelse i hin Landsby den bevægede Nat til den 29. Marts 1864.

DEN OFFICIELLE TYSKE BERETNING
OM KAMPENE I SØNDERJYLLAND
DEN 9. APRIL 1940

Af Chr. Christiansen.

Natten mellem 9. og 10. April 1940 blev Nyboesgades Skole i Vejle besat af tyske Tropper. Det var 14. Panserjægerkompagni af 401. Infanteri-Regiment under Kommando af Hauptmann Dr. Dame, den Afdeling af den tyske Besættelseshær, der forcerede Grænseovergangen ved Kobbermølle og Krusaa og brød den svage danske Modstand.

Da Børn og Lærere om Morgenen den 10. April mødte paa Skolen, stod der tysk Skildvagt med opplantet Bajonet ved Skolens Port og dens to Opgange. Skolegaarden var delvis fyldt med motoriseret Artilleri og pansrede Motorcykler med Måskingeværer (Kradgeschütz), og den bagved liggende Sportsplads var en Lejr af Ammunitions-kærrer og Lastvogne.

Tropperne havde lagt Beslag paa en Gymnastiksal og en Del Klasseværelser. Iøvrigt optraadte de særdeles høfligt, lagde Børn og Lærere de mindst mulige Hindringer i Vejen, anstrengte sig tværtimod for at vise sig imødekommende og indladende, hvad de dog fik ringe Glæde af.

Vi saa til vor hede Harm, at de havde pyntet deres Vogne med smaa Dannebrogssflag, og adskillige havde

ondt ved at bide Harmen i sig. Det forstod Tyskerne naturligvis ikke. De havde vist ment det som en Venlighed. Enkelte beklagede sig højlydt over den kølige Modtagelse, de fik. De var jo kommet som Venner og Befriere.

Et Udslag af deres Venlighed var det ogsaa, at Soldaterne daglig blev trænet i at hilse paa Dansk. Vi saa næppe en oprakt Arm i de Dage, de opholdt sig paa Skolen. Blandt Soldaterne var ogsaa en Del tyske Lærere. De bad om Tilladelse til at overvære Undervisningen, en Anmodning, der blev mødt med et høfligt, men bestemt Afslag.

Det var med en vis Følelse af Uhygge, man i de Dage holdt Skole midt i en fjendtlig Lejr. Man vidste jo aldrig, hvornaar en engelsk Bombe blev droppet ned i Lejren. Senere forstod vi, at Englænderne i de Dage havde haardt Brug for deres svage Luftvaaben anden Steds.

De tyske Troppers Ophold blev heldigvis af kort Varighed, 3—4 Dage ialt. En Nat fik de Marchordre, vistnok til Norge. Det blev et hastigt Opbrud. Før Dag var Skolen rømmet.

Blandt deres Efterladenskaber fandtes et Gennemslag af Afdelingens officielle Indberetning om Grænseovergangen og Kampene i Sønderjylland. Det har jo nok næppe været Meningen, at den skulde falde i danske Hænder. Da den indeholder adskilligt af Interesse, naar den 9. Aprils Saga engang skal skrives, gengives den her i sin Helhed. Den lyder i Oversættelse:

Beretning om 14. Panserbjæger Komp.,
I. R. 401' Indsats.

Ved Besættelsen af Danmark den 8. og 9. April 1940 rykkede Kompagniet med samtlige Køretøjer feltmæs-

sig frem til den befalede Opstillingsplads i Flensborg-omraadet.

Den første Afdeling under Ledelse af Løjtnant *Mehrtens* var indsat i Spidsen af Marchgruppe A 1 bag to Panser-Patroljevogne og en Lastvognsafdeling fra M. G. 14. Bateria. Den anden og fjerde Afdeling fulgte med de andre Kompagnier fra M. G. 14. Bateria i Hovedgruppen.

Efter at Grænseovergangen ved *Kobbermølle* var taget af Stødtroppen, overskred den første Afdelings Spids den tysk-danske Grænse henimod Kl. 6. Ca. 16 Kilometer Nord for Grænsen stødte Spidsen paa fjendtlig Modstand. Begge Panser-Patroljevognene blev sat ud af Spillet af 2 cm Skyts og vendte tilbage til M. G. 14. Bateria's Bataillonsstab. De derefter fremrykkende Panserkampvogne brød sammen med Motorcykle-Afdelingen den fjendtlige Modstand og skød en med fjendtlige Motorcykle-Skytter besat Avlsgaard i Brand. Modstanderne trak sig tilbage i Retning af Søgaard. Første motoriserede Afdelings Fører, Løjtnant *Mehrtens*, satte sig i Forstaaelse med Panserkompagniets Fører i Spidsen for Marchgruppen med Underofficer *Heeschens* Kanon. Afdelingens øvrige Kanoner fulgte i større Afstand bag Panservognene og Motorcykle-Afdelingen.

Syd for Troppeøvelsespladsen Søgaard stødte den første Kanon paa en fjendtlig Vejspærring bestaaende af en væltet Lastvogn og to Tipvogne. Betjeningen sprang af og fjernede Spærringen for saaledes at gøre Vejen fri for de efterfølgende Kampvogne og Motorcykler. I samme Øjeblik blev Betjeningen udsat for Beskydning af 2 cm Kanoner fra en overfor liggende Højde. Kuglerne gennemborede Tipvognene uden at anrette videre Skade. Modstanden blev brudt af vort

Panservaaben, og Modstanderne efterlod en Panserkanon, 2 Maskingeværer, flere Cykler og Motorcykler, 4 døde og nogle saarede.

Paa Fremmarchen blev svagere fjendtlig Modstand nedkæmpet. Hauptman *Dr. Dame* ledsagede 1. Kanonafdeling paa den videre Fremrykning.

I Aabenraa var der ingen Modstand. *Den tyske (deutschstämmige) Befolkning tiljubled Tropperne.*

Ved Vejkrydset Nord for Aabenraa faldt den første Kanonvogn fra paa Grund af et Brud paa Akselen. Underofficer Baganz' Kanon blev trukket frem i Spidsen. Den videre Fremrykning til Haderslev forløb uden enhver Forstyrrelse.

Kort før Haderslev meddelte tyskfødte (deutschstämmige) Indbyggere, at Broen i Byen var undermineret, Gaden spærret med Felt-Jernbanevogne og den bagved liggende Mølle stærkt befæstet. Nogle Panservogne og Motorcykle-Afdelingen blev derfor lagt i Spidsen og brød Modstanden. Kompagnichefen, Hauptmann *Dr. Dame*, der for at holde sig underrettet, ilede frem i en Motorcykle med Sidevogn, tog Stadskommandanten i Haderslev, Oberst *Hartz*, 2 Kaptajner, 2 Løjtnanter og 100 Underofficerer og Menige til Fange og sørgede for deres Transport tilbage til M. G. 14. Bateria. Han erobrede 7 Heste, 4 Ammunitionskærrer, 1 Tospandsvogn, 1 forspændt Panserkanon og 100 Geværer. Under Beskyttelse af Panseret blev Baganz' Kanon trukket frem og bragt i Stilling mod Infanterikasernen, fra hvilken der kom stærk Maskingeværild. Efter det tredje Skud blev det hvide Flag hejst paa Kasernen. Hauptmann *Dr. Dame* og Løjtnant *Mehrtens* ilede frem med en Panserbil og traf den stedfortrædende Pladskommandant ved Indgangen til Kasernen. Mens Kompagnichefen førte den stedfortræ-

dende Kommandant til Divisionskommandøren, forhandlede Løjtnant Mehrtens med de tysktalende Officerer af Kasernens Besætning. Han befalede dem at aflevere samtlige Vaaben og al Ammunition. Paa Løjtnant Mehrtens Forlangende traadte samtlige Kompagnier, der befandt sig i Kasernen an paa Ekcerserpladsen, hvor de *tøvende afleverede Vaaben og Ammunition*. Officererne fik Lov at beholde deres Sidevaaben.

Baganz' Kanonbesætning besatte Kaserneportene og overvaagede Afvæbningen. I Kasernen befandt sig 4. og 5. Kompagni og et Kanonkompagni af 2. Infanteriregiment, endvidere Resten af 3. Feltartilleriregiments 1. Batteri. Kanonerne var bragt i Stilling Nord for Haderslev. Ialt blev der af Løjtnant Mehrtens optalt i Kasernen: 8 Stabsofficerer, 13 Kaptajner og Løjtnanter, 308 Underofficerer og Menige, 37 Heste, 5 Maskingeværer, 4 Minekastere, 1 3,7 cm forspændt Panserkanon og 146 Geværer. Al Ammunition blev indsamlet. Derefter blev det af forbigørende tyske Tropper meddelt, at den danske Regering havde opgivet Modstanden. Henimod Kl. 13 blev Kasernen tjenstlig overgivet Pladskommandanten Oberst *Førsterling* af Løjtnant Mehrtens. Kl. 14 rykkede Besættelseskommandoen over Vejle til Viborg og meldte sig ved det dertil allerede ankomne Kompagni.

Den tredje Afdeling, der var underlagt 14. M. G. Batters 2. Kompagni under Ledelse af Feldwebel Struwe, havde til Opgave om nødvendigt at tiltvinge sig Grænseovergangen ved Krusaa i Samarbejde med 2. Kompagni. Henimod Kl. 6,30 blev Grænsen overskredet, og Fremrykningen i Retning af Rinkenæs begyndt for at sikre den højre Flanke. I Vejsvinget Syd for Hokkerup blev Fortroppens Spids udsat for heftig Kanon- og Maskingeværild. Straks gik Spidskanonen

under Ledelse af Gefreiter Bönninger i Stilling. Føreren gik frem for at udspejde den fjendtlige Stilling. Som Følge af det for Fjenden meget gunstige Terræn kunde man ikke straks fastslaa den fjendtlige Kanonstilling. For at kunne bekæmpe Modstanderen mere virkningsfuldt indtog Spidskanonen efter Befaling en anden Stilling længere fremme. Ved Forsøget paa at bekæmpe Fjenden fra den ny Stilling blev Skytset fra 200 Meters Afstand ramt af heftig Kanonild. Herved fik Kanonen svære Træffere. Sigteskytten, Overskytte Heidmann fik et Laarbensskud og Ladeskytten, Panzerskytte Zawodny et svært Kæbeskud.

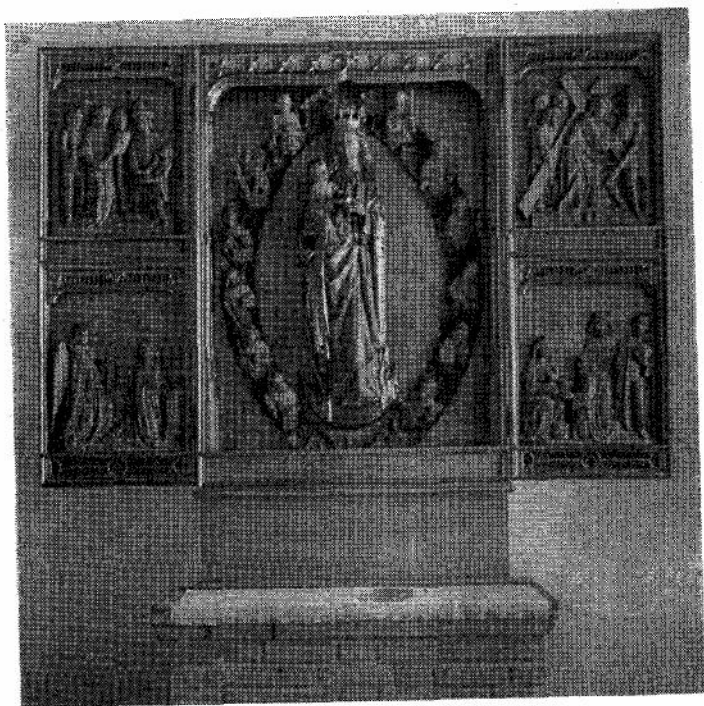
De i Mellemtiden af Afdelingslederen fremskudte to andre Kanoner behøvede ikke mere at blive sat ind, idet Modstanderen strakte Vaaben. Virkningen af Panzergranaterne i Forbindelse med den heftige Ild fra det andet Maskingeværkompagni havde tvunget Fjenden til at strække Vaaben. Derpaa fortsatte tredje Afdeling, deri indbefattet den beskadigede Spidskanon, sammen med 2. Kompagni, mens begge de saarede blev overført til Lazarettet i Flensborg.

Kompagniets to andre Afdelinger fulgte med 14. M. G. Batteris andre Kompagnier paa Fremrykningsvejen uden at støde paa Fjender.

Den tyske Indberetning skal ikke her kommenteres. Den er kun et lille Blad i Tyskernes Sejrsbulletiner fra de Dage.

For os, der oplevede hin skæbnesvangre 9. April,

»Ej Minde om en Glimredag,
kun om et trofast Hjerteslag.«

ALTERTAVLEN I SKÆRUP KIRKE

Af Frode Jensen.

Naar Aarbogen bringer et Billede af Altertavlen i Skærup Kirke, er det i Grunden unødigt at gøre mange Bemærkninger til den Omtale, Tavlen faar i Aarbogen for 1948 af Forfatteren R. Berg, Christianelund, Præstø.

Vi, der til Stadighed har vor Gang i Skærup Kirke, finder den smukke og anerkendende Omtale, Tavlen faar, vel begrundet, men naar man Aar efter Aar har glædet sig over den Renhed og ophøjede Ro, der hviler

over Helheden, kan man ikke lade de skæmmende Fejl, Skildringen indeholder, stå upaataalt.

Forfatteren skriver saaledes, at Madonna i venstre Haand holder »en Fugl, som Barnet griber efter«. Det er, som man kan se, en Kugle. Og Kuglen har fra gammel Tid symboliseret Jorden. Det er altsaa Verdensherredømmet, de to staar med i deres Hænder.

Madonnaskikkelsen er ikke »omgivet af en Krans, af hvis Blomster smaa Engle og andre hellige Skikkelser titter frem, en Illustration til den Rosenkrans-tilbedelse, som Madonna var Genstand for utallige Steder . . .«, men, som man kan se, af en mandelformet Krans af Skyer, hvoraf de tolv Apostle rager frem.

Naar saa dertil kommer, at Madonna, som Forfatteren nævner, staar paa Halvmaanen, mon saa ikke det hele forener sig til et klart og enkelt Udtryk for, at Madonna er den almægtige og er i Himlen.

Hertil vil ogsaa helt nøje slutte sig den Indskrift, Tavlen skal have haft, før dens Staffering ved en Restauration er blevet fjernet. Efter Udsagn af Museumsinspektør Chr. Axel Jensen har der under Madonna paa alle de Madonna-Tavler, der er skaaret af den Mester, fra hvis Værksted Skærup-Tavlen stammer, staaet: *Virgo Maria imperialissima*.

Hvorfor Mesterens Kendingsnavn er blevet Mester *imperialissima*.

Som det antydes i Omtalen, er de to øverste Grupper i Sideskabene ikke skaaret af samme Haand som den øvrige Tavle. De er indsat i 1883 og bryder da ogsaa Tavlens Enhed som Madonna-Tavle.

Og endelig kan man bemærke, at den Frise, som Forfatteren siger, Tavlen krones af, er fjernet. Det skete ved en Restauration i 1946. Det var ikke en oprindelig Frise, og den er med Rette fjernet, da den

virkede fordrejende paa Tavlens klare gotiske Stil.

Naar den Frise, Forfatteren omtaler, var kommen paa, saa skyldes det, efter Museumsinspektørens spøgefulde Bemærkning — den Tilfældighed, at man, netop da Skærup-Tavlen i 1883 var til Behandling paa Museet, var i Gang med at skære Friser til — saa vidt jeg husker — Korstolene i Aarhus Domkirke, og saa har man sagt: Lad os saa lave nogle Alen mere, saa faar de ogsaa noget i Skærup!

Af Billedet fremgaar det saaledes, at Tavlen i Aarbogen for 1948 er beskrevet paa unøjagtig Maade og tilmed saaledes, at der er føjet fremmede og forstyrrende Træk ind i Tavlens enkle Tale.

RINGIVE — ET GAMMELT TINGSTED

Af lærer Jørg. Pedersen, Fredsted.

Stednavneforskningen må ofte famle sig frem. Der kan være navne, der ser så ligetil ud og dog rummer mysterier — eller minder om ældgamle forhold.

Sprogmændene har hidtil stået noget tvivlrådige over for den endelse —reth, der træffes i nogle — mest jyske — stednavne: Bitreth (Beder), Oddræth (Odder), Snæreth (Snerild), Skathrith (Skader) o. fl.

Svend Aakjær, der ikke er uden sporsans, når det gælder stednavneproblemer, har også haft sin opmærksomhed fæstet på disse sære endelser og været nær ved det rigtige. Det er noget med det juridiske, gætter han, og sådan må det netop være.

Hvad dette ord —reth egentlig betyder, er ikke så let at sige. Det indgår i sysselnavnet Lofræth (Lover) og danner efterleddet i ordet herred (mlda. hæræth), hvis etymologi iøvrigt ikke er helt klarlagt.

Muligvis er det samme ord som subst. *ret*, der i middelaldersproget skrives ræth, kun hvor det står genitivisk eller er forbundet med præposition, sker der lyd lukning af *th* til *t*: rætens, til rætæ.

Da ordet imidlertid ofte har indtaget denne stilling i sætningen, har altså sidste form sejret. Endnu op mod 1500-tallet tales der dog om (kongens) ræthære thing (retterting).

Vil man have rigtig fat på spørgsmålet, står man sig

dog vist ved at begynde fra den anden ende: hvor *reth* optræder som forled. Kun i et par navne af nutidsformen Ring(e) er dette tilfældet: Ringe*), Svendborg amt (13. årh. Ræthing), Ringe, Nr. Nærá sogn, Odense amt (1391 Ræthing), og Ring, Ø. Alling s., Randers amt (1501 Rødding). Hertil slutter sig måske Rønge, Viborg amt, det er dog usikkert.

Betragter vi beliggenheden af de her nævnte byer, ser vi, at de så at sige danner centre i områder, der er rige på gravhøje, altså hvor der fra ældgammel tid har været nogenlunde tæt bebyggelse, ofte som naboer til byer med sakralt klingende navne.

Det er således tilfældet med Ringe ved Nr. Nærá, der 1391 skrives Nærtugh, d. e. Njærdhøje. Her er altså gudinden Njærd (Nerthus) i oldtiden blevet dyrket. Til overmål findes der i sognet en Alhøj, hvis navn kun kan forklares ud fra got. Alhs »helligdom«. I nabo-sognet Krogsbølle er der et stednavn — Gundstrup — der minder om den mand, goden, der forrettede offer-tjenesten i dette gudshus. Byen skrives o. 1400 Gode-storp, så der er ingen tvivl mulig. Betegnelsen gode kendes fra flere runestene (Flemløse, Glavendrup) .. næsboernes gode . . . «, »viernes gode . . . «

Men den mand, der stod guderne nærmest, var nok samtidig øverste myndighed i verdslige spørgsmål, en slags herredsforstander før herredernes tid.

Nær ved Njærds helligdom har der da været et slags tingsted, hvor retten plejedes, det her nævnte Ræthing.**)

I Sdr. Nærá ser vi omtrent det samme. Her er gan-

*) det e, der føjes til navnet, betegner dativ sing (>at Rethinge«).

***) I England træffes tilsvarende bynavn: Reading (udtales reding). Det fortjener at noteres, at også Reading er et gammelt tingsted, og at parlamentet ofte i ældre tid flyttedes dertil.

ske vist endelsen —sted føjet til Ræthing, hvad der har bevirket, at forleddet er blevet trukket sammen til een stavelse *ring*. Men nær ved dette Ringsted (en gammel hovedgård) ligger endnu den anselige Ringstedhøj og vidner ved sin tilstedeværelse om virkelighedsgrundlaget i disse betragtninger. Her har da det lille samfund i en fjern fortid drøftet lov og ret og andre alvorlige problemer, der kunne opstå.

Ring, Sdr. Hald herred, ligger i umiddelbar nærhed af Bøjen hede (ved Hvilsager), hvor herredstinget, så langt man kan se tilbage, er blevet afholdt. Her kan linien tilsyneladende trækkes endnu lidt længere tilbage.

I *Ring*, Gudme herred, er herredstinget derimod blevet flyttet til nabosognet *Gislev*. Men det er kun, hvad man kunne vente. Som det nu vides med nogenlunde sikkerhed, afspejler de mange —lev byer i Jylland og Fyn resultatet af en invasion udgående fra Sjælland og Skåne, det gamle danerrige på Skjoldungernes tid. I —levbyerne sad Lejrekongernes betroede mænd, hvad titel de nu har båret (måske jarl som i Jerlev), og dem tilkom det at skifte ret og holde loven i hævd.

Ser vi nu på vort hjemlige *Ringive*, er alt i god overensstemmelse med det her udviklede. Navnet skrives 1330 Ryngøgh, og efterleddet tolkes i »V. A. Sn.« som glda. høgh »høj« (skal dog vist — ifølge udtalen — være »høje«). Forleddet derimod som subst. *ring*. Men hvad der skulle have givet anledning dertil, siges ikke.

Ifølge Danske Atlas skal her en gammel sysselkonge ved navn Ring være begravet i en høj »straks ved præstegårdens toft«, og deraf skal sognet have fået navn. Det var forklaring nr. 2.

Hvad man imidlertid bør fæste sig ved, er, at der i sognet findes en bebyggelse, der bærer navnet *Mallehøj*, altså en gammel målhøj, d. v. s. tinghøj. Forleddet *mål* er dannet af verbet *mæle* »tale« (jfr. et ord som modersmål), og det var jo det, man gav sig af med på tinge. Paralleller træffes landet over: Malle ved Løgstør og Måløv på Sjælland. Det var oldforskeren H. V. Clausen, der først i sin interessante bog »Studier over Danmarks oldtidsbebyggelse« gjorde opmærksom på disse småhøje, forløbere for de egentlige tinghøje. Mærkeligt nok tolker man navnet Mallehøj på anden måde i »V. A. Sn.«.

Ringive har tillige en *Ringhøj*. Nu kan man jo være skeptisk og opfatte dette navn som en opkaldelse efter sognet, men det kan også være et oprindeligt navn, og set i sammenhæng med det foregående må det forekomme en sandsynligst, at det er det. De to høje kunne måske forklare, hvorfor »høj« i Ringive har flertalsform. Man kan have tænkt på begge de gamle tinghøje ved navngivningen.

Navnetypen Ring(s)høj og Ring(s)bjerg*) forekommer flere steder i landet, også hvor der ikke kan være tale om nogen opkaldelse, bl. a. i sønderjyske marknavne, og man har ikke rigtig vidst, hvad man skulle stille op med den.

Lige så tvivlrådig er man over for navnet *Ringsted*, der forekommer en halv snes gange (når sammensætningerne regnes med).

Men når der i Nr. Næra findes et Rething, der alle-

*) Således i Sædder (vel opr. Sætreth) sogn, Præstø amt. Ringsbjerg (nævnt 1336) ligger op mod herredsbyen Herfølge i nabo-sognet. Mellem R. og H. fandtes tidligere en helligkilde. I Sognet tillige en *Lundebanke* og et *Tholstrup*. Det sidste kunne minde om tulen, herredsforstanderen, der nævnes på Snoldelevstenen (.... Roald, tul på Salhøje....).

rede i middelalderen er blevet til Ringe, og man i Sdr. Nærrå træffer et *Ringsted*, turde de to navne have samme oprindelse.

Et tilføjjet efterled bevirker *altid* sammentrækning eller forkortelse af forleddet, og denne er forståeligt nok indtruffet tidligere i det sammensatte end i det usammensatte navn.

Fæster vi opmærksomheden ved købstaden *Ringsted*, ved vi da også, at denne by fra de tidligste tider har været sædet for sjællandsfarernes landsting. Også her er der tilknytning til det sakrale. Her holdtes — ifølge Adam af Bremen — de store blotfester i helliglunden. Denne nævnes allerede 1171 (*Ringstadelund*). 1178 kaldes den Tislund. Men ellers var det vist særlig Odin, der i den senere oldtid var genstand for dyrkelsen der.

Helligdom og tingsted hører sammen, og det skulle nu være sandsynliggjort, at selve navnet *Ringsted* betyder noget i retning af tingsted.

Også her i Vejle amt træffes et *Ringsted*, nemlig gården *Ringstholm* (ældre: *Ringstedholm*), As sogn.

I »V. A. Sn.« indlader man sig ikke på nogen forklaring af navnet, men nøjes med forsigtigt at bemærke, at der næppe kan være tale om en opkaldelse (efter købstaden R.).

Nej, det kan der nok ikke.

Ringstholm ligger o. ved *As kirke*, altså ved hellignæsset »asernes næs«, for sådan synes det efter de gamle skriveformer berettiget at tolke navnet, og det er da i sin orden, at der også har været et »lovsted« i nærheden.

Ved *Ringstholm* ligger en gammel gravhøj med et dyssekammer, hvorover der ligger en stor dæksten. Har dette mon nogen forbindelse med navnet?

Det er lettere her at spørge end at svare. Et navn som Asnæs kan meget vel have sine rødder 3—4 tusinde år tilbage i tiden, da såvel *as* som *næs* er indo-europæiske arveord. Og hvad Rething-stedet angår, nå ja, så kunne det have sine fordele at drøfte tingene i påhør af de henfarne gamle. De sad jo derinde i dysen skuende ind i uendeligheden med deres uudgrundelige blik, på een gang så nære, at man næsten kunne føle deres nærværelse, og dog så fjerne, at deres ånder omgikkes guderne. Måske har man brugt at indanke sager, der var de jordiske mennesker for vanskelige, for dem og gennem varsler modtaget svar. Det var for at knytte tråden fra nutid til fortid, at man valgte gravhøjene til tinghøje. Den skik kan gå meget langt tilbage. Men navnet Rething når nok o. lige så langt.

DE ARKIVALSKE KILDER TIL DE OTTE SOGNES HISTORIE

Af Johan Hvidtfeldt.

Tiden rider hurtigt. Hvor mange tænker idag på, at sognene syd for Kolding og Kolding fjord, »de otte sogne«, indtil 1864 var en del af hertugdømmet Sønderjylland, og at de blev regeret på tysk fra Tyske Kancelli eller Rentekammerets tyske kontorer og fra de lokale embedskontorer i Haderslev.

Wienerfreden blev den smerteligste fred, Danmark nogensinde har underskrevet, ikke blot Holsten, men også hertugdømmet Sønderjylland, der fra ældgammel tid havde været en del af Danmarks rige, måtte afstås til de sejrende stormagter Preussen og Østrig. Et lille lyspunkt var det dog, at Ærø fik lov at blive ved med at være dansk, og at Danmark til gengæld for de såkaldte »enklaver« i Vestslesvig, der i statsretlig henseende havde hørt til kongeriget, beholdt sognene syd og nord for Ribe samt de 8 nordligste sogne i Tyrstrup herred. Som naturligt er, blev disse sogne straks indlemmet i de danske embedskredse, som de lå nærmest ved, som Ribe stift, Vejle amt, Elbo m. fl. herreders provsti, eller de fik måske deres egne embedsmænd. Således udnævntes der en særlig herredsfoged i Nørre-Tyrstrup herred, der dog allerede ved lov af 16. februar 1866 fik navneforandring

til Kolding herred, hvortil samtidig en del sogne i Bruskg og Andst herreder blev henlagt. Nørre-Tyrstrup herred fik også sin egen oppebørselsstue i Kolding, hvorunder ligeledes dele af Vamdrup og Seest sogne kom til at høre.

Arkiver og embeder hører sammen. Skal man søge oplysninger om et sogn eller en gård, må man være klar over, hvilke embedsmænd der i ældre tid har behandlet sagerne fra det pågældende sted. I deres arkiver, og kun der, kan man vente at finde de oplysninger, man søger. Før 1864 hørte de 8 sogne under de slesvigske embedsmænd i Haderslev og København. Da de nu blev kongeriske, havde det været naturligt og i overensstemmelse med sædvanlig skik, om der fra Haderslev var blevet afleveret arkivsager til de nye embedsmænd i kongeriget, som nu skulle behandle disse sognes forhold og problemer. Men kun i meget få tilfælde skete dette. Det meste blev liggende i Haderslev.

Noget af det lokale historiske materiale, ikke mindst fra Haderslev amtsarkiv, kom senere til det preussiske statsarkiv i Slesvig (senere Kiel, nu Landesarchiv på Gottorp slot). I 1923 oprettedes et sønderjysk arkivdepot i Åbenrå, der i 1933 blev til Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele. Her samledes efterhånden alle de lokale embedsarkiver fra Sønderjylland fra tiden indtil 1920, altså også arkivalier vedrørende de 8 sogne før 1864, for så vidt de ikke var kommet til Statsarkivet. 1936 fik Landsarkivet fra Statsarkivet i Kiel en større aflevering af nordslesvigske lokalakter, og de søndrede arkiver var atter samlet.

Forsåvidt skulle man synes, at alt var godt, simpelt og ligetil. Ville man studere de 8 sognes historie, skulle man til Landsarkivet i Åbenrå. Men sådan var det

ikke. Thi fra 1864 var Nørre-Tyrstrup herred en del af kongeriget; derfor kom det selvfølgelig også til i arkivalsk henseende at høre under det i 1889 oprettede Landsarkiv (oprindelig Provinsarkiv) for Nørrejylland, der fik sæde i Viborg. Her skulle ikke blot samles arkivstoffet vedr. disse sogne fra tiden efter 1864. Det var en selvfølge. Men hertil blev også afleveret de arkiver, som fandtes ude i selve sognene, nemlig præstearkiverne og enkelte privatarkiver.

Det er indlysende, at en sådan ordning ikke var praktisk. Skulle man f. eks. foretage personalhistoriske undersøgelser, måtte man til Viborg for at gennemgå kirkebøgerne, men skyld- og pantebøgerne, der næsten er ligeså vigtige for ethvert slægtshistorisk arbejde i Sønderjylland, fandtes i Åbenrå. På et arkivmøde i København 1936 besluttede man derfor at overføre alle ældre akter vedrørende de 8 sogne fra Åbenrå til Viborg. Beslutningen blev gennemført i den følgende tid, men det viste sig hurtigt, at denne løsning ikke var ideel, bl. a. fordi man jo umuligt kunne dele de mange værdifulde protokoller som f. eks. Tyrstrup herreds skyld- og panteprotokoller og tingbøger eller Haderslev amts dekretprotokoller. På et nyt møde i 1947 blev det derfor besluttet at gå den modsatte vej. Alle de arkivalier vedrørende de 8 sogne, som fandtes i Landsarkivet i Viborg, blev afleveret til Åbenrå, forsåvidt de var fra tiden før 1864. For kirkebøgernes vedkommende blev skillelinien dog 1867, da der i dette år indførtes nye protokoller i alle sognene, så de gamle altså alle blev afsluttet i dette år. Det er herefter stadigvæk således, at lokalarkiverne vedrørende de 8 sogne kan findes i Landsarkivet i Åbenrå og i Landsarkivet i Viborg. Men før fandtes de gamle sager både i Åbenrå og Viborg, nu er alle sager

fra før 1864 i Åbenrå, alle sager efter 1864 i Viborg.

I den af *Frode Gribsvad* og *Johan Hvidtfeldt* i 1944 udgivne bog: *Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele. En Oversigt* (Vejledende Arkivregistraturer VI) findes der en indgående redegørelse for de enkelte embedsarkivaliers indhold, og man vil her også få fylldige oplysninger om indholdet af de arkiver, som tilhørte de embedsmænd, der havde med de 8 sogne at gøre. Det var: Amtmanden i Haderslev, amtsforvalteren og husfogden i Haderslev østeramt, ridefogden og herredsfogden i Tyrstrup herred, den slesvigske generalsuperintendent, provsten over Haderslev provsti, Haderslev provstis fælleskirkekasse, branddirektøren for Haderslev amt (fra 1851 for Haderslev østeramt) og fysikus i Haderslev. Der er derfor ingen grund til at gå nærmere ind på disse arkivalier. Alle interesserede kan henvises til det nævnte værk.

Men i 1944, da denne bog udkom, var en stor del af arkivalierne vedrørende Nørre-Tyrstrup herred blevet overført til Viborg. De er selvfølgelig ikke omtalt i bogen, og der vil derfor være grund til at fortælle lidt om dem og om de sager, der i forvejen fandtes i Viborg, først og fremmest præstearkiverne og Stenderupgårds arkiv. I præstearkiverne er det jo kirkebøgerne (fortegnelse over alle Danmarks kirkebøger findes i *S. Nygård: Danmarks Kirkebøger*, der udkom i 1933), der interesserer de fleste mennesker. Og imellem de 8 sognes kirkebøger findes nogle af de bedst førte og mest værdifulde i hele Danmark, nemlig pastor Rydes kirkebøger fra Vonsild 1685—1708, der bl. a. indeholder udførlige levnedbeskrivelser af alle mennesker, der er døde i dette tidsrum (se nærmere *Vejle Amts Aarbøger* 1907, s. 99—120, 1910, s. 113—140, og *Wisbechs Almanak* 1884 og 1886).

Præstearkiverne indeholder også mangt og meget andet værdifuldt kildemateriale, der undertiden går tilbage til 1500-årene. De ligner her som naturligt er, de andre sønderjyske præstearkiver og adskiller sig derimod fra de kongerigske, der næsten aldrig rummer ældre optegnelser og breve. Også det lille arkiv fra Stenderupgård, der var kommet til Viborg som gave fra proprietær Thygesen, indeholder meget gamle sager, deriblandt pergamentbreve tilbage til 1519. Her til slutter sig fra samlingen Topografica forskellige sager vedrørende Stenderup sogn. Af embedsarkivalier, der fra gammel tid har været i Viborg, er der iøvrigt kun grund til at nævne en del af Haderslev østeramtsstues arkiv, som var kommet til amtsforvalterembedet i Vejle. Det indeholdt foruden en række værdifulde kort fra 1700-årene en del såkaldte »Setzungs«-registre, mølle-, udstyknings- og andre landvæsenssager.

Af de arkivalier, som tidligere var blevet afleveret fra Åbenrå til Viborg og nu blev tilbagesendt, må nævnes følgende: Haderslev amtsarkiv: landvæsenssager, især udskiftnings- og sætningsakter, sager angående de kgl. domæner, Haderslev kirkevisitorialarkiv, der er en del af amtsarkivet: kirke- og skolesager, ordnet sognevis, Haderslev provstearkiv: kirke-regnskabsbøger, der for næsten alle sognenes vedkommende begynder 1564, sager angående de kirkelige forhold og skolevæsenet, ordnet efter sogne, General-superintendentens arkiv: arkivfortegnelser fra ca. 1802 og kirkeinventarer fra 1763.

Den nu gennemførte arkivudveksling betyder selvfølgelig ikke, at alle arkivalier angående de 8 sogne nu findes i Landsarkivet i Åbenrå. I landsarkiverne opbevares jo kun de lokale embedsmænds arkiver,

mens centraladministrationens papirer må søges i Rigsarkivet. Efter freden i Wien blev der fra Gehejmearkivet (senere Rigsarkivet) til Tyskland afleveret en mængde arkivalier angående de afståede hertugdømmer. Ved den lejlighed tilbageholdt man dog en del sager angående de 8 sogne, og der findes derfor en hel del arkivstof vedrørende Nørre-Tyrstrup herred i Rigsarkivet, ikke mindst da afleveringerne til Tyskland ikke blev fuldstændige. Desuden kom der i 1936 ved den gennemførte arkivudveksling med Tyskland en del nordslesvigske akter tilbage til Danmark. Det er ikke her stedet at komme nærmere ind på de mange forskellige sønderjyske arkivfunds, som Rigsarkivets samlinger rummer. Det må være tilstrækkeligt at henvise til den redegørelse, der findes i *Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie* (1944). En specificeret fortegnelse over de dele af Tyske Kancellis arkiv, der nu er i Rigsarkivet, findes i *Tyske Kancelli I ved Johanne Skovgaard* (Vejledende Arkivregistraturer VII, 1946). Dette værk indeholder også fortegnelse over statholderarkivet, Glückstadt-regeringskancelliets, overrettens, overkonsistoriets og den slesvig-holstenske provinsialregerings arkiver.

Men med Rigsarkivet og de to landsarkiver er alle mulighederne for at finde arkivstof vedrørende de 8 sogne endda ikke udtømt. Trods den omtalte arkivudveksling i 1936 findes der stadig en del akter angående Nordslesvig, herunder også i nogle tilfælde de 8 sogne, i det slesvig-holstenske arkiv, Landsarkivet på Gottorp. En udmærket, klar og overskuelig men nu delvis forældet oversigt er udgivet af *Georg Hille: Übersicht über die Bestände des königlichen Staatsarchivs zu Schleswig* (1900). I det ovennævnte værk

af Fink og Hvidtfeldt findes der ligeledes en kort oversigt over det tyske arkivs indhold.

For den, der vil grave sig helt til bunds i de 8 sognes historie, som vil sige, at han kender og har gennemgået alt materialet, er det nødvendigt at rejse både til Åbenrå, København og Slesvig, måske også til Viborg. Men for de mange, der kun interesserer sig for visse sider af egnens fortid, eller som kun vil studere deres slægts eller gårds historie, vil det ofte være tilstrækkeligt at aflægge besøg i Åbenrå. Dette arkiv er jo lettere at komme til end Viborg-arkivet, og her er nu det materiale samlet, som langt de fleste søger. Der kan næppe være tvivl om, at den gennemførte nyordning betyder et stort fremskridt for alle, der vil studere de 8 sognes historie. Forhåbentlig vil den også medføre, at flere vil sysle med den smukke og historisk interessante egnns fortid.

PROVST MATHIAS BAKKE I KOLDING

Af Forstander *F. Elle Jensen.*

Mathias Lorentsen Bakke blev født den 6. Oktober 1709 i Kolding, hvor hans Fader var Præst ved Hospitalskirken. Sønnen blev holdt til Bogen, og efter 1728 at være bleven Student, fik han 1732 Ansættelse som Hører ved Latinskolen i sin Fødeby. To Aar senere tog han sin theologiske Embedseksamen (med »non«), og 1739 udnævntes han til Kateket i Byen.

Det er næppe tænkeligt andet, end at de voldsomme kirkelige Brydninger, som just i 1730'erne fandt Sted i København mellem ortodokse, Pietister, Herrnhuter og Separatister¹⁾, har ladet den unge Bakke, der var i Hovedstaden for at tage Attestats, uberørt, men om han da er blevet grebet af den Vækkelsesbølge, som overskyllede Byen, vides ikke. Snarere er Forholdet det, at han først kom med, da Dønningerne fra København, ligesom ogsaa andre Steder i Provinsen, mærkedes i Kolding, rimeligvis formidlet ved den fra Egnen stammende herrnhutiske Emisær, Student *Gert Hansen*, der ca. 1736 besøgte sin Hjemstavn.²⁾

Blandt dem, han fik Indflydelse paa, var den daværende Hører ved Latinskolen *Jørgen Kastrup*, der siden som Sognepræst i Stepping kom til at betyde meget for Brødremenigheden,³⁾ og — formodentlig —

¹⁾ F. Elle Jensen: Pietismen i Danmark, S. 49 ff.

²⁾ J. Lundbye: Herrnhutismen i Danmark, S. 108 f.

³⁾ Kirkeh. Saml. 5, II, S. 12 ff. (Præst i Stepping 1738—77).

Mathias Bakke. Skønt Hansen havde gjort Visit hos Byens Præster, for at de ikke skulde tro, at han handlede bag deres Ryg, vakte den af ham fremkaldte Bevægelse dog megen Uvilje, og da han en Aften læste højt hos en Familie, samledes Pøbelen foran Huset, bombarderede Vinduer og Døre med Sten og raabte »Pietist«. Derefter blev disse Aftenbesøg forbudt, og der kunde naturligvis heller ikke være Tale om, at Hansen fik Tilladelse af Præsterne til at prædike, uagtet baade Amtmanden⁴⁾ og nogle af Officererne havde udtalt Ønsket derom.

Uden Frugt havde Hansens Ophold i Kolding alligevel ikke været, og i de kommende Aar blev det Bakke, som 1742 udnævntes til personel Kapellan hos den gamle *Laur. Leeh* (1699—1746) og 1746 til Sognepræst i Købstaden, der blev Bevægelsens Leder. Han stod i livlig Forbindelse med ligesindede Præstevener baade paa Fyn og i Grænseegnene mellem Nørre- og Sønderjylland,⁵⁾ og han deltog jævnligt i de Sammenkomster, disse herrnhutisk paavirkede gejstlige havde med hinanden, men naar han fra den Side er blevet nævnt som et Værktøj for en stor Vækkelse,⁶⁾ turde dette dog være en Overdrivelse, da man ellers ikke hører om noget aandeligt Røre i Kolding. Men at der har været en Kreds om ham i Byen, om end den næppe har været stor, fremgaar baade af en Udtalelse af Gert Hansen fra 1739, at der fandtes nogle gode Sjæle i Staden, og af den Omstændighed, at 3 Svende derfra 1748 søgte til Brødreresocietetet i København.⁷⁾

⁴⁾ Eggert v. Linstow (1733—37).

⁵⁾ Lundbye, S. 101 og 125.

⁶⁾ E. Rantzaus: Geschichte der Diaspora, S. 53, Afskrift i Christiansfeld.

⁷⁾ Kirkeh. Saml. 4, V, S. 398.

Bakkes⁸⁾ Forkyndelse har sikkert som Herrnhuter-nes i Almindelighed været præget af en mild og dog indtrængende Alvor, muligt har den ogsaa bevæget sig i de sentimentale Vendinger, som da var gængse indenfor Retningen; ganske vist er ingen af hans Prædikener opbevaret, men et og andet Udtryk i hans Skrivelser kunde tyde paa det. Overfor dem af sine Sognebørn, som han troede, mente det ærligt, kunde han vise stor Forstaaelse; saaledes søgte han 1750 Biskoppen om at maatte antage en Karl, der længe havde afholdt sig fra Nadveren, men nu længtes efter den, uden det i Loven paabudte aabenbare Skriftemaal. Paa samme Maade optraadte han nogle Aar senere, da en Løjtnant ved Garnisonen, som havde ført et uværdigt Levned og forsømt sin Altergang, meldte sig til Kommunion. Bakke turde som Følge af hans Fortid ikke uden videre antage ham, men da han havde talt med ham og faaet hans Forsikring om fremtidig at ville leve et bedre Liv, udbad han sig, at ogsaa han maatte blive fritaget for at udstaa den offentlige Disciplin, han havde fortjent, da han var forsikret om, at »vor blodige Frelser jo endnu annammer Syndere og æder med dem.«

Imødekommende var ogsaa hans Færd (1759) overfor to tyske Kolonister, som vilde indgaa Ægteskab, og hvoraf den kvindelige Part var Katolik. Hun ønskede nu at konvertere paa Bryllupsdagen, men under en Samtale med Bakke kom det frem, at hun alligevel var meget betænkelig, da de andre Katolikker havde truet hende paa Livet, om hun blev Protestant. Bakke

⁸⁾ Hvad der i det følgende er meddelt om Bakkes Virksomhed i Kolding, stammer hovedsagelig fra Brusk Herreds Pakker 1417 ff. og 1760 ff. samt Biskoppens Kopibog i Ribe Stifts Bispearkiv (Landsark. i Viborg).

forsikrede hende imidlertid, at her i Danmark vilde intet ske hende, og hun blev derefter igen mere frimodig og lovede at holde fast ved sin første Beslutning. Til Gengæld tilbød han at foretage Vielsen med det samme, skønt han ikke selv var saa dygtig i Tysk, naar bare hun vilde love, at eventuelle Børn i Ægteskabet blev opdraget i den evaγγελiske Lære. Derved vilde Parret straks kunne faa den Understøttelse af Kongen, som kun blev Ægtefæller til Del; skulde hun undervises, forinden Brylluppet kunde finde Sted, vilde der hengaa en længere Tid, da hun hverken var i Stand til at læse eller skrive, og hun desuden var meget uvidende, ja egentlig blot kunde nogle Bønner og sit »Rosarium«. Dette Bakkes Tilbud blev approberet af Hans de Hofman, der paa den Tid var Regeringens Kommissarius for Hedens Opdyrkning ved de indkaldte Tyskere, og alt er sikkert saaledes endt i Fryd og Gammen.

Men forelaa der Sløseri, eller overtraadte nogen de gældende Love og Vedtægter, kunde Bakke paa sit Embedes Vegne optræde med megen Myndighed. Saaledes havde han (1761) en Affære med Smedemester Claus Jepsen, fordi han nægtede at konfirmere hans Læredreng paa 21 Aar, da han hverken kunde sin Katekismus eller forstod dens Indhold, ja næppe var i Stand til at læse indenad. Den unge Mand var meget daarligt begavet, og hertil kom, at Mesteren kun i ringe Grad lod ham besøge Skolen og gaa til Undervisning hos Kateketen. Bakke paa sin Side havde tilbudt at se lidt gennem Fingre med ham og at ville læse privat med ham om Søndagen, men Jepsen var ikke tilfreds med det og klagede til Biskoppen, som han bad overhøre Lærningen; han var, skrev han til ham, vis paa, at han ikke vilde sønderbryde det brækkede

Rør og slukke den rygende Tande, og skulde han dø, havde Præst og Biskop Skyld for, at han ikke i Forvejen havde været til Alters. Overhøringen fik dog ikke det ventede Udfald, og Bakke fastholdt derfor sin Vægning. Hvorledes Sagen er endt, ses ikke.

Bakke stod sig godt med Biskop Brorson i Ribe, der selv hældede til Herrnhutismen. Ved Visitatsen i Kolding 1752⁹⁾ roste han Sognepræstens opbyggelige Prædiken; derimod var han ikke tilfreds med Ungdommens Standpunkt, men mente dog, at Skylden kunde ligge i det daarlige Skolevæsen, man havde haft, saa han udtalte Haab om, at Tilstanden fremtidig maatte blive en anden, nu da de ydre Forhold var blevet bedre. Det slog ogsaa for saa vidt til, som de unge ved Visitatsen 1755 svarede »til Fornøjelse«.

1758 — samme Aar som Bakke udnævntes til Provst for Brusk Herred — blev Kolding Kirke genindviet efter at have været underkastet en større Restauration. En Del »fattige Borgere« klagede vel over, at Stolestadepengene ved den Lejlighed var blevet forhøjet, men baade Magistraten og Præsterne var vel tilfredse med Byggeriet, og de indbød Stiftsøvrigheden til Indvielseshøjtideligheden Nytaarsdag. Brorson var imidlertid forhindret i at komme denne Dag, og Festligheden blev derfor udskudt til den 13. Januar.

Det var Bakke, som især trak Læsset med Forberedelserne, og han maatte føre mange Forhandlinger, baade med Rektoren¹⁰⁾ for Latinskolen, hvis Disciple skulde synge, og med Kantoren og Musikanterne. Salmen »I Jesu Navn«, skriver han til Biskoppen, er imidlertid i Mol, mens den ledsagende

⁹⁾ Biskoppernes Visitatsrelationer (Rigsarkivet, Kbh.).

¹⁰⁾ Jac. Sørensen Ørsted var Rektor 1726—69.

Basunstemme er i Dur, dog haaber han, der maa findes en Udvej til med Ære at synge Verset, skønt der blandt Eleverne mangler to »Diskantister«. Efter Epistlen og ved »O store Gud, vi love dig« skulde Trompeter og Pauker lyde, og efter Velsignelsen Sang og Instrumentmusik af to Valdhorn og to »Hautboier« (Oboer). Brorson lovede at skrive Teksten til to af Organisten komponerede Melodier, som Latinskole-disciplene skulde fremføre; derfor beder Bakke Biskoppen om at sende Ordene saa betids, at der kunde blive Lejlighed til at indøve Sangene. — Formentlig er dette Program blevet gennemført.

Men kunde Bakke glæde sig over sin Biskops Gunst, havde han til Gengæld mange Genvordigheder at udstaa med adskillige af sine nærmeste Medarbejdere. Til sin første residerende Kapellan, *Rudbeck Lucopidan* (1746—50) stod han dog vistnok i et godt Forhold, da denne synes at have været en nidkær og alvorlig Mand. Som Præst ved Hospitalskirken (1730—46) havde han saaledes med Iver taget sig af en epileptisk Pige og forberedt hende til Konfirmation, og at der har været Kraft i hans Forkyndelse, fremgaar af, at der tre Gange — anonymt — var blevet klaget til Biskoppen over den. Derimod var Forholdet til Eftermanden, *Ole Westphal* (1750—72),¹¹⁾ kun daarligt, og der var af og til Rivninger mellem de to Præster. Langt haardere blev dog de Stridigheder, Bakke kom til at udkæmpe med sine Kateketer.

Chr. Fr. Friis (f. 1722, Kandidat 1743, Kateket i Vejle 1745 og i Kolding 1746) stammede fra et Overklassehjem, idet hans Fader var Kommandør i Flaaden, og dette har muligt ikke været uden Indvirkning

¹¹⁾ Westphal var Hospitalspræst 1746—50.

paa hans Karakter og gjort det vanskeligt for ham at bøje sig for andre. Kom saa hertil, at han var stridig af Sind og altid stod stejlt paa sine Rettigheder, vil man forstaa, at han kunde blive vanskelig at samarbejde med, saa meget mere som Bakke ogsaa holdt paa sit, naar Talen var om hans Embedes Værdighed. At Sognepræsten ikke forstod sig paa Penge, saa der let kunde opstaa økonomiske Uoverensstemmelser mellem dem, skulde ikke gøre Forholdet bedre.

Iøvrigt var Friis ikke uden Dygtighed, og han tog sig med Flid af Ungdommens Undervisning; 1748 tilstillede han saaledes som Følge af Børnenes Vankundighed Byens Styre et Andragende om Ansættelse af en Skoleholder. Derfor kunde ogsaa Brorson til Kirkekollegiet 1752 omtale ham med Ros, saavel for hans grundige og opbyggelige Prædiken som for hans eksemplariske Levned og Flid i sit Embede,¹²⁾ og man tør formode, at Biskoppens Anbefaling ikke har været uden Indflydelse paa hans senere Befordring.

Det har ikke været længe, inden der blev Gnidninger mellem Sognepræsten og Kateketen, og snart kom det til et aabent Brud. 1748 klagede Friis til Biskoppen over, at nogle Forældre ikke vilde lade deres Børn, som gik til Præst, undervise hos ham. Bakke havde ganske vist foreholdt dem det, men da de svarede, at de ingen Pligt havde til at benytte Kateketen, mente han ikke at kunne paabyde dem det, hvad Friis blev meget fortørnet over, og han kom i den Anledning med haarde Beskyldninger mod sin foresatte for Kæfteri og andet. Han sigtede dermed til Sognepræstens Forbindelse med Herrnhutismen, og navnlig var det ham en Torn i Øjet, at Bakke ofte lod en Student fra

¹²⁾ Kirkeh. Saml. 3, V, S. 713.

Stepping baade prædike og katekisere i Kolding; derfor besværede han sig i sin Klage til Biskoppen ogsaa over ham og hans »usædvanlige« Talemaader, der kun kunde bidrage til at fremme urigtige og ulutherske Meninger i Kirken, og han forlangte Ret til at virke uforstyrret i sit Kald. Skulde han give Afkald paa Børnene, maatte han have Befaling dertil, saa vilde han gøre det med Glæde, da han derved blev fritaget for et stort Ansvar paa Dommens Dag, men han ønskede først at høre Kongens Vilje gennem Kirkekollegiets Afgørelse. Om sig selv skrev han iøvrigt, at han mødte megen Kærlighed, især blandt de fattige, og at han var rede til at vise selv den ringeste en kærlig Omgang, ja agtede sig selv for den allerringeste, men kødeligt sindede Menneskers Omgang var hverken tjenlig eller tilladt. Om Bakke indberettede han, nu da han var kommet i Strid med ham, at han mod Loven ikke begyndte sin Højmesse gudstjeneste før Kl. 9.

Bakke paa sin Side oplyste, at naar Forældrene holdt Børnene tilbage fra Friis, var det dels fordi de ikke kunde lide ham, dels fordi han egenmægtig havde forandret Tidspunktet for Onsdagskatekisationen fra Kl. 8 til Kl. 9, idet han mente, at dette var Præsten uvedkommende, og at det var sket af Hensyn til de korte Dage. Hvad Højmessetiden angik, erklærede Bakke, at den var en Arv fra hans Forgænger i Embedet, men han vilde gerne forandre den, om det blev ham befalet.

Skønt Brorson selv egentlig mente, at Instruksen for Kateketer af 1736 gav Friis Medhold, lod han alligevel Sagen forebringe for Kirkekollegiet, og dette resolverede virkelig sidst i 1749 til Fordel for Sognepræsten. At Bakke imidlertid befandt sig ilde ved

Striden, ses af, at han i 1748, da der var Tale om, at Friis muligt selv kunde faa et Embede, frabad sig at faa en ny Kateket. Han begrundede især dette med, at det kostede ham 50 Rdl. om Aaret foruden godt 69 af Herredets Tiender, men der er næppe nogen Tvivl om, at han har været forpint af Situationen, og at dette ogsaa har spillet ind i hans Andragende. Hvor oprevet han kunde være, naar Modstanden mod ham syntes ham for stor, faar man et Indtryk af gennem nogle Udtalelser til Brorson. Det synes virkelig, hedder det heri, som Satan særdeles i disse Tider vil vise sin store Ondskab mod ham, og han kan ikke nægte, at det ofte er ham til stor Skade og Forhindring paa Sjæl og Legeme. Men den trofaste Gud og Frelser har dog hjulpet ham, og han skal mere end overvinde alt ved ham, som os elskte.

1754 blev Friis udnævnt til Feltpræst med Station i Kolding samtidig med at han beholdt sin Kateketstilling, og det hændte da nogle Gange, at Bakke lod ham overtage sine Gudstjenester, naar han selv var optaget paa anden Vis. 1759 blev Friis kaldet til Sognepræst for Hjarup-Vamdrup, og Bakke ansøgte da atter om at blive fritaget for at faa en Kateket; han havde vel regnet med, at den residerende Kapellan kunde gøre noget af hans Arbejde, men Westphal erklærede kun midlertidigt og mod Betaling fra alle vedkommende at ville gaa ind herpaa, da det hørte ind under Sognepræstens Embede, saa han »med sin vise Forsorg« selv maatte foranstalte det fornødne. Bakke fik heller intet ud af sit Andragende, og en ny Kateket, *Laur. Wisbech*, Søn af den stedlige Kordegn og Klokker *Villum Wisbech*, blev beskikket i Friis' Sted.

Bakke har sikkert med Glæde set Friis drage bort, men han er utvivlsomt blevet temmelig ubehagelig

berørt ved derefter at modtage en Regning fra den nye Hjaruppræst, som nu forlangte 13 Rdl. 3 Mk. 4 Sk. i Løn for Tiden fra Mikkelsdag til sin Afrejse i 1759, ligesom han mente at have 25 Rdl. tilgode for det foregaaende Halvaar; endelig krævede han 10 Rdl. for ved Lejlighed at have vikarieret for Bakke ved Guds-tjenester.

Til disse Krav stillede Bakke sig ganske afvisende. Han erkendte, at Friis havde noget tilgode for de sidste 13 Uger fra Mikkelsdag, til han holdt Afskedsprædiken, dog ikke mere end 8 Rdl. 2 Mk., som han var rede til at betale ham; de 25 Rdl. derimod havde han faaet, men Bakke havde aldrig kunnet erholde nogen Kvittering for dem, og hvad Betalingen for præstelig Hjælp angik, mente han, at dette var en Tjeneste, den ene gejstlige altid gratis ydede den anden; han selv var villig til, naar det forlangtes af ham, at fungere i Hjarup.

Forsøg paa Mægling strandede, og det trak op til Proces, hvad imidlertid Biskoppen søgte at forhindre ved at foreslaa en Voldgiftsret. Det gik Friis ind paa, idet han udpegede Borgmester *Junghans*¹³⁾ til at varetage sine Interesser, men Bakke tøvede, han vilde først endnu en Gang forhandle med Biskoppen. I den Anledning fik han et yderst hvast Brev (dateret den 18. Maj 1762) fra sin Modpart, der lod ham vide, at det ikke var med Biskoppen, men med ham, Friis, han havde at bestille. Han forlangte derfor nu et klart Svar, om han vilde gaa med til Voldgift eller ikke, ellers fik han en Stævning til næste Kolding Byting, og han kunde da være vis paa, at han skulde komme til at betale alle Omkostningerne uden en Skillings

¹³⁾ Hans Junghans, Borgmester 1759—83.

Afslag til »mig, som ellers til behagelig Gentjeneste er obligeret at være Deres Velærværdigheds tjenstfærdige F. Chr. Friis!«

Om det er dette Brev, der har frugtet, vides ikke, men Bakke udpegede kort Tid efter Amtsforvalter *Møller* som sin Mand i Voldgiften. Antagelig er det saa lykkedes de to Mænd at forlige de uenige gejstlige, men paa hvad Grundlag hører vi intet om.

At Friis formentlig ogsaa paa en anden Plads end i Kolding vilde have voldt sine Medarbejdere Vanskeligheder, kan man slutte af hans senere Forhold i Hjarup. Skønt hans Foresatte anerkendte hans Dygtighed, fik han Gang paa Gang Irettesættelser for sin egenmægtige Optræden; ved en enkelt Lejlighed blev han mulkteret paa 10 Rdl. for uden Grund at have afvist en Mand fra Nadveren. Menigheden var ogsaa utilfreds med, at han ved Skriftemaal kun lagde Haanden paa den første, der knælede, og absolverede ham, hvorpaa han til de øvrige blot sagde: »Og jer med!«, og at han under Handlingen havde Vanter paa for ikke at komme til at fryse.¹⁴⁾ Han var en interesseret Landmand, og hans Arbejde for at faa Bønderne til at udgrøfte og dele deres Jorder bar saa god Frugt, at han derfor modtog en Guldmedalje fra Kongen. Allerede i Kolding var han optraadt som Forfatter med en Bog paa Latin om »Den guddommelige Gengældelsesret«, som blev oversat paa Svensk, og 1763 skrev han en Afhandling om det Spørgsmaal, »Hvorfor en guddommelig Forløser er nødvendig«. Den fremkom som Besvarelse af en i »adr.-Cont. Efterretn.« af en anonym udsat Prisopgave og skaffede ham en Præmie paa 50 Rdl.¹⁵⁾ — Friis døde 1785. —

¹⁴⁾ L. Koch: Oplysningen i den danske Kirke, S. 312.

¹⁵⁾ Worm: Lexicon over lærde Mænd, I, S. 330.

Heller ikke til sin nye Kateket, Wisbech, stod Bakke i det bedste Forhold. Wisbech havde lovet at paatage sig Bestillingen uden at faa det sædvanlige Honorar (50 Rdl.) af Sognepræsten og at være tilfreds med de 20 Rdl., Kapellanen skulde give ham, og 30 Rdl. fra sin Fader, Kordegnen. Men i 1762 besværede han sig pludselig — maaske paavirket af Friis — over i de tre Aar intet at have faaet af Bakke, og at denne ikke havde taget Hensyn til hans Anmodning Aaret før om at faa en Erkendtlighed for sin Undervisning af de formuende Konfirmander.

Striden standsede dog, da den gamle Kordegn og Klokker døde, og Sønnen ogsaa fik hans Bestillinger. Men tilfreds var han alligevel ikke, og han forlangte nu Lønforhøjelse paa Grund af sit meget Arbejde: Han skulde ringe baade helligt og søgnt, trække Kirkeuret, smøre Klokken og klemte med den samt holde baade Lysekroner og Messetøj i Orden. Derfor ønskede han bl. a. at faa Honorar, naar der var Begravelse uden Ringning, ligesom han udbad sig Lysestumperne fra Kirken; desuden anmodede han om Tilladelse til at udleje et ham tillagt Hus. Baade Provst og Magistrat var imidlertid enige om at afvise Ansøgningen, saa hans Appel til Stiftsøvrigheden har næppe ført til noget.

Derimod støttede Bakke ham, da han klagede over, at Hospitalspræst *Sølling*¹⁶⁾ vilde lade sit Barn døbe i Hospitalskirken, hvorved Sognekirkens Betjente jo vilde miste en Indtægt. Bakke, der holdt paa sit Embedes Rettigheder og Indkomster — og som tidligere havde tvunget Forvalter *Lintrup*¹⁷⁾ til at benytte Hovedkirken — var enig i, at slikt ikke kunde taales.

¹⁶⁾ Kristof. Sølling var Hospitalspræst 1760—67.

¹⁷⁾ Lintrup var Forstander for Hospitalet 1745—53.

og Sjølling maatte »for at undgaa al Fortrædelighed og have alting i Kærlighed«, give efter.

Bakkes ofte myndige Optræden var naturligvis ikke altid Borgerne til Behag, hvortil kom, at mange utvivlsomt følte sig stødt af hans herrnhutisk farvede Forkyndelse. Saaledes udbrød en Officer, da han havde modtaget et Brev fra ham, hvori han ønskede ham Jesu Naade: »Bort, bort med denne Jesus-Mand! Jeg gider ikke set, hvad han skriver, — det er kun Jesus, Jesus!« — en Episode, som iøvrigt turde være betegnende for begge Parter. At Provstens Pengesager var i en sørgelig Forfatning, saa han maatte laane baade her og der, bidrog heller ikke til at højne hans Anseelse i Byen, og man beskyldte ham for altid at være paa Færde for at skaffe sig Indtægter, ogsaa hvor han strengt taget ikke havde Ret til det.

Tilslidst (1767) brød den ulmende Misfornøjelse ud i et aabent Oprør, ledet af Borgmester Junghans, der dog tidligere havde stillet sig velvilligt overfor Provsten. Der klagedes nu til Biskop Bloch over forskellige Forhold, Bakke skulde have gjort sig skyldig i, ikke alene over hans Prædikeners Indhold og over, at han tog fejl i Liturgien, men ogsaa over, at han forsømte at katekisere med de unge, og at han ved Begravelser foreskrev Folk, hvad de skulde betale; ejheller glemte man at melde om et forargeligt Sammenstød i Kirken mellem ham og Kordegnen.

Ogsaa denne lod nu høre fra sig, idet han besværede sig over, at Børnene og Konfirmanderne ikke vilde møde til Overhøring hos ham i Kirken, og kom der nogle, lavede de kun Uro. Derfor ønskede han, at de unge fik Befaling til at komme til ham, og heri støttedes han af Magistraten. Ligeledes klagede baade han, Kapellanen og Hospitalspræsten over, at de ikke

kunde faa deres Tilgodehavender hos Sognepræsten.

Bakke afviste Klagerne: Han kunde ikke gøre for, at hans Forkyndelse, der var »en Lugt til Livet« for nogle, blev »en Dødslugt til Døden« for andre; at han skulde have fejlet i Liturgien, vidste han ikke af, ej heller forsømte han at katekisere, og hvad Jordpaakastelserne angik, lod han alle betale, hvad de vilde; de, der kom i »Fattigjord«, havde fri Begravelse. Sammenstødet i Kirken skyldtes Wisbech, der altid søgte Anledning til Trætte; han passede iøvrigt ikke til Arbejdet og kom meget sjældent til Skolerne, og de Børn, der mødte hos ham i Kirken, havde han jaget ud. Wisbech skyldte han intet, og naar han ikke havde betalt Hospitalspræsten, var det fordi han havde en Mellemregning med ham.

Alligevel har Bakkes Sag næppe staaet helt godt, thi vel fik Wisbech et meget skarpt Tilhold om at vise Ærbødighed mod sin foresatte og at passe sit Embede med Flid, men paa den anden Side maa Borgernes Klage have forekommet Myndighederne ret alvorlig, siden den førte til en retslig Undersøgelse saavel for Provsteret som ved Byretten i Kolding, og Biskoppen var ogsaa enig i, at det var nødvendigt at give Provsten en Medhjælper i hans Forretninger, og at dennes Indtægter maatte ordnes saadan, at en Sognepræsts »egennyttige Hensigter« ikke skulde virke forstyrrende ind paa ham. Til Gengæld haabede han saa, at Borgmesteren vilde søge Processen standset.

Sagen fik imidlertid en anden Afslutning. Thi den 28. August 1767 døde Bakke. Enken,¹⁸⁾ som Dagen efter meldte dette til Biskoppen, bad ham vise hendes Mand den sidste Ære ved at tale over ham eller be-

¹⁸⁾ Wibergs Oplysning om Bakkes 2. Ægteskab er urigtig.

skikke en anden dertil; samtidig bragte hun sine økonomiske Forhold i Erindring, idet hun anraabte ham om ved Ansættelsen af den nye Præst med Hensyn til Naadensaar og Pension at blive saa nogenlunde »soulageret« i sin store Nød og ynkværdige Tilstand. En Præst havde, skrev hun, tilbudt Bakke mod at faa hans Embede ikke alene at betale hans Gæld, men ogsaa aarlig at yde 500 Rdl. til ham og, hvis han døde, 80—100 til hende, men Bakke var død, før der var blevet truffet nogen Aftale.

Hvis »Ursula sl. Bakkes« Opgivelser har været rigtige, maa Bakke selv have haft meget betydelige Indtægter af sit Embede. Og alligevel døde han som en forarmet Mand, saa hun kunde have god Grund til at beklage sin Stilling overfor Biskoppen. Da Boet ved Skiftet blev gjort op, viste det sig, at hun blev nødt til at gaa fra Arv og Gæld, idet Passiverne langt oversteg Aktiverne. Indtægterne var kun 640 Rdl., mens Udgifterne beløb sig til 1229. Bakke skyldte meget bort, bl. a. havde baade Borgmester Junghans, Amtsforvalter Møller og Biskop Bloch betydelige Beløb tilgode. Den sidstnævnte krævede desuden en Sum udbetalt, som han havde deponeret hos Provsten, og som forlængst skulde have været uddelt i Brusk Herred.¹⁹⁾

Denne Regnskabsuorden i Forbindelse med Borger-skabets Klager over ham viser, at Bakke ikke har været sit Embede voksen — i alt Fald ikke i sine sidste Aar; et og andet tyder paa, at han da var ved at svækkes. Personligt har han utvivlsomt været baade venlig og velmenende, men han har manglet den Overlegenhed, som en Mand i hans Stilling maatte være i Besiddelse af, ikke mindst naar han skulde for-

¹⁹⁾ Brusk Herreds gejstlige Skifteprotokol.

handle med Kværulanter som Friis og Wisbech, og han har heller ikke været i Stand til at vurdere sig selv eller holde Orden i sine Forretninger. Resultatet blev derefter. Hans Forkyndelse med dens herrnhutisk farvede Udtryksmaade har næppe mange forstaaet, men den lille Kreds, som gjorde det, har sikkert været glad for ham og set op til ham. Iøvrigt vedblev Samfundet i Kolding — modsat de pietistiske Konventikler, som i Reglen sygnede hen, naar de mistede deres Leder — at bestaa ogsaa efter Bakkes Tid; det gæstedes saaledes et Stykke ind i det 19. Aarhundrede af Diasporaarbejder *Franz Lund*, som var udsendt fra Brødresocietetet i Skern.²⁰⁾

²⁰⁾ L. Petersen: 200 Aars Trosliv, S. 34.

VANDMØLLER
OG ANDRE VANDKRAFTUDNYTTELSER
I VEJLE AMT*)

Af Lektor, Dr. phil. *Steen B. Bøcher.*

86. Vester Nebel Vandmølle (Elkjærholm), Vester Nebel Sogn, Bruskk Herred, Vester Nebel Aa (til Kolding Aa).

Møllen er nedlagt ca. 1933; men Vandkraften udnyttes stadig til Gaarden, der ligger lidt over 1 km S. f. Vester Nebel By. Aaen er opdæmmet til en lang Kanal i Dalsiden. Faldet ved Møllen er ca. 3 m. Aaen selv har et ret stærkt naturligt Fald paa dette Sted. Vandkraften udnyttes ved en Turbine af ukendt Styrke. Den bruges kun til Fremstilling af Elektricitet til Lys og Kraft til Gaarden. Der er meget rigeligt med Vand, saaledes at Størstedelen maa gaa udenom Turbinen. Vandkraften paa dette Sted kunne med Lethed udnyttes meget bedre, end det nu sker. Turbinen ligger midt i Møllehuset, hvor der til ca. 1920 stod et stort Underfaldshjul. I Møllehuset ses endnu de sørgelige Rester af 3 Grovkværne. Der er endnu 165 Tdr. Land til Gaarden, men der er frasolgt 1 stor Gaard og 22 Husmandssteder. Det meste gør et noget forfaldent Indtryk. Stuehuset er fra Møllens Glansperiode (bygget 1845).

*) Manuskriptet fuldendt 1942.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt. Den omtales første Gang 1578, da den kom til Kronen.¹⁾ — Den omtales videre 1610 og 1622. Der var da Avl til.²⁾ — 1636—37 var Landgilden 12 Ørter Mel.³⁾ — Antagelig blev ogsaa Møllen brændt af Svenskerne under Krigen, for det siges i Jordebogen 1660, at hele Nebel By blev brændt af af dem. 1662 afkortes der 3½ Ørt 1 Fkr. i Landgilden for at holde Møllen vedlige.⁴⁾ — Ifølge Matr. 1664 blev Møllen ansat til 8 Tdr. Hrtk. Paa dens Jorder kunde saas 4 Skpr. Rug, 3 Skpr. Byg og 2 Skpr. Boghvede samt avles 10 Læs Hø.⁵⁾ — I Markbogen beskrives Møllen som følger: »Er udi samme Mølle 1 Kværn med 2 smaa Sten. Er et lidet Hjul, som gaar med Overfaldsvand. Og er en liden Schautmølle. Undertiden, naar Tørke er, har intet Vand, eftersom det kommer af en liden Aa og smaa Bække, som ikke altid kan bruges, og med stor Besværlighed samles Vandet til Møllen fra en liden Aa med Arbejde i en Grøft en lang Vej fra Aaen. Og gives aarlig til Afgift af Møllen til Koldinghus 10½ Td. Rugmel aarlig Landgilde.« Til Møllen er lidt Jord og Eng, men Mølleren maa købe Hø af Bønderne.⁶⁾ — 1688 ansattes Møllen til Mlsk.: 5—6—3—0 (gl. Matr.: 7—4—0—0) og 0—7—0—2 A. og E. Hrtk.⁷⁾ — eller 0,9 Td. Hrtk. paa 6 Tdr. Land.⁸⁾ — 1699 skøder Kronen Fjerdeparten af Møllen bort. 1723 findes et Skøde paa Halvparten af Nebel Mølle, 1729 drejer det sig igen om et Skøde paa Fjerdeparten af Møllen, 1734 sælges Halvparten af Møllen for 400 Rdl.⁹⁾ — Antagelig er dette saaledes at forstaa, at Kronen stadig har haft en Del af Møllen. Hvornaar den sidste Del af Møllen er blevet Selveje, vides ikke; men det er ihvertfald sket før 1761, da den ikke omtales i Ind-

beretningen dette Aar. Det er altsaa galt, naar det i Danske Gaarde staar anført, at Møllen solgtes 1765.¹⁰⁾ — 1794 købtes den af den senere Justitsraad, Stænderdeputeret Hans Wulff, der som Stænderdeputeret bl. a. fik ophævet Kvægtolden ved Kongeaalen og fik Toldgrænsen flyttet sydpaa. Han gav 5000 Rdl. for Møllen med 1000 Rdl. som Udbetaling og 30 Rdl. aarlig i Aftægt til den gamle Møller. Møllen var gammel og maatte opføres paany i Grundmur. H. W. fik hertil et Laan paa 700 Rdl. 1796 gik Møllenæringen bedre og Jorderne mergedes. 1797 indrettedes i den forrige Møllens »Aflukke« en Stampemølle. I H. W.s Selvbio-grafi paa Vers hedder det herom:

»Fra videst Omegn med Vadmæl man kom,
for Arbejde Værket snart aldrig var tom;
fra Haderslev, Christiansfeld, Hjertinger By
de Farvere hertil i flere Aar ty.
Saaledes det gik i en Række Aar,
men alting forandres — nu stille det staar.«

Nu betyder 1845. 1800 iværksatte H. W. Udtørringen af Nebel og Dons Søer. 1808 var Ejendommen kommet op over 400 Tdr. Land. Gaarden kaldtes nu Elkjærholm. H. W. havde ogsaa Nebel Kirketiende og $\frac{1}{3}$ af Nebel Kongetiende. 1824 brændte Møllen.¹¹⁾ — 1796 var Møllens Jordskyld 5—4—2—0. Ved Brandtaksationen dette Aar beskrives den saaledes: 1. Stuehus beliggende til Syd i Gaarden 11 Fag. . . . I den østre Ende en Stampemølle med sine tilhørende Redskaber, 500 Rdl. 2. Stald og Lade, Vest i Gaarden 16 Fag. 100 Rdl. 3. Et Staldhus beliggende til Nord i Gaarden. 14 Fag, 200 Rdl. 4. Et Ladehus beliggende til Nord i Gaarden. 8 Fag, 100 Rdl. 5. 1 Stuehus beliggende til Øst i Gaarden. 50 Rdl. 6. Et Møllehus, beliggende til

Syd i Gaarden, bestaaende af 5 Fag med Kælder under een Etage, høj Grundmur. I dette Huse er 3 Kværne, 1 Rug-, 1 Grubbe- og 1 Grynkværn, som alle drives med eet Vandhjul, 1500 Rdl. Ialt 2450 Rdl.¹²⁾ — 1820—30 var Elkærholm et stort Gods. Foruden Værket til Kornmaling var der Grubbeværk, et Valkeværk og et Hørsvingeri. Det blev alt sammen drevet af Overfaldsvand. Møllen havde uindskrænket Ret til Afbenyttelse af Vandet.¹³⁾ — 1828 formaledes paa Møllen 3700 Tdr. Korn, der valkedes ca. 13500 Al. Klæde og 3000 Al. Vadmel. Paa Hørberederiet forarbejdedes i Gennemsnit aarlig 10,000 Pund skættet Hør. Alle Værkerne blev drevet ved Vand.¹⁴⁾ — Møllen omtales 1859.¹⁴⁾ — 1879 var den tilhørende Jord paa 23 Tdr. Hrtk.¹⁵⁾ — 1906 var Gaarden paa 23,4 Td. Hrtk. paa 375 Tdr. Land.¹⁶⁾ — Ejendomsskylden var 168.320 Kr. Salgssummen i 1906 170.000 Kr. Gaardens faste Maskiner blev drevet af Elektricitet, ligesom der over hele Gaarden var indlagt elektrisk Lys (ialt 108 Lamper). Elektriciteten blev fremstillet ved Vandkraft. En Rundsav blev drevet direkte af Vandkraften. Vandmøllen var bortforpagtet for en aarlig Afgift paa 1350 kr. Møllen drev lokal Mølle drift.¹⁰⁾ 1926 var Jorden kun 9,3 Td. Hrtk. paa ca. 89 ha.¹⁷⁾

Literatur: 1) Kronens Skøder I, S. 176. — 2) R. A. Mandtal, 1610 og 1622. — 3) R. A. Koldinghus Lens Jordebog, 1636—37. — 4) R. A. Jordebøger indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — 5) R. A. Matr. 1664, p. 69b. — 6) R. A. Markbog Nr. 826. — 7) R. A. Matr. 1688. — 8) H. Pedersen, 1928, S. 136 — 9) V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 34, p. 148b, Nr. 37, p. 634, Nr. 39, p. 392b, Nr. 40, p. 477. — 10) Danske Gaarde, I. Saml., I, S. 968 ff. — 11) P. Eliassen, 1925, S. 197 ff. i V. A. A. — 12) V. L. A. Brandtaxation, Brusk H., 1774—96. — 13) M. K. Sogneprot. — 14) R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — 15) Trap, 1859, S. 923. — 16) Trap, 1879, S. 283. — 17) Trap, 1926, S. 711. — Desuden: de Hofmann, 1786—88. — P. Eliassen, 1919, S. 156 i V. A. A. — D. Bruun, 1922, S. 215.

87. Nybjerg Vandmølle, Egtved Sogn, Jerlev Herred. Egtved Aa (til Vejle Aa).

Nybjerg Mølle ligger ca. 4 km NV. for Egtved ved Amtsvejen. Denne Vej er meget gammel og var Forbindelsesvej mellem Hærvejen og Kolding. — Møllen

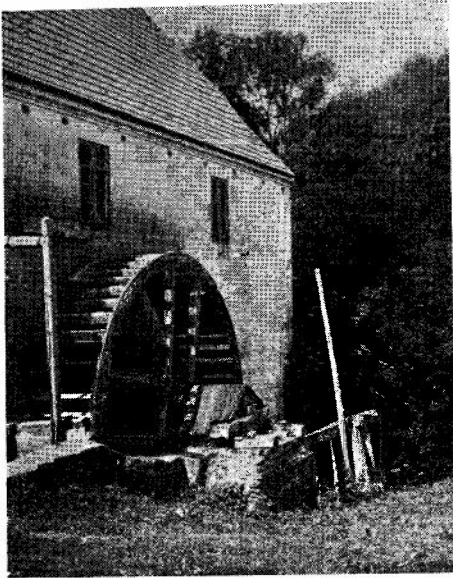

Fig. 23. Nybjerg Vandmølle (Nr. 87). S. B. fot.
Man ser det gamle Brysthjul.

er nedlagt 1. April 1934, da Dæmningen brød ud. Mølleren angiver som Grund hertil, at der for en halv Snes Aar siden blev anlagt to Sæt Fiskedamme paa ca. 50 Damme hver oven for Møllen. Naar Dammene tømtes kom der saa meget Sand med, at Møllesøen blev fyldt paa 4 Aar; til sidst brød Vandet ud ved Frislusens Stemmeværk. Mølleren vilde gerne have anlagt Proces, men havde ikke Raad. Kundernes Antal var ogsaa aftaget stærkt. Det gamle Møllehus staar endnu

med 2 Kværne, ligesom ogsaa det ene Hjul endnu findes. Det er et Brystfaldshjul paa 4,5 m Diameter. Faldet er paa ca. 2 m. Det andet Hjul blev nedtaget 1922; det havde været brugt til Elektricitetsfremstilling under Verdenskrigen. Der er solgt meget Jord fra i dette Aarhundrede. Der er nu 20 Tdr. Land Ager, Eng og Skov, hvoraf de 10—12 Tdr. er opdyrket. — Mølledammen bruges nu til Græsning.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen omtales første Gang 1548, da den ved et Mageskifte kom under Kronen. Kronen fik til »evig Ejendom al den Del, der kan tilfalde ham i *Bjerge Mølle*, liggende nedenfor Bøgevadts Mølle i Coldinghus Len, og hvad Hus og Bygning, som han har ladet sætte derpaa.« (Navneregistret lokaliserer Møllen forkert til Aale S., Vrads H.!).¹⁾ — Ogsaa 1573 omtales Møllen som *Bjerg Mølle*. Dens Landgilde var da 12 Ørter Mel.²⁾ — 1610—11 og 1622 havde Møllen Avl til.³⁾ — 1630 og herefter kaldes den *Nybjerg Mølle*. — 1636 var Landgilden 15 Ørter Mel. Det ligger nær at tænke sig denne Stigning i Landgilden falde sammen med en Forbedring, eventuelt Flytning, der gav sig Udslag i det forandrede Navn, der ogsaa undertiden skrives *Nye Bjerg Mølle*.⁴⁾ — 1646 fæstede Mølleren i *Nybjerg Bøgvads Mølle*, der skadede ham ved at stemme for Vandet. Han flyttede Kværnen fra *Bøgvads Mølle* til *Nybjerg*, hvorefter de to Møllers Skyld blev lagt sammen.⁷⁾ — I Præsteindberetning fra 1638 hedder det: »Udi Sønner og Øster ved Egtved By af tvende smaa Søer begyndes en Bæk, som løber nedden Egtved i Sønner og Vester til en liden Mølle, som kaldes *Nybjerg Mølle*, og siden af flere Udspring forøges og løber derfra til den store *Vingsted Mølle*.«⁵⁾

Ifølge Matr. 1664 var »Nybjerg og Bøgvad Mølle udlagt til M. R. i Rigens Gield«. De var ansat til Hrtk. 18—1—0—0 og skyldte 29 Tdr. Mel i Landgilde. Der var ingen Avl til.⁶⁾ 1683 hedder det: »Nybjerg Mølle, som kan bruges Vinter og Sommer, består nu af en Underfaldskværn og drives med et Hjul. Vandet, som den driver, har af Naturen et højt og stærkt Fald til Møllen. Districtens Storlighed er uvis, eftersom enhver her i Egnen lader male, hvor han lyster.« Dog skulde de Bønder, der hørte til det kgl. Ryttergods, søge Møllen, og da der ikke var nogen andre Møller i Nærheden, havde Møllen god Søgning. Herefter omtales den ovenfor nævnte Nedlæggelse af Bøgvads Mølle.⁷⁾ — I Matr. 1688 ansattes Møllen til 6—3—0—0 Mlsk. (Gl. Matr. for Nybjerg alene 10 Tdr.) og A. og E. Hrtk. 0—5—3—1⁸⁾ — d. v. s. 0,73 Td. Hrtk. paa 8,8 Td. Land.⁹⁾ — Hvornaar Møllen blev Selveje vides ikke; men det er i hvert Fald sket før 1761, da den ikke omtales i Indberetningen dette Aar. Derimod siges det 1765, da Ryttergodset bortauktioneredes, at Nybjerg Mølle tilhørte Mølleren Anders Nielsen. 1769 købte Inspektør ved Kolonierne i Randbøl, From, Møllen for 4062 Rdl.¹⁰⁾ — 1770 skriver From til Rentekammeret og beder om Udskrift af Landmaalingen over Nybjerg Mølle og Bøgvads Møllested, som han »i en vis Tilfælde uomgængelig behøver«. Rentekammeret spørger i den Anledning Amtet, om det er af Hensyn til Froms egen Ejendom, eller af Hensyn til Kolonisterne i Randbøl Hede, at From har spurgt. Han faar Udskriften, men det oplyses desværre ikke, hvorfor han har spurgt; men antagelig har det været for at undersøge Søgningen til Møllen.¹¹⁾ — 1772 solgtes Møllen ved Auktion for 5157 Rdl. 2 Sk. til Claus Wiuf.¹²⁾ — I Slutningen af det 18. Aarh. blev Møllen takseret til Brandassu-

rance. Dens Hrtk. A. og E. var da 1—2—0—1. Den bestod af et Vaaningshus, 250 Rdl., et Møllehus, beliggende til Øster for Salshuset, bestaaende af 7 Fag, 2 Etager høj Egebindingsværk, brændte Murstensvægge. I Møllen var der 4 Kværne, 1 Rugkværn, 1 Maltkværn, 1 Grynkværn, 1 Grubbekværn. Stampemølle i samme Hus. Nyt Straatag. 1500 Rdl. Desuden var der 1 Staldhus, 1 Lade og 1 Stald og Ladehus. Ialt takseredes Møllen til 2000 Rdl.¹³⁾ — Ca. 1820—30 havde Møllen 2 Underfaldshjul, der var Grubbeværk, og man havde Ret til uindskrænket Brug af Vandet.¹⁴⁾ — 1835 købtes Møllen af P. C. Thulstrup, der i Tiden herefter forbedrede den meget.¹⁰⁾ — 1838 formaledes der ca. 3600 Tdr. Korn til Mel og Gryn.¹⁵⁾ — Om Møllens Forbedring meddeles: »I 1844 gravedes den 2 Tdr. store Mølledam ud for Kornmøllens Drift, og paa Holmen i Dammen holdtes Kaniner. Gravningen kostede 200 Rdl. I 1845 blev det lille Møllehus opbygget og i 1848 opførtes et Brændevinsbrænderi. Under store Bekostninger — over 6000 Rdl. — blev i 1849—50 bygget den store Møllebygning med sin 2 store Vandhjul.« »Flere forskellige Smaabygninger kom ogsaa til som Maltgøreri og Stamperi, og Nybjerg Mølle blev et helt lille Komplex i den smukke Dal.« Der tjentes godt ved Mølleriets. Det fortælles, at de 2 Vandhjul malede Dag og Nat, og imod Jul kunde der holde saa mange Møllegæster i Gaarden, at adskillige maatte overnatte paa Møllen for at faa deres Mel med hjem. Desuden kørte der Møllevogn 2 Gange om Ugen til Bønderne for at hente Korn til Møllen. Mølleren havde Privilegium paa Brændevinsbrændingen. 1851 blev Møllens Værdi af Ejeren ansat til 50,000 Rdl. — Efter Næringsloven 1852 gik det tilbage for Møllen. Der blev anbragt 2 nye Vandmøller og en Vindmølle i Nær-

heden af Nybjerg Mølle, hvilket berøvede den $\frac{3}{4}$ af Aarsindtægten, et Tab paa ca. 2000 Rdl.¹⁰⁾ — I Slutningen af 19. Aarh. var der ogsaa Savskæreri paa Møllen. Ca. 1906 var dens Ejendomsskyld 30,000 Kr. og Hrtk. 3—7—2—2. Omkring ved denne Tid solgtes et Aar 35 Fedesvin og 40 Maanedsgrise.¹⁶⁾ Møllen omtales 1859, 1879, 1906 og 1926.

Literatur: 1) Danske Kancelliregistranter 1535—50, S. 378. — 2) R. A. Koldinghus Lens Jordebog, 1573. — 3) R. A. Mandtal, 1610-11 og 1622. — 4) R. A. Jordebog, Koldingh. Len, 1636-37. — 5) O. Nielsen, 1874—75, S. 73. — 6) R. A. Matr. 1664, p. 231b. — 7) R. A. Markbog Nr. 815. — 8) R. A. Matr. 1688, p. 190b. — 9) H. Pedersen, 1928, S. 134. — 10) Vejle Amts Folkeblad 12. Juli 1939. — 11) M. K. Landmaalingsarkivet Nr. 13/30 og 13/81. — 12) V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 46, p. 796. — 13) V. L. A. Brandtaxation, Jerlev H. 1775—96. — 14) M. K. Sogneprot. — 15) R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. 16) Danske Gaarde, 3. Saml., I, S. 723. — 17) Trap, 1859, S. 907, 1879, S. 265, 1906, S. 405 og 1926, S. 658. — Desuden: R. Mortensen, 1934, S. 368 og samme 1933, S. 58 (V. A. A.). — P. Eliassen, 1916, S. 112 (V. A. A.) og samme 1918, S. 180 (V. A. A.). — Danske Atlas, 1769, V. S. 973. — D. Bruun, 1922, S. 218. — N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 723.

88. **Odderbæk Møllested**, Tyregod Sogn, Nørvang Herred. Odderbæk (til Skjern Aa).

Kronen fik i 1579 en Mølle kaldet Odderbæk Mølle.¹⁾ Da Kronen igen skilte sig af med den i 1602, var den øde.²⁾ — Antagelig har Møllen ligget lige nedenfor Gaarden og hørt til denne. Der er gode Muligheder for en Mølle, hvor Vejen gaar over Bækken fra Vesterlund til Tyregod. Faldet har dog næppe været ret stort. Sandsynligvis har det været en Skvatmølle. Der er ikke ret meget Vand i Bækken.

Literatur: 1) Kronens Skøder I, S. 215. — 2) Kancelliets Brevbøger 3/5 1602.

89. **Pjedsted Møllested**, Pjedsted Sogn, Holmans Herred. Tilløb til Skjærup Aa (til Bredstrup, Spang Aa).

»Et Møllested, som er ufærdigt, og ikke sat for nogen vis Landgilde« kom 1579 til Kronen.¹⁾ — Møllestedet havde hørt til den ene af de 2 Hovedgaard i Pjedsted By.²⁾ — Hvor Møllestedet har ligget, lader sig ikke afgøre med Bestemthed. Enten har det ligget i selve Pjedsted By eller der, hvor Møllersmindes Vandmølle laa. Antagelig har det været en Skvatmølle. Der er baade Fald og Vand nok til en saadan.

Literatur: ¹⁾ Kronens Skøder, I, S. 191. — ²⁾ O. Nielsen, 1876—77, S. 15.

Quachmølle, se Kvakmølle.

90. R a n d b ø l d a l F a b r i k, Randbøl Sogn, Tørrild Herred. Vejle Aa.

Randbøldal Fabrik udnytter Vandkraften paa 3 Steder. Angaaende de to øverste henvises til Lihme Klædefabrik. Ved den nederste Fabrik, selve Randbøldal, er Vejle Aa opstemmet til en langstrakt, ret stor Møllesø. Faldet er ca. 10 m. Der er her en Tvillingturbine, der er blevet repareret i Sommeren 1940. Ogsaa ved de to Anlæg ovenfor er der Turbiner; men Faldet er her mindre. De tre Turbiners samlede Styrke er anslaaet til ca. 180 HK. Friløbet gaar gennem Randbøldal Fabriksbygning. — I det sidste Aarstid er der blevet paa-begyndt en fuldstændig Nyindretning af Lihme og Randbøldal Fabrikker. Det drejer sig her om en Fortsættelse af det gamle A/S, nu under Ledelse af Fabrikant Petersen, Sønder Mølle Fabrik ved Viborg. I den gamle Lihme Fabrik installeres Forspindemaskinerne, paa Randbøldal Fabrik selve Spinderiet. Fabrikant P. fremhæver, at Vandet her er usædvanlig blødt, hvad der er af største Betydning for Fabrikken. Adskillige store Maskiner er allerede opstillet; de skal alle drives elektrisk, saaledes at den gammeldags Kraftoverføring

ved Akser og Remme helt undgaas, og Dampkraften bliver overflødiggjort. Strømmen kommer dels fra de forhaandenværende 3 Turbiner, hvoraf den øverste dog er meget daarligt anlagt, dels fra V.O.S., der gennem et Jordkabel leder Stærkstrøm (6000 V) fra Led-

Fig. 24. Randbøldal Fabrik (Nr. 90). S. B. fot.

ningen N. f. Randbøldal til en Transformator paa selve Fabrikken. Det er saa Meningen, naar Maskinerne ikke arbejder, at sende Strømmen den modsatte Vej og transformere den op. Samtidig med denne indre Nyordning er der sket en Regulering af Bagvandet, og der er projekteret et større Vandkraftanlæg ved den øverste Turbine. Her er det Planen at lægge en Spærredæmning tværs over Dalen, hvorved der vil dannes en langstrakt Sø næsten op til Gødding Mølle.

Det fortælles, at der ca. 200 m nedenfor Svømme-

bassinet i Randbøldal skal have været en Mølle i gamle Dage. Pælerester skal have været at se til for nylig. Da Vejen fra St. Lihme til Randbøl gaar over Aaen her, og der er et udmærket Fald, er Betingelserne afgjort til Stede. Den nævnte Vej er meget slidt; men ligger nu helt som Markvej. Dette Møllested er ikke omtalt hverken i Literatur eller Arkivalier. Maaske har der ligget en Stampemølle.

Oplysninger om Fabrikken i tidligere Tid:

1732 ansøgte G. de Lichtenberg til Engelsholm om Privilegium paa Kludesamling i Jylland og Fyn. Han fik Bevillingen hertil samme Aar. Det antages at Fabrikationen af Papir er begyndt 1733, da Kludesamlingen var i Orden. Fabrikken var til at begynde med kun en Papir-Stampemølle. 1777 paatænkte Køb af Fabrikken for 6000 Rdl.; der søgtes om Laan til Udbetaling paa Købesummen, i hvilken Anledning der blev foretaget Syn over Fabrikken.¹⁾ — Følgende blev vurderet: 1. Det nordre Vaaningshus bestaaende af 12 Fag Mur- og Bindingsværk. I de 4 Fag af dette Hus gaar Stampeværket med eet Vandhjul og een Aksel, som driver 16 Stampere. 2. Ved den vestre Ende af forbeholdte Hus, befindes ved den anden Ende af Vandværket et Hus af 8 Fag, ligeledes Mur- og Bindingsværk og 2 Etager høj. Her fandtes Jern-Hollænderen og andre Maskiner. Det drives af eet Hjul og een Aksel. 3. Dernæst blev Vandværket eftersat, som bestaar af den saakaldte Malekarm, hvor Vandet gaar igennem paa Hjulene, item Vandslusen, hvorigennem det overflødige Vand udledes. 4. Papirsformene. 5. Klæde til at lægge imellem til Tørring. 6. Imellem Slusen og Malekarmen et lille Hus af en Etage, 4 Fag, indrettet til Huggehus. 7. Stuehus af 8 Fag. 8. Et Tørvehus.

9. Bryggers og Bagehuset, 5 Fag Mur og Bindingsværk.
 10. En Bondegaard hørende til Papirmøllen.²⁾ — Til at drive en »Hollænder« krævedes en ret betydelig Kraft, ca. 6—10 HK, der altsaa leveredes af det ene Vandhjul, ofte »saa hele Huset rystede«. 1784 vurderedes hele Fabrikken til Brandassurance til 6000 Rdl., 1808 til 12.000 Rdl. og 1809 til 21.230 Rdl. — Den voldsomme Stigning skyldtes dels Forbedringer, dels Kursændringerne. De Lichtenberg og hans Enke ejede Fabrikken til 1784, derefter H. R. Schmidt. Boet efter denne tyder paa et kultiveret og velstaaende Hjem.¹⁾ — Et Bo efter en af de første Papirmagere, Baas, 1749 gjorde ogsaa et ret velhavende Indtryk. Bl. a. ejede han en hel Del Kreaturer.³⁾ — Efter Krigen 1815 gik Fabrikanten konkurs. Selvom Fabrikken ikke havde hørt til de største, havde den dog haft et godt Ry. Papiret solgtes i forskellige Byer, bl. a. Vejle ved saakaldte »Papirkuske«. Boghandlere fandtes ikke paa den Tid.^{4), 1)} — 1820—30 var her stadig Papirfabrik.⁵⁾ — 1838 var Produktionen ca. 3.000 Ris Skrivepapir og 6200 Ris andet Papir.⁶⁾ — 1845 brændte Fabrikken, og herefter indrettedes Bomuldsvæveri. Regulativet for Vejle Aa kalder 1854 Fabrikken for Engelsholm Bomuldsfabrik.⁷⁾ — 1859 var her Bomuldsvæveri, der beskæftigede 40, mest kvindelige Arbejdere.⁸⁾ — I 1860erne bortforpagtedes Fabrikken til Fabrikant Robby fra Neumünster, der omdannede den til Klædefabrik.⁹⁾ — Der fabrikeredes særlig grovere Klædevarer. 1871 købtes Fabrikken af Grosserer L. T. J. Grøn, København, for 72.000 Rdl., Inventaret 12.000 Rdl. Den nuværende Fabrik er fra 1875.¹⁾ — 1879 beskæftigede Fabrikken 50—100 Arbejdere.¹⁰⁾ 1906 var der 40—50 Arbejdere. Værdien af den aarlige Produktion var 100—130.000 Kr.⁹⁾ — 1919 opførtes et Bomuldsvæveri, men det blev

først taget i Brug i 1925, da Gros. Grøn flyttede sit Bomuldsvæveri fra København hertil.¹¹⁾ — I den sidste halve Snes Aar har Virksomheden ligget stille; men er nu som ovenfor omtalt atter i Gang.

Literatur: ¹⁾ A. Ravnholt, 1931, S. 134 ff. — ²⁾ C. Nyrop, 1878. — ³⁾ V. L. A. Engelsholms Skifteprot. S. 248 ff. — ⁴⁾ Rawert, 1850, S. 635. — ⁵⁾ M. K. Sogneprot. — ⁶⁾ R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — ⁷⁾ Regulativ for Vejle Aa, 1892, S. 36. — ⁸⁾ Trap, 1859, S. 898. — ⁹⁾ Trap 1906, S. 389 f. — ¹⁰⁾ Trap, 1879, S. 253. — ¹¹⁾ Trap, 1926, S. 636. — Desuden: R. Mortensen, 1934. — Danske Atlas, 1769, V. S. 991. — Danske Magazin, 1750, H. 47, S. 327. — D. Bruun, 1922, S. 221 f.

91. Refstrup Gaards Vandmølle, Gadjbjerg Sogn, Nørvang Herred. Tilløb til Omme Aa (til Skjern Aa).

Ø. f. Viadukten ved Refstrup Gaard er der Rester af 4 Fiskedamme, der ses som Lavninger i Terrænet; de er nu afdrænedede. Den nederste af Dammene ligger næsten helt ude ved Kiddebæk; ved Dæmningen her er der et Fald paa ca. 2 m. Antagelig har der paa dette Sted ligget en lille Mølle. Dammene fik Vand fra Skoven S. f. Gaarden.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det var, som nævnt, kun en meget lille Mølle, og den omtales kun i Markbogen og Modelbogen. Markbogen har følgende: »Der findes og en liden Lystmølle, hvortil ej findes Vand, og kan og ikke agtes at være til Gavn, men mere for Lyst Skyld at være sat der ved Gaarden.«¹⁾ Modelbogen har følgende: »Ved Refstrup Hovedgaard findes en liden Vandmølle udi Gaardens Mark. Har 1 Kværn. Stenen lidet større end til en Haandkværn. Drives af et lidet Overfaldshjul af noget lidet Vand, som kommer af nogle smaa Damme der

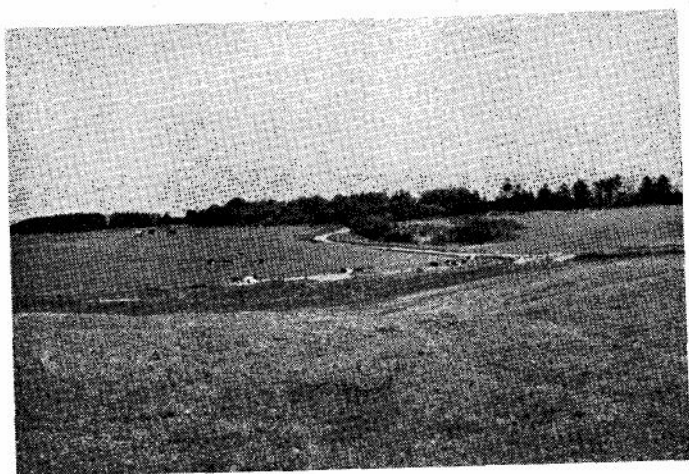

Fig. 25. Refstrupgaards Møllested (Nr. 91). S. B. fot.
I Sænkningen i Billedets Forgrund har der været Mølløsø. Man ser Dæmningen. Møllen har antagelig staaet ved Sænkningen ved Dæmningen til venstre.

ved Gaarden, og som de ikke kan give uden lidet Vand, naar stor Regn er, males derfor sjældent Rug derpaa, men Gryn og Malt til Gaardens Fornødenhed. Synes ikke at kunne anses højere over Omkostningen at vedligeholde end Hrtk. 0—4—0—0.«²⁾ — Møllen omtales ikke i Matriklerne.

Literatur: 1) R. A. Markbog Nr. 794. — 2) R. A. Modelbog Nr. 1761, p. 16b.

92. »Scandia«, Piskefabrik, Vejle. Grejs Aa. Fabrikken ligger paa Grejsdalsvej Nr. 62—64. Aaen er her opstemmet, men der er ingen Mølløsø. Faldet er ca. 1,25 m. Vandkraften udnyttes ved en Turbine paa 16 HK (10 effekt. HK.). Der fabrikeres Piske og Stokke af mange Arter, og der anvendes udelukkende Vandkraft.

Oplysninger om Virksomheden i tidligere Tid:

Der skal før Piskefabrikken købte Ejendommen i 1912 have været Drejerværksted og senere Farveri. Disse to Virksomheder maa have eksisteret i Tiden mellem 1900 og 1912; hvis de da har anvendt Vandkraften, og efter deres Art er det jo det sandsynligste. Der omtales ingen Stemmeværk i Aaregulativet fra 1896. — »Scandia« var oprindelig A/S, der havde til Huse inde i selve Vejle. 1912 flyttedes Fabrikken herud. Der fabrikeredes da kun Piske. 1920 udvidedes Fabrikken betydeligt samtidig med, at Maskiner m. v. moderniseredes. Der installeredes Turbine. Fabrikation af Stokke til Billardspil og Bobspil optoges. Der eksporteredes Piske, særlig til Norge og Sverige. 1932 overtog Fabrikant C. O. Hansen Bedriften for egen Regning. 1934 optoges Fabrikation af Fiskestænger og Skistager. Virksomheden beskæftigede dette Aar 15—20 Personer.

Literatur: Dansk Handel og Industri, 1933, S. A. 16.

93. Sellerup Møllested, Gaverslund Sogn, Holmans Herred. Sellerup Bæk.

Møllen har antagelig ligget, hvor Vejen fra Breining Holdeplads gaar over Bækken til Breining. Paa dette Sted ses N. f. den nuværende Vej en gl. Vejdæmning. Ved Opstemning her vilde man kunne faa et Fald paa ca. 3 m. En stor Eng S. f. Vejen ser ud, som om den har været Sø engang. Gaarden her hedder stadig Sellerup Møllested.

Oplysninger om Møllestedet i tidligere Tid:

Allerede første Gang Stedet omtales, er der ingen Mølle men kun et Møllested 1636).¹⁾ — Matr. 1688

omtaler Stedet som en Gaard med A. og E. Hrtk. 2—3 —1—0. Ingen Mlsk. da den er øde, men i Gl. Matr. stod den for 4—4—0—0 af Maleværket.²⁾ — 1761 omtales Stedet som »øde og uden Vand«. ³⁾ — saa det er næppe troligt, at der nogensinde har været en Mølle siden, skønt Danske Atlas taler om Sellerup Mølle.⁴⁾

Literatur: ¹⁾ R. A. Jordebog, Koldinghus Len, 1636—37. — ²⁾ R. A. Matr. 1688, p. 206b. — ³⁾ R. A. Pakke: Møllesager 1761. — ⁴⁾ Danske Atlas, 1769, V, S. 968. — Desuden: J. J. Ravn, 1918, S. 223.

94. S k i b d r æ t V a n d m ø l l e, Vilstrup Sogn (Eltang Sogn), Bruskk Herred. Gudsø Aa.

Møllen ligger lige N. f. Jernbanelinjen ved Vejen mellem Gudsø og Sdr. Vilstrup. Aaen er her opdæmmed langs Dalsiden paa et længere Stykke. Mellem den opdæmmede Aa og den gamle Aa er der anlagt 30—40 Fiskedamme.

Den sidste af disse var i gamle Dage Møllesø. Faldet ved Møllen er ca. 3 m. Vandkraften udnyttes ved et Overfaldshjul, 2,5 m i Diameter og 1,40 m bredt. Hjulets Styrke angives til 8—12 HK. Om Sommeren gaar alt Vandet til de mange Fiskedamme; men om Vinteren er der Vand nok til ogsaa at drive Hjulet, der da anvendes til Skæring af Fiskefoder, 500—1000 kg daglig, samt i et Savværk, der særlig fremstiller Fiskeskasser. Der er en Hjælpemotor paa 8—12 HK. Der staar endnu een Kværn, men den bruges ikke. Tidligere var der 2 Kværne og Sigte. I Møllens sidste Tid var der »Svinefabrik« i den sydlige Del af Møllehuset, og Møllens væsentligste Beskæftigelse var at male Foder til Svinene. Indtil for 6 Aar siden leverede Møllen Elektricitet til Gaarden og en Nabogaard. Mølleriet blev nedlagt 1933—34.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt; men den hører til de meget gamle kgl. Møller. 1573 var Landgilden af denne og Gudsø Mølle tilsammen 2 Læster, 8 Ørter Mel og 22 Ørter Malt.¹⁾ — Møllen omtales videre 1610 og 1622. Der var da Avl til.²⁾ — 1636—37 var Landgilden 1 Læst Mel.⁴⁾ — 1622 var Møllen brændt med Korn, Kvæg og andet Boskab, hvorfor Mølleren slap for det Aars Landgilde.³⁾ — 1647 brændte den atter⁵⁾ og det er tvivlsomt, om den blev opbygget før efter 1688. — 1660—61 meddeles det, at Møllen var ganske afbrændt; men det ses ikke, om det er under Svenskekrigen eller 1647. 1662 afkortedes 3 Ørter, 2 Skpr. i Landgilden for at holde den vedlige.⁶⁾ — I Matr. 1664 ansattes Møllen til 15 Tdr. Hrtk. Paa Møllens Jord kunde saas 4 Skpr. Byg og avles 6 Læs Hø. (Matr. 1664 omtaler ogsaa Borre Mølle, saaledes at den af Danske Atlas antagne Identitet mellem Skibdræt og Borre Mølle kan forkastes).⁷⁾ — 1683 var Skibdræt Mølle stadig øde. Gudsø-Møllereh betalte Skat af den.⁸⁾ Det var jo en stor Fordel for ham, at Skibdræt Mølle var nedlagt. — Den blev imidlertid genopført, og 1699 bortskødede Kronen den.⁹⁾ — 1724 ejede Borgmesteren i Vejle denne og 2 andre Møller. Ved Skiftet efter ham dette Aar beholdt Enken de tre Møller. Skibdræt Mølle betalte da 40 Rdl. i aarlig Landgilde.¹⁰⁾ — I et Skøde paa Halvparten af Møllen 1734 anføres dens Mlsk.: 8—4—0—0 og A. og E. Hrtk.: 0—1—1—0.¹¹⁾ — 1784 takseredes Møllen til Brandassurance og beskrives som følger: 9 Fag Stuehus i Nord, 4 Fag dito i Øst, 7 Fag Møllehus i Nord med Grubbe- og Grynværk samt 2 Kværne og Sigteværk alt nyt. 13 Fag Lade i Syd, 17 Fag Lade og Stald i Vest.

Ialt var Taksationssummen 1560 Rdl., deraf 1000 Rdl. for Møllen.¹²⁾ — Ca. 1820—30 havde Møllen et meget stort Tilliggende, nemlig 3—3—1— $\frac{3}{4}$ A. og E. Hrtk. i Vilstrup Sogn og 5—3—3— $1\frac{1}{4}$ i Eltang Sogn samt en Skovlod. Møllen blev drevet ved Overfaldsvand, og Ejeren havde uindskrænket Ret til Brug af Vandet.¹³⁾ — 1838 formalede ca. 1100 Tdr. Korn til Gryn og Mel.¹⁴⁾ — Møllen omtales 1859, 1879 og 1906.¹⁵⁾ — 1901 blev Møllen købt for 80,000 Kr. Gaarden havde da tilhørt samme Slægt i over 1000 Aar. Hrtk. var da 11—0—0— $\frac{1}{2}$. Vandmøllen var bortforpagtet mod en aarlig Afgift paa 1200 Kr. Gaardens faste Maskiner blev drevet ved Vandkraft.¹⁶⁾

Literatur: 1) R. A. Jordebog, Koldinghus Len, 1573. — 2) R. A. Mandtal, 1610—11 og 1622. — 3) Kancelliets Brevbøger, 11/12 1622. — 4) R. A. Jordebog, Koldinghus Len, 1636—37. — 5) P. Eliassen, 1910, S. 136. — 6) R. A. Jordebøger indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — 7) R. A. Matr. 1664, p. 89b. — 8) R. A. Markbog Nr. 809. — 9) V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 39, p. 634. — 10) P. Eliassen, 1915, S. 112 i V. A. A. — 11) V. L. A. Skøde- og Panteprot. Nr. 40, p. 434b. — 12) V. L. A. Brandtaxation, Brusk H., 1774—96. — 13) M. K. Sogneprot. — 14) R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — 15) Trap, 1859, S. 919, 1879, S. 279 og 1906, S. 426. — 16) Danske Gaarde, 1. Saml. I, S. 907 f. — Desuden: R. Mortensen 1934, S. 422. — Danske Atlas, 1769, V, S. 955 og Fodnote S. 956. — D. Bruun, 1922, S. 214.

95. Skovbæk Vandmølle, Herslev Sogn. Brusk Herred. Skovbæk (til Bredstrup, Spang Aa).

Møllen, der er nedlagt, ligger ca. 1 km S. f. Tolstrup ved en lille Bæk, der her er opstemmet til en lille Møllesø, der endnu ses, ligesom ogsaa Møllerenden er bevaret. Faldet ved Møllen er ca. 3 m. Der var Overfaldshjul. Der er en Del Vand i Bækken, idet Dalen er fuld af Kilder. Ejendommen tilhører nu Fredericia Kommune, der har den til Vandværket.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen er antagelig grundlagt ca. 1860. Den omtales 1879, 1906, 1922 og 1926. Den er nedlagt i Tyverne. Der var almindelig Kornmølle; men ikke i større Stil. Dens Beliggenhed er heller ikke god. Møllen ligger meget afsides.

Literatur: Trap, 1879, S. 279, 1906, S. 427, 1926, S. 700, og D. Bruun, 1922, S. 214.

96. Skovdallund Vandmølle, Jelling Sogn. Tørrild Herred. Tilløb til Grejs Aa.

Møllen ligger S. f. Jelling ved Foden af Skrænten ned mod Grejsaadalen. Møllen faar sit Vand fra Kilder; det samles i en lille Møllesø i Dalen bag Møllen. 1883 kom en Overenskomst i Stand med Faarup Gaards Ejer, om at Vældvandet i Faarup Gaards Skov gennem en Grøft skulde ledes til Møllen. Grøften findes stadig, men den er ikke godt vedligeholdt. Den

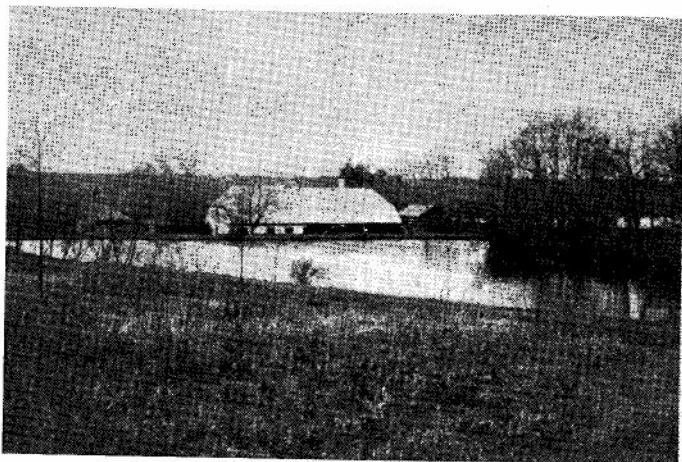

Fig. 26. Skovdallund Vandmølle (Nr. 96).
I Baggrunden Faarup Sø.

S. B. fot.

udmunder i det vestlige Hjørne af Mølledammen. Der er et Fald paa ca. $5\frac{1}{2}$ m. Kraften udnyttes ved en 10 HK Turbine, der driver en Vandpumpe. Vandkraften ejes af Jelling Vandværk, der købte den af Jelling Elektricitetsværk 1923. I Møllens Nærhed er der foretaget en Del Boringer, fra hvilke Vandet løber til en Samlebrønd, og herfra pumpes det saa op til Vandtaarnet i Jelling. Vandet hæves herved 84 m. Der er en Elektromotor som Hjælpekraft til at drive Pumpen, naar Møllesøen løber tør. Vandmængden er naturligvis aftaget en Del, efter at Vandværket har boret, ligesom ogsaa den omtalte Grøft giver mindre Vand end tidligere. — Der ses talrige gamle Vejspor i Skoven ned mod Møllen.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt; men den hører til de meget gamle kgl. Møller. Den hørte under Koldinghus Len i 1573; dens Landgilde var da 4 Ørter Mel.¹⁾ — 1603 forlenedes H. B. bl. a. med Faarup og Skovdal Mølle.²⁾ — Da han døde, 1607, blev de to Møller atter lagt under Koldinghus.³⁾ — Møllen omtales 1610 og 1622, der var da ingen Avl til.⁴⁾ — 1617 anmodede Mølleren Kongen om Hjælp med noget Bygningstømmer og om Eftergivelse af noget af Landgilden, da Møllen var brændt for kort Tid siden. Lensmanden faar Ordre til at udvise det nødvendige Bygningstømmer, samt til at lade ham være fri for den halve Mlsk. for det Aar.⁵⁾ — 1620 fik Lensmanden atter Ordre til at forskaane Mølleren for Landgilde, denne Gang for hele Aaret.⁶⁾ — 1624 havde G. Rantzau til Breidenborg begæret bl. a. Skovdal Mølle til Mageskifte. I den Anledning skal Lensmanden undersøge, om den kan undværes fra Kronens

Gods.⁷⁾ — Lensmanden har nok svaret benægtende, efter at man lige havde afstaaet Faarup Mølle. I hvert Fald blev det ikke til noget med Mageskiftet. — 1633 havde Mølleren afstaaet Møllen til en anden. Han selv var i Restance med $14\frac{1}{2}$ Td. Mel for 1632—33. Han faar paa Grund af sin Fattigdom eftergivet et halvt Aars Landgilde.⁸⁾ — 1636 stod Møllen for 9 Ørter Mel i Landgilde.⁹⁾ — 1645 meddeler en Synsforretning over Møllen, at der ikke var Avl til, men der blev holdt 1 Ko. Møllen var meget brøstfædig efter Svenskekri- gen, bl. a. var Understenen slidt itu, fordi Fjenden havde trukket Stigbordet, saa Møllehjulet havde gaaet en hel Dag og Nat. Ogsaa Huset var meget medtaget.¹⁰⁾ — 1660—61 omtales Møllen som ganske ruineret. 1662 blev der afkortet $2\frac{1}{2}$ Ørt i Mlsk. for at holde Møllen vedlige.¹¹⁾ — 1666 hørte Møllen til Faarup Gaard.¹²⁾ — 1668 faar en forhenværende Skriver i Koldinghus Amt bl. a. Skovdal Mølle.¹³⁾ — 1683 beskrives Møllen saaledes: »Schoudall Mølle, som E. J. bebor, kan bruges Vinter og Sommer og drives med 1 Kværn og 1 Hjul af ringe Overfaldsvand, som af den forliggende Banke udrinder og opvælder. Mølle-dammen næsten tilgroet og forfalden. Har ikke vis Søgning uden Jelling By, eftersom de omliggende Byer er Tjenere til forskellige Proprietarier og søger omliggende Møller. Haves til samme Mølle ej nogen anden Herlighed, end udi Mølle-dammen kan avles aarlig Mosehø $\frac{1}{2}$ Læs.«¹⁴⁾ — Modelbogen har følgende »Møllen har 1 Kværn med et stort Overfaldshjul. Vandet kommer af nogle Væld straks ved Møllen, som ikkun giver ringe Vand. Om-løbet er ikkun 1 Stigbord. Søgningen er fra Jelling, naar han kan male, og nogle faa Steder deromkring, som ikkun er lidet, formedelst han ikke alle Tider kan male. Naar Omkostningen fradrages, eragtes at kan

anses for Hrtk. 3 Tdr.« Gl. Matr. Mlsk.: 5—5—0—0.¹⁵⁾
 — I Matr. 1688 ansattes Møllen til Mlsk.: 3—1—2—0
 og Eng Hrtk. 2 Alb. Gl. Matr. Mlsk. angives til 6—2—0
 —0.¹⁶⁾ — Hrtk. Eng var altsaa kun 0,02 Td.¹⁷⁾ — Møl-
 len omtales i nogle Skøder, Obligationer m. v. fra det
 18. Aarh. Heri omtales et kgl. Maj.s Skøde af 1722
 paa Møllen. Enten er det altsaa ikke blevet til noget
 med Skrивeren, eller ogsaa er Møllen kommet tilbage
 til Kronen. Fra 1722 er Møllen saa Selveje¹⁸⁾ — 1751
 ejedes Møllen af Birkedommer Laurits Thistrup, der
 i et Brev dateret Schoudallund, anmoder om Udskrift
 af Landmaalingsagerne.¹⁹⁾ — 1773 var det atter en
 Møller, der havde Skovdal Mølle¹⁸⁾ — 1794 takseredes
 Møllen til Brandassurance og beskrives saaledes: En
 Længde Hus, bestaaende af 10 Fag, hvoraf de 5 var
 til Værelser. De andre 5 indrettet til Maleværk, hvori
 er 2 Kværne, som drives med 2 Overfaldshjul, samt
 et Grubbeværk, hvortil er 3 rhinske Sten, 7 Kv. brede
 og $\frac{1}{2}$ Alen tykke og 1 skaansk Sten af lige Størrelse
 samt en Sandsten til Grubbeværket. 600 Rdl. 4 Fag
 Stald og Ladehus. Det hele blev takseret til 800 Rdl.²⁰⁾
 — 1820—30 var der en samlet Lod til Møllen. Mølle-
 værket var som i 1794. Mølleren havde Ret til uaf-
 brudt Brug af Vandet.²¹⁾

1838 formaledes paa denne samt Hopballe og Faa-
 rup Mølle ialt 3000 Tdr. til Mel og Gryn.²²⁾ — Møllen
 omtales 1879, 1906 og 1926.²³⁾ — I det 19. Aarhundrede
 var der i kort Tid Karteri paa Møllen. Paa Møllen var
 der omkring Aarhundredskiftet 2 Grovkværne, Bog-
 hvedekværn og Sigte. Der var stort Kundemølleri,
 særlig i Vindstille, naar Jelling Vindmølle ikke kunde
 male, kunde der holde lange Rækker af Vogne i Møl-
 len. Der var da 24 Tdr. Land til Møllen. — 1918—23
 ejedes Møllen af Jelling Elektricitetsværk, der havde

installeret Turbinen. Vandkraften har næppe betydet ret meget for Værket, der havde en 68 HK Motor.²⁴⁾ Man ser jo ogsaa, at Værket kun brugte Turbinen i 5 Aar.

Literatur: ¹⁾ R. A. Koldinghus Lens Jordebog, 1573. — ²⁾ Kancelliets Brevbøger 4/7 1603. — ³⁾ Samme 20/6 1607. — ⁴⁾ R. A. Mandtal, 1610—11 og 1622. — ⁵⁾ Kancelliets Brevbøger 28/1 1617. — ⁶⁾ Samme, 18/4 1620. — ⁷⁾ Samme, 9/7 1624. — ⁸⁾ Samme, 22/12 1633. — ⁹⁾ R. A. Jordebog, Koldinghus Len, 1636—37. — ¹⁰⁾ J. Heltoft, 1923—24, S. 176 f. i V. A. A. — ¹¹⁾ R. A. Jordebøger indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — ¹²⁾ V. L. A. Faarup Gds. Jordebog 1666. — ¹³⁾ Kronens Skøder II, S. 185. — ¹⁴⁾ R. A. Markbog Nr. 790. — ¹⁵⁾ R. A. Modelbog Nr. 1761, p. 14b. — ¹⁶⁾ R. A. Matr. 1688, p. 91. — ¹⁷⁾ H. Pedersen, 1928, S. 130. — ¹⁸⁾ V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 40, p. 174, Nr. 42, p. 572b, Nr. 44, p. 831, Nr. 45, p. 15 og Nr. 47, p. 253b. — ¹⁹⁾ M. K. Landmaalingsarkivet Nr. 2/5. — ²⁰⁾ V. L. A. Brandtaxation, Tørrild H. 1769—96. — ²¹⁾ M. K. Sogneprot. — ²²⁾ R. A. Stat. Efterretninger om Jyllands Amter, 1838. — ²³⁾ Trap, 1879, S. 253, 1906, S. 392 og 1926, S. 638. — ²⁴⁾ Stat. Medd. 4. Rk., Bd. 68, H. 2. — Desuden: R. Mortensen, 1934, S. 329. — J. Heltoft, 1922, S. 165 i V. A. A. — D. Bruun, 1922, S. 224.

97. Skvatmøller i Starup Sogn, Brusk Herred. Vester Nebel Aa (til Kolding Aa).

I Aaret 1578 var der i Starup Sogn 4 Møller. I Starup By var der 2 Hovedgaarde; til den ene hørte en lille Mølle beregnet til 6 Ørters Skyld. Til den anden Hovedgaard var der ikke mere Mølle, den var nedbrudt, men Mølledammen fandtes. Ogsaa til Skovgaard var der en Mølledam og ved Damsgaard en Mølle. »Item en Mølle ved Gaarden, som maler frit for Gaarden og kan male for Tjenerne udi Byen om Vinteren og staar om Sommeren.«¹⁾ — Det bliver udfra denne Oplysning forstaaeligt, naar Kongen 1588 skriver til Lensmanden paa Koldinghus: »Da der i Koldinghus Len findes en Del smaa Skvatmøller, som aarligen koste mere at vedligeholde, end de kunne indbringe, og Møllerne i de andre, store Møller er vil-

lige til at tage disse smaa Møllers Skyld paa sig for at faa dem afskaffede, skal han straks afskaffe disse Skvatmøller og ordne det saaledes, at deres Skyld bliver svaret af de nærmestliggende store Møller, saa Kronen ikke kommer til Kort.«²) — Ved en Undersøgelse af de paagældende Steder viste det sig, at der var gode Muligheder for Skvatmøller. Ved Skovgaard udspringer en Kilde, der har stort Fald ned til Aaen; antagelig er det ved den, Møllen har ligget. Ved Starup er der særlig en Lokalitet ved en Bæk Syd for Starup Kirke, der falder i Øjnene; det ser her ligefrem ud, som om der havde været en Mølledam.

Literatur: ¹) O. Nielsen, 1876—77, S. 3. — ²) Kancelliets Brevbøger, 20/1 1588.

98. *Smidstrup Vandmølle*, Smidstrup Sogn, Holmans Herred. Møllebæk (til Bredstrup, Spang Aa).

Møllen, der er nedlagt, laa lidt Øst for Haastrup Kirkebro ved Bækken, der adskiller Smidstrup og Haastrup Bymarker. Der er kun lidt Vand og ringe Fald.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen omtales første Gang 1579; den hørte da til Oxvig Gaard i Højen Sogn.¹) — Videre omtales Møllen 1610 og 1622. Der var ingen Avl til.²) — 1636 stod den for 6 Ørter Mel Landgilde.³) — 1660—61 var den ruineret, men kunde dog male. 1662 blev der afkortet 2 Tdr. 2 Skp. i Landgilden for Vedligeholdelse af Møllen.⁴) — 1664 blev Møllen ansat til 4—2—0—0 Mlsk. Hrtk.⁵) — Markbogen omtaler ikke Møllen, men Matr. 1688 har den; den ansættes her til 1—4—3—0. Gl. Matr. 3—6—0—0.⁶)

Det kan ikke siges, hvornaar Møllen er blevet nedlagt. Den omtales sidste Gang i Indberetning 1761.

Den hørte altsaa stadig under Koldinghus. Det anføres her udover Hrtk. og Gl. Landgilde, at Landgilden efter Krigsjordebog og sidste Landgildejordebog var 10 Rdl. Møllen havde 1 Kværn, der blev drevet ved Overfaldsvand. Den kunde ikke male om Sommeren eller i stærk Frost. Den var i »temmelig Stand«.7)

Literatur: 1) J. J. Ravn, 1929, S. 9. — 2) R. A. Mandtal, 1610—11 og 1622. — 3) R. A. Jordebog, Koldighus Len, 1636—37. — 4) R. A. Jordebøger, indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — 5) R. A. Matr. 1664. — 6) R. A. Matr. 1688, p. 226. — 7) R. A. Pakke: Møllesager, 1761.

99. Øster Snede eller Gøge Vandmølle, Øster Snede Sogn, Nørvang Herred. Tilløb til Gjesager Aa (Gudena).a).

Lidt Øst for Snede Kirke er en lille Bæk, der udspringer ved Kirken, opstemmet til en langstrakt Møllesø. Faldet er ca. 3 m. Tidligere var der meget mere Vand; men Dræningen har fjernet en Mængde. Vandkraften udnyttes ved en 8 HK. Turbine; tidligere var der et lille tykt Overfaldshjul. Turbinen kan anvendes hele Aaret, da det Vand, der kommer, hovedsagelig er fra Kilder og Grundvand. Der er foruden Turbinen Vindmotor og oliedrevet Motor. Der er 3 Kværne og en Havrevalse; sidstnævnte og 1 Kværn drives af Turbinen, de andre 2 Kværne gaar hver ved sin Motor. Der males aarlig ca. 7—8000 Tdr. Korn (i den forrige Møllers Tid ca. 10000 Tdr.). Møllen var tidligere Elektricitetsværk til Ø. Snede; men det er nedlagt og 1935 erstattet af Højspænding (Vestbirk). Møllen kan stadig producere Elektricitet til eget Brug. Der er Kunde- og Handelsmølle.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen omtales første Gang 1610. Der var ingen Avl til.¹⁾ — Det samme oplyser Matr. 1664.²⁾ — Mark-

bogen har følgende Beskrivelse: Gøge Mølle, som ligger til Øster Snede Kirke, drives med 1 Hjul og 1 Kværn af nogle Vandkilder, som er naturligt tilløbende Overfaldsvand, saa til Vandet at endsage ej Bekostning behøves. Den kan male idelig undtagen i meget tør Sommer og stor Vinter. Stenen udi Bredden $7\frac{1}{2}$ Kv. 1 Told. Har Søgning af omliggende Byer, saa den derfor ej lider Mangel. Har ikke nogen Jordsmaal uden et lille Stykke Engjord ved Mølledammen, hvor han kan aarlig avle et Bundt Mosehø.« Der er en Kaalhave til.³⁾ — Modelbogen har følgende: »Snede Mølle, som C. M. for 7 Aar siden har ganske for øde antagen og opbyggt, har ingen Tilløb uden af en liden Væld, som kommer ud straks ved Kirken, og derfor ikke vel kan male, uden naar Regnvejr indfalder, og da ofte maa lade Vandet løbe til forgiæves. Giver derfor ikkun til Kirken til Landgilde 3 Rigsort, og som berettes, at han contribuering af $1\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., saa synes det ikke herefter, at han kan svare af højere, eftersom han selv skal holde Møllen vedlige, end af 1 Td.« Gl. Matr. Hrtk.: 1—4—0—0.⁴⁾ — I Matr. 1688 blev Møllen sat til 1—0—2—0. Mølleskyld.⁵⁾ — I det 18. Aarhundrede hørte Møllen det meste af Tiden til Grundet Hovedgaard. Dens Landgilde var da 6 Rdl.⁶⁾ — Maaske blev den Selveje 1794, og maaske er det derfra den ellers uforstaaelige Bemærkning i »Danske Møller« stammer: »Gøge Mølle er en gammel Vandmølle fra omkring 1794. Det er vanskeligt at konstatere, hvem der i den mellemliggende Tid har været Ejer af Møllen.«⁷⁾ — Ca. 1820—30 havde Møllen faaet en lille Eng- og Græsningslod til 0—1—1—2 $\frac{1}{2}$ Hrtk. Den blev drevet ved Overfaldsvand, og Mølleren var ikke forpligtet til at lade Vandet udløbe paa nogen Tid af Aaret.⁸⁾ — Ikke desto mindre hedder det 1838:

»Møllen, som drives ved Vand, er en saakaldt Græsmølle, og formaler efter Opgivelse 500 Tdr. Korn til Mel og Gryn.«⁹⁾ — Den omtales 1859, 1879 og 1906. Der var da baade Vind- og Vandmølle.¹⁰⁾ — 1917 oprettedes Elektricitetsværk.¹¹⁾ — Ifølge Stat. Medd. blev dette Elektricitetsværk drevet af en Sugegas-motor,¹²⁾ men saa vidt jeg har forstaaet, anvendtes ogsaa Vandkraft.

Litteratur: ¹⁾ R. A. Mandtal, 1610—11 og 1622. — ²⁾ R. A. Matr. 1664, p. 386 b. — ³⁾ R. A. Markbog Nr. 769. — ⁴⁾ R. A. Modelbog Nr. 1761, p. 9 b. — ⁵⁾ R. A. Matr. 1688, p. 9 b. — ⁶⁾ V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 40, p. 445, Nr. 41, p. 199 og Nr. 42, p. 818. — ⁷⁾ N. Meyn og H. Loft 1934, S. 620. — ⁸⁾ M. K. Sogneprot. — ⁹⁾ R. A. Stat. Efterretn. om Jyl-lands Amter, 1838. — ¹⁰⁾ Trap, 1859, S. 880, 1879, S. 274 og 1906, S. 362. — ¹¹⁾ Trap, 1926, S. 581. — ¹²⁾ Stat. Medd. 4 Rk. Bd. 68, H. 2. — Desuden: D. Bruun, 1922, S. 228.

100. Sorgenfri Vandmølle (Karetmageri), Harte Sogn, Brusk Herred. Tilløb til Vester Nebel Aa (til Kolding Aa).

Møllen ligger ved et lille Tilløb til Nebel Aa, der løber lige Nord for Hovedvej Nr. 1 og paa store Strækninger kan ses herfra. Ogsaa Møllen ligger lige ved Hovedvejen. Oven for Møllen er der ca. 1900 anlagt Ferskvandsfiskerier, hvad der har været til Gene for Møllen, idet Dammene dels er brudt ud nogle Gange, dels har bevirket en stærkere Tilsanding af Mølle-dammen. Faldet ved Møllen er ca. 4—5 m. Ogsaa neden for Møllen er der 1904 anlagt Fiskerier (paa det Sted, hvor den nederste af de gamle Stampemøller havde ligget). Der er, som det fremgaar af, at der er Fiskerier, godt med Vand. Vandkraften udnyttedes ved en 10 HK. Turbine, der nu dels anvendes i Karetmageriet, dels leverer Elektricitet til Ejendommen (Batt. 65 V.).

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Den gamle Møller, der i sine unge Dage var Svend paa Stenvad Mølle, oplyser, at der i 1870 ikke var nogen Virksomhed ved Sorgenfri Mølle; den blev grundlagt ca. 1875. — Den omtales 1879 som Stampe Vandmølle.¹⁾ — Der var dengang 2 Grovkværne, 1 Pillekværn og 1 Boghvedekværn. Til at begynde med var der ikke særlig mange Kunder, men senere gik det bedre. Der blev indrettet Sigteri og fra 1892—1900 var der tillige Maltgøreri. Der kunde males ca. 4 Tdr. i Timen. Malelønnen var 25 Øre pr. Td. 1916 blev der indrettet et Savskæreri ved Møllen. 1925 installeredes Elektricitetsværk, der til at begynde med ogsaa leverede Strøm til en Gaard og en Villa lige ved. Dette og Mølleriet kunde ikke klare sig, efter at Harteværket var oprettet. Brugsforeningerne har ogsaa medvirket ved at tage Kunder fra Møllen, der maatte nedlægges 1930. Samtidig oprettedes Karetmageriet.

Litteratur: ¹⁾ Trap, 1879, S. 277. — Desuden: Trap, 1906, S. 423 og 1926, S. 692. — D. Bruun, 1922, S. 215. —

101. Spang Klædefabrik, Bredstrup Sogn, Elbo Herred, Bredstrup, Spang Aa.

En Del af den gamle Hovedbygning, hvori Fabrikken var indrettet, staar endnu; den ligger lige ved Aaen paa Vejen mellem Bredstrup og Hovedvej Nr. 18. Bag Hovedbygningen ses en lille Rest af en gammel Møllesø, der dannede Afslutningen paa en Kanal, der tog Vandet fra Aaen et godt Stykke oppe ad denne. Man ser endnu nogle Rester af denne Kanal. Den nuværende Ejer mener, at Vandet fra Søen blev ledet til et Underfaldshjul, der har staaet inde i Huset; man kan se Rester af en Hvælving omtrent midt paa Huset.

Oplysninger om Fabrikken i tidligere Tid:

Fabrikken blev grundlagt 1788 som kgl. Dugmagerfabrik.¹⁾ — Den hørte under den »kgl. danske Dugmanufaktur«, der ophævedes 1790. — *Trap* mener, at Fabrikken blev købt 1818, men paa Ejendommen og i »Danske Gaarde« hævdes det, at Fabrikken i 1833 var faaet i Mageskifte. — 1819 fik I. P. Schwartz Privilegium paa at drive et Farveri paa Fabrikken.²⁾ — Det menes, at Fabrikken er nedlagt ca. 1850. Der kan intet oplyses om Produktionen; men der var Uldspinderi sammen med Farveriet.

Litteratur: ¹⁾ *Trap*, 1926, S. 670. — ²⁾ *Danske Gaarde*, 2. Saml., I, S. 506 f. — *Desuden:* *Trap*, 1906, S. 410. — *Ravn og Ussing*, 1916, S. 35. —

102. *Stallerup Vandmølle*, Bredstrup Sogn, Elbo Herred. Egum Møllebæk (til Bredstrup, Spang Aa).

Ved Gaarden Matr. Nr. 1a m. fl. af Stallerup har der til for ca. 30 Aar siden været en lille Vandmølle. Den omtales kun 1906 og blev da brugt til Gaarden.¹⁾ — Man ser endnu Nord for Gaarden den udtørrede Mølle-dam, ved hvis østlige Ende der ses Rester af Dæmning og Pæle. Faldet har været ca. 1 m, maaske lidt mere. Der er nu indrettet en Hævert paa Stedet. Det oplyses paa Gaarden, at der i tidligere Tid har været Hørmølle, og at Møllen er anlagt som saadan, men det vides ikke hvornaar.

Litteratur: ¹⁾ *Danske Gaarde*, 1. Saml. I, S. 787.

NEKROLOGER

SPAREKASSEDIREKTØR, GAARDEJER SØREN A. SKOUSEN, ILDVED

Den 26. Marts i Aar døde Sparekassedirektør Søren A. Skousen i sit Hjem i Ildved efter kort Tids Sygdom. Søren Andersen Skousen var født 23. April 1875 paa sin Slægts gamle Gaard i Ildved, hvis Historie kan føres ca. 200 Aar tilbage, og som føres videre i Slægten af den yngste Søn.

Søren Skousens Fader, Anders Sørensen, havde foruden at drive den store Gaard oprettet et Teglværk ved Gaarden, som dog ophørte, da Leret hertil slap op. Virksomheden er i Søren Skousens Tid fortsat med Skovbankgaards Teglværk ved Tørring, men hans Hovedinteresse var Landbruget, som han, efter at have uddannet sig hertil i Praxis og paa Landbrugsskoler, drev med stor Kløgt og Indsigt. Der dreves bl. a. betydelig Frøavl ved Gaarden, og Søren Skousen var i flere Aar Medlem af Bestyrelsen for Danmarks Frøavlforening. Det var kun eet af de mange Tillidshverv, som blev ham betroet, og som alle blev røgtet med den ham egne Grundighed og Redelighed. De betydeligste af disse skal her nævnes: Bestyrelsesmedlem i Horsens Andels Svineslagteri og i Smør-eksportforeningen Danish Dairies, Formand for Vejle Amts Landboforenings Husdyrbrugsudvalg. Hans Arbejds- evne og Indsigt blev taget i Brug paa mangfoldige Omraader indenfor og udenfor Hvejsel Sogn. Han var i flere Aar Medlem af Menighedsraadet, Revisor i Hvejsel Sogns Sparekasse. Regnskabsfører for Ildved Brugsforening var Søren Skousen i ca. 35 Aar og Formand for Andelsmejeriet »Aadal« fra 1925 til 1938. Fra 1906—09 var Søren Skou-

sen første Gang Medlem af Hvejsel Sogneraad, 1918 indvalgte han igen, blev Raadets Formand og havde Sæde deri indtil han 1934 valgtes til Amtsrevisor. Dette var han til 1943, da han blev Direktør i Vejle Byes og Amts Sparekasse, hvor han i mange Aar havde været Medlem af Tilsynsraadet.

Søren Skousen var højt anset baade i sit daglige Virke og indenfor de forskellige offentlige Anliggender, han fik med at gøre. Han tænkte roligt og klart over en Sag, han vilde, at der ikke skulde træffes nogen forhastet Afgørelse. Hertil kom hans usvigelige Retsindighed. Med sin gode Vilje vilde han ikke gaa nogen for nær i nogen Henseende. Derfor blev han ogsaa Gang paa Gang *eenstemigt* kaaret til at styre Sognets Anliggender.

Uegennytte og Beskedenhed var et Særkende for Søren Skousen. I 1943 udnævntes han til Ridder af Dannebrog, men udover hans nærmeste var der saare faa, som fik Kendskab hertil. Han satte sine Evner og Kræfter ind som en god Borger i Samfundet uden at skænke den ydre Anerkendelse store Tanker; Tjenersindet og Pligttroskaben var fremtrædende i al hans Færd.

Søren Skousen var en alvorlig og dybttænkende Mand,

en flittig Gæst i Kirken og levende med i alt, hvad der rørte sig paa aandelige Omraader. Han nærrede en stærk Interesse for sin Slægts Historie, og den sidste Snes Aar, han levede, var det en kær Sysse for ham at udforske sin Slægts Historie. Han var grundig og omhyggelig i dette som i alt andet, han tog sig for, og naaede et smukt Resultat, som sikkert vil værdsættes af de yngre i Slægten.

I Foraaret 1945 ved den Tid, Søren Skousen fyldte 70 Aar, var han ret alvorligt syg, og der nærredes nogen Frygt for, at han ikke vilde staa Sygdommen igennem. Det skete dog, til stor Glæde for hans Slægt, Sognefæller og talrige Venner fjern og nær. Han fik en smuk og fredfyldt Livsaften i sine kæres Kreds. I al den travle Optagethed udadtil i Søren Skousens Liv var Hjemmet og dets stille Verden det Sted, hvor han hentede Kraft og Styrke til at udføre sin Gerning, og hvor han fandt Lykken og Glæden.

K. M. Hove.

PROVST ANDREAS CHRISTIANSEN JUHL

Den 9. maj døde provst *A. Juhl*, tidligere præst for Grejs og Sindbjerg sogne ved Vejle, i sit hjem i Grejsdalen efter længere tids tiltagende svaghed, 74 år gammel.

Om ham gælder sangens linier:

Der er mennesker, der altid går, som de gik kongebud,
og er vidnesbyrd iblandt os om så kongelig en gud.

Altid på færde, altid tjenende andre, forstående, fin og mild, beskeden og uegennyttig, og dertil med det altsammen ydmyg indtil personlighedens rod over for den gerning og den gud, han alene ville tjene. Alle, der har kendt ham og været inde under hans personligheds stille magt, vil sande, at således var han.

Provst Juhl var af sønderjysk slægt, født i nærheden af den gamle grænse, i Anslet, Aller sogn ved Christiansfeld. Barndomshjemmet og sognet prægedes i ikke ringe grad af Brødremenighedens liv, og det kendtes også i hans personlighed, at der var tilflydt ham kilder herfra. Ligeledes kom barndomstidens oplevelser af de nationale og sproglige modsætninger i grænselandet til at sætte dybe spor i

hans liv, således at man bestandig mærkede en trofast hengivenhed for hjemlandets og danskhedens sag hos ham. Også åbnedes hans sind tidligt for naturens og historiens tale, således som han mødte den i det østjyske bakkelands frodighed og i historiens mindsteder. Det var således tydeligt at mærke hos ham, hvad Skamlingsbankens rige

traditioner havde betydet i hans barndom og første ungdomsår.

Efter konfirmationen kom han på Kolding latinskole, hvorfra han blev student i 1895. I studieårene i København kom han ud for efterdønningerne af Brandesianismens stormvej, men med hans dybe rodfæstethed i barndomshjemmets gudsfrygt og i hjemegnens grænseprægede, folkelige kultur gav dette aldrig anledning til brydninger i hans personlige udvikling.

Det teologiske studium optog ham iøvrigt stærkt, og det gav ham også tilskyndelser til mere videnskabelige interesser, men det blev dog præstegerningen, der drog ham, da han havde bestået den teologiske embedseksamen.

Efter nogle frugtbare kapellanår blev han sognepræst i

Vester Tørslev mellem Hobro og Mariager, og kun 3 år efter flyttede han til Sdr. Vissing-Voerladegård, hvor han fra 1914 tillige blev provst for Thyrsting-Vrads herreders provsti. I 1921 indstilledes han enstemmigt af menighedsrådene i Grejs og Sindbjerg til præsteembedet i disse sogne, og her beskikkedes han ligeledes senere til provst for Nørvang-Tørrild herreders østre provsti. Endelig blev han i 1935 valgt til medlem af Vejle amts skoledirektion som amtsprovst.

Hermed var hans virkefelt blevet udstrakt til hele Vejle amt, hvad skolesager angik, og her blev hans rige erfaringer som skoletilsynsmand og hans ualmindelige forhandlingsevner i fuldt mål taget i brug. Når vanskelige tilfælde meldte sig, blev der kaldt på ham, og utrættelig kunne han være, og kun nødvendig gav han op, før en sag blev ordnet. Han kom derved i forbindelse med mange mennesker ud over amtet, og alle vegne vandt han forståelse og respekt ved sin fine, stilfærdige personlighed. Det, der her som hjemme i hans sogne skabte tillid og hengivenhed for ham, var den umiddelbare tryghed, der meldte sig hos en i samværet med ham, ved følelsen af, at hos ham dannede ord og gerning en uløselig enhed.

Med al sin stræben havde han kun eet mål: at tjene andre. Aldrig gjaldt det ham selv, han ejede i sandhed tjenersindet. Dette sind var først og sidst vendt mod medmennesket. I sin forkyndelse søgte han ud af et redeligt personligt vidnesbyrd at bringe den enkelte evangeliets hjælp, og i sine sogne fulgte han hjemmenes skæbne med utrættet trofasthed, ja hengivenhed.

Men det var ikke mindre levende vendt ud mod større sammenhænge. Han elskede vort land, vor danske natur, vor kirke, vor historie. Hvor kunne en tur sammen med provst Juhl ud i vore sogne og ud i amtet være en festlig og rig oplevelse. Den, der skriver disse linier, husker således en længere dagtur sammen med ham sydpå for snart mange år siden, hvor Skamlingsbanken naturligt blev det endelige mål. På tomandshånd under hans stilfærdige vejledning oplevede vi sammen Østjyllands sommerlige landskab med de langtsvungne bakkedrag, med gårdenes firkantede markfelter og bøgelandene i bestan-

dig skiften, mens landsbyens gamle kirkebygning måtte fortælle om slægtens liv og tro, og navnene på Skamlingsstøtten blev levendegjorte vidner om vort folks redningskamp mod stormfloden fra syd.

Ja, et rigt og et stort menneske var provst Juhl. Og han var det, fordi han til sin inderste af sin samvittighed følte sig inde under forpligtelsen til at tjene sine medmennesker, sin kirke og sit folk med de evner og kræfter, der var givet ham som en guds gave, skænket ham som en opgave til andres hjælp.

Hans livs betydning rækker langt ud i vor østjyske hjemstavn, og mindet om hans gerning vil bevares længe i sindene.

På hans grav på Grejs kirkegård har hans gamle menigheder rejst en mindesten, der nederst bærer indskriften: »Min nåde er dig nok«. Dette ord taler sit sprog om provst Juhls liv og personlighed.

V. Winther.

AMTSRAADSMEDLEM, KREDITFORENINGSDIREKTØR
BERTEL JENSEN, STORE KARLSKOV

F. 19/3 1878, d. 4/9 1949.

Fra Hjemegnen Rindom ved Ringkøbing kom Bertel Jensen, Søn af Gaardejer Morten Jensen og Hustru Kirsten, f. Nielsen, efter Uddannelse på Høj- og Landbrugsskoler til Ringive Sogn, hvor han blev Ejer af Gaarden Store Karlskov, gift 1907 med Kamilla J., Datter af Gaardejer N. P. Gydesen og Hustru Maren, f. Nielsen, Aast, Lindeballe Sogn.

I Ringive lagde man snart Mærke til Bertel Jensens dygtige Arbejde, og hans Færden blandt Menneskene her gjorde ham saa afholdt, at man optog ham i det stedlige Samfund som en af Sognets egne Sønner. Det var tydeligt at se, han kunde styre sine egne Sager godt, og det varede ikke længe, før man betroede ham offentlige Hverv. Allerede 1913 valgtes han til Medlem af Sogneraadet, Formand 1917—24. Fra 1922 til sin Død var han Medlem af Vejle Amtsråd; Formand for Vejle Vesteregns Landboforening 1915—30; Medlem af Bestyrelsen for Foreningen af jydsk Landbofor-

eninger og for De samvirkende danske Landboforeninger 1920—32; Medlem af Skyldraadet for Vejle Amt 1923—35; Repræsentant for Jydske Landejendomsbesidderes Kreditforening, Viborg, 1923; Formand for Repræsentantskabet 1926, Medlem af Direktionen 1931; Medlem af Bestyrelsen for Vejle Amts Folkeblad.

Ganske overvejende var det saaledes, at Bertel Jensen

ikke søgte disse forskellige Bestillinger, men de søgte ham; bl. a. afstod han fra at lade sig drage ind i Rigsdagsarbejdet, da han i sin Tid opfordredes hertil — han kunde sikkert have naaet at komme i Forgrunden ogsaa som Politiker.

Der kan næppe være Tvivl om, at Bertel Jensen blev en særdeles nidkær, indsigtfuld og overskuende Kreditforningsdirektør, ligesom han røgtede hvert enkelt af de mange Tillidshverv paa allerbedste Maade, men vistnok var Arbejdet med Vejle Amts Folkeblad og Arbejdet i Vejle Amdsraad det, der laa hans Hjerte nærmest.

Bladets daglige Mulighed for at øve opdragende Gerning, slette Skel og styrke Fællesskabet maatte levende in-

teressere en Folkets Mand som Bertel Jensen. Og i Amsraadet kom han til at virke forligende mellem Vesteregn og Østeregn. Før sporedes der altid her, ikke mindst föran hvert Amsraadsvalg — en tydelig Modsætning. Det blev en af Bertel Jensens fortjenstfulde Indsatser i det offentlige Liv, at han skabte sig selv — og derved sin Egn — en sådan Respekt, at gammel Fordom faldt bort. Sine Vælgeres Sag varetog han paa udmærket Vis, men Helhedens Talsmand blev han — alle Parter til Ære og Gavn. Hans Personlighed og Arbejde vil sikkert blive savnet, vanskelig er han at erstatte.

Bertel Jensens rige Evner toges udstrakt i Brug, hvad ovenstaaende vil antyde. Det sled paa ham, men kun faa saa det. Hvem kunde tro, han havde passeret »Støvets Aar«! Hjælp og Styrke fandt han i Hjemmet hos Hustru og Børn og i den Tillid, Agtelse og Venskab, han mødte fra sine Omgivelser. Glad og vennsæl færdedes han hjemme og ude, trofast, ligefrem og stilfærdig — saaledes kendte man ham. Han gjorde sin Stand og sit Sogn Ære.

Bertel Jensen var Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd.

Længe vil Mindet om Bertel Jensen blive bevaret i Ringive Sogn og Vejle Amt.

Rasmus Mortensen.

AARSBERETNING

Vejle Amts historiske Samfund holdt sit Aarsmøde paa Forsamlingsbygningen i Fredericia den 7. Juli 1949. Mødet havde faaet god Tilslutning.

Formanden, Lærer Marius Hansen bød velkommen til Forsamlingen og til Dagens Foredragsholder, Landsarkivar Hvidtfeldt, Viborg, der holdt et meget interessant Foredrag om: Lokalhistoriens Betydning. — Formanden takkede.

Derefter gik man over til Aarsmødets Forhandlinger. Formanden indledede med en Omtale af vore Aarbøgers store Betydning, ikke alene for Nutidsslægter, men ogsaa for Fremtidsslægter. — Der er bleven anket over, at vore Aarbøger havde saa faa eller næsten ingen Illustrationer; vi ved det, der er noget om det; men Sparsomheden her skyldes især vor Økonomi.

Vor sidste Aarvog har mange gode Afhandlinger; en enkelt af disse, Byraadssekretær Jacobsens udmærkede Fortælling om Englændernes Indtog og Ophold i Kolding i 1945, der er bleven læst med levende Interesse og stor Glæde af os alle, viser os, at vi i al vor Fortælling om Fortids Foreteelser aldrig maa glemme det bedste af det, der sker omkring os i vor egen Tid.

Formanden takkede Staten, Amtet, Byraadene, Havneudvalgene, Banker og Sparekasser og de mange Sogneraad, der vedblivende støttede vort Arbejde, og Formanden takkede Pressen for al dens venlige Medarbejderskab.

Trafikkontrolør L. Petersen valgtes til Ordstyrer.

Musiklærer Arthur Nielsen henstillede, at den gamle Retskrievning blev bibeholdt i Aarbogen. Landsarkivar Hvidtfeldt formente, at det burde overlades til den enkelte Forfatter, om han vilde bruge den gamle eller den ny

Skrivemaade. Derved kom Arkivaren til at tale anerkennende om vor Aarbog: Vejle Amts Aarbog hævder sig smukt iblandt de andre Aarbøger. Han havde ogsaa glædet sig over Byraadssekretærens Afhandling om Engländerne. Vi maa, sagde han, have noget med ind i Aarbøgerne fra vor egen Tid; der har vi ligefrem en Forpligtelse overfor Eftertiden; vi maa selv se at skabe historiske Kilder derved, at vi faar forstaaende Mennesker til at optegne Ting, som ellers saa let vil blive glemte. Der burde nedsættes et Udvalg, der skulde varetage Optegningen af saa meget af det, der sker. De bedste Optegnelser trykkes, andre bevares i Arkiver.

Beretningen godkendtes enstemmigt.

Kassereren, Arkitekt Zachariassen fremlagde det reviderede Regnskab, der balancerede med 7345 Kr. 79 Øre og viste en Kassebeholdning paa 730 Kr. 71 Øre. — Det godkendtes enstemmigt.

Ved Valget til Bestyrelsen afgik Lærerne Marius Hansen og R. Mortensen samt Overbibliotekar E. Ebstrup. — De genvalgtes.

Efter anbefalende Ord fra forskellige Side vedtoges det enstemmigt at forhøje vort Aarskontingent fra 4 til 5 Kr.

Endnu førtes der en Del Forhandling om Indførelsen af Tillidsmænd omkring i Amtets Sogne. — Bestyrelsen arbejder videre med denne Sag.

Efter Aarsmødet konstituerede Bestyrelsen sig med Lærer Marius Hansen som Formand, Byraadssekretær N. Jacobsen Næstformand, Arkitekt Zachariassen Kasserer, Landinspektør Johansen Sekretær og Overbibliotekar Ebstrup Arkivar.

Til Redaktionsudvalget for Aarbogen valgtes Lærer R. Mortensen (Formand), Byraadssekretær N. Jacobsen og Apoteker Arnold Hansen.

Marius Hansen.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab fra 1. april 1948 til 31. marts 1949.

Indtægter:

1. Et livsvarigt medlem	50,00	Kr.
2. Medlemsbidrag fra 673 medlemmer	2.692,00	-
3. Medlemsbidrag fra 32 medlemmer af andre histo- riske samfund	64,00	-
4. Bidrag fra stat og kommuner:		
Staten	200,00	Kr.
Vejle amt (1948/49)	100,00	-
Vejle byråd	50,00	-
Vejle havn	50,00	-
Kolding byråd	100,00	-
Kolding havn	50,00	-
Fredericia byråd	50,00	-
Fredericia havn	100,00	-
30 sogneråd	345,00	-
	1.045,00	-
5. Bidrag fra banker og sparekasser:		
Landmandsbanken, Vejle	50,00	Kr.
Vejle bank	100,00	-
Vejle byes og amts sparekasse.. .	50,00	-
Spare- og lånekassen for Kolding by og opland	25,00	-
Kolding folkebank	50,00	-
Fredericia byes og omegns spare- kasse	50,00	-
Fredericia privatbank	25,00	-
Fredericia afd. af landmandsbanken	25,00	-
	375,00	-
6. Andre indtægter:		
Salg af gamle årbøger	227,40	Kr.
Renter af obligationer	412,00	-
Sparekasse- og girorenter	67,39	-
Refusion af udlagt porto for opkræv- ning af medlemskontingent	776,00	-
	1.482,79	-
	5.708,79	Kr.
Kassebeholdning fra 1947/48	1.637,00	-
	7.345,79	Kr.

Udgifter:

1. Udgivelse af årbogen	5.747,38	Kr.
2. Årsmøde, bestyrelsesmøder og rejser	589,55	-
3. Indkøbt 800 eksemplarer af »Danmarks riges breve«	150,00	-
4. Øvrige udgifter:		
Dansk historisk fællesforening	52,00	Kr.
Forsikringer	18,65	-
Tryksager og kontorartikler	57,50	-
	128,15	-

Kassebeholdning at overføre til 1949/50	6.615,08	Kr.
	730,71	-

 7.345,79 Kr.

Den 30. april 1949.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet rigtigt. Beholdningen er til stede.

(sign.) *Ejnar Gade*,
Overbibliotekar,
Fredericia.

(sign.) *Frovin Jørgensen*,
Lærer,
Kolding.

Grundfondens regnskab fra 1. april 1948 til 31. marts 1949.

Indtægter:

Beholdning overført fra 1947/48	11.591,26	Kr.
Obligationsrenter	412,00	-
Sparekasserenter	46,34	-
Sparekassens bidrag	25,00	-
	12.074,60	Kr.

Udgifter:

Overført til driftsregnskabet for 1948/49:

Obligationsrenter	412,00	Kr.
Sparekasserenter	46,34	-
Sparekassens tilskud	25,00	-
	483,34	Kr.

Beholdning at overføre til 1949/50	11.591,26	-
	12.074,60	Kr.

Specifikation af beholdningen:

Jens Holms legat, obligationer	10.000,00	Kr.
Johs Buchs legat, »	500,00	-
Spare- og lånekassen i Kolding	1.091,26	-
	11.591,26	Kr.

Den 30. april 1949.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet rigtigt. Beholdningen er til stede.

(sign.) *Ejnar Gade*,
Overbibliotekar,
Fredericia.

(sign.) *Frovin Jørgensen*,
Lærer,
Kolding.

MEDELELSE

TIL MEDLEMMERNE

Ældre Aargange af Vejle Amts Aarvog kan faas ved Henvendelse til Vejle Amts historiske Samfund, Ekspeditionen: Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.

Pris pr. Aargang 1905—1940: 3,00 Kr. (Ikke-Medlemmer Bogladepris 4,00 Kr.). 1941—46: 4,00 Kr. pr. Aarg. (Ikke-Medl. Bogladepris 5,00 Kr.). 1947: 5,00 Kr. (Bogladepris 6,00 Kr.). Ved Forsendelse tillægges Forsendelsesomkostninger. Udsolgt er: Aargang 1905, 1918 1. Halvbind og 1919.

Desuden sælges følgende Bøger:

	Medl.	Ikke-Medl.
Eliassen, P.: Historiske Strejftog i Kolding og Omegn.		
En Hjemstavnsbog. 1923. 312 S.	5,00 Kr.	6,00 Kr.
Hansen, Marius: Tirsbæk Gods og Ejere 1421—1921.		
Vejle Amts Aarvog 1923, I. 277 S.	6,00 -	7,00 -
Mortensen, Rasmus: Jysk Jærn. Undersøgelser vedrørende den gamle Jærnudvinding af Myremalm. 1940. 137 S.	6,00 -	7,00 -
Vejle Amt. En Hjemstavnsbog. Vejle Amts Aarvog 1934. 559 S.	6,00 -	7,00 -
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle Amt.	6,00 -	7,00 -

Ved samlet Køb af alle Aarvøger nedsættes Prisen til 2,00 Kr. (Ikke-Medl. 3,00 Kr.) pr. Aargang for alle Aarvøgers Vedkommende.

Udkommet er:

K. M. HOVE: HVEJSEL SOGN

Et stateligt Værk paa 368 Sider, stort Format. Kan bestilles hos Forfatteren, Sandvad pr. Jelling (Pris 18 Kr.) og købes i Boghandelen (20 Kr.).

VEJLE AMTS AARBOG

som kan købes i Boghandelen, udsendes til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er **5 Kr.** aarlig plus Omkostninger ved Aarbogens Forsendelse. Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af Bestyrelsens Medlemmer eller direkte til Kassereren, Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

- Førstelærer Marius Hansen, Bredballe pr. Vejle.
Bestyrelsens Formand.
- Lærer Rasmus Mortensen, Lindeballe pr. Gadbjerg.
Formand for Aarbogens Redaktionsudvalg.
- Byraadssekretær Niels Jacobsen, Kolding.
Bestyrelsens Næstformand.
- Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.
Kasserer.
- Landinspektør Axel Johansen, Kolding.
Sekretær.
- Overbibliotekar Erik Ebstrup, Kolding.
Arkivar, Medlem af Redaktionsudvalget.
- Apoteker Arnold Hansen, Børkop.
Medlem af Redaktionsudvalget.
- Direktør Harald Hess, Vejle.
- Trafikkontrolør L. Petersen, Fredericia.
- Amtslæge, Dr. med. Jakob Jakobsen, Vejle.
- Sogneraadform., Grdr. R. P. Østergaard-Hansen,
Skulsballe pr. Vrigsted.

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI . KOLDING

